

**ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԵՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ՝
«ՀՀ ՆԳՆ ԿՐԹԱՀԱՄԱԼԻՐ» ՊՈԱԿ**

«ՕՐԵՆՔԻ ՊԱՏՎԱՐ» ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԱՄՍԱԳԻՐՆ ԸՆԴԳՐԿՎԱԾ Է ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՄԱՆ
ՀԱՄԱՐ ՀՀ ԿԳՆ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՈՐԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ
ՀԱՄԱՐ ԸՆԴՈՒՆԵԼԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՑԱՆԿՈՒՄ

*Հրատարակվում է ՀՀ ՆԳՆ կրթահամալիրի գիտական
խորհրդի երաշխավորությամբ*

Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝
ՀՀ ՆԳՆ կրթահամալիր ՊՈԱԿ, գրանցման վկայական
03Ա085891՝ տրված 15.09.2009թ.

Հասցե՝ Երևան 0004, Ծովակալ Իսակովի պողոտա 29,
Էլեկտրոնային կայք՝ www.edupolice.am,
Էլեկտրոնային փոստ՝ orenqipatvarjournal@mail.ru,
Հեռ. 010-77-15-24

Համարի թողարկման պատասխանատու՝ պատասխանատու քարտուղար
Տ.Խաչատրյան:

Խմբագրությունը կարող է հրապարակել նյութեր՝ համամիտ չլինելով
հեղինակների տեսակետներին:

ОСНОВАТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ:
ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕКОММЕРЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
"ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС МВД РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ"
"ЗАЩИТНИК ЗАКОНА" научно-методический журнал
Издается по рекомендации Научного совета Образовательного
комплекса МВД Республики Армения

ЖУРНАЛ РЕКОМЕНДОВАН ВЫСШИМ КВАЛИФИКАЦИОННЫМ КОМИТЕТОМ И ВКЛЮЧЕН В ПЕРЕЧЕНЬ ВЕДУЩИХ РЕЦЕНЗИРУЕМЫХ НАУЧНЫХ ЖУРНАЛОВ И ИЗДАНИЙ, В КОТОРЫХ ДОЛЖНЫ БЫТЬ ОПУБЛИКОВАНЫ ОСНОВНЫЕ НАУЧНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ДИССЕРТАЦИЙ НА СОИСКАНИЕ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ДОКТОРА И КАНДИДАТА НАУК

Адрес: Ереван 0004, проспект Адмирала Исакова 29

Официальный сайт: www.edupolice.am

Электронная почта: orenqipatvarjournal@mail.ru

Тел: 010-77-15-24

Ответственный за выпуск номера: ответственный секретарь Тигран Хачатрян

FOUNDER AND PUBLISHER:
"MIA EDUCATIONAL COMPLEX OF RA RMENIA" STATE NON-PROFIT
ORGANIZATION
"BULWARK OF LAW" scientific-methodical journal
It is published with the warranty of the Scientific Council of the MIA
Educational Complex of RA

THE JOURNAL IS INCLUDED IN THE MAIN RESULTS AND FOR PUBLISHING THE THESIS IN RA'S
MINISTER OF EDUCATION AND SCIENCE HIGHER QUALIFICATION COMMITTEE'S IN THE
ACCEPTED SCIENTIFIC PUBLICATIONS LIST

Address: Yerevan 0004, Covakal Isakov Avenue 23,

Official web-cite: www.edupolice.am

Email: orenqipatvarjournal@mail.ru

Tel.: +374 10-77-15-24

Journal Issue Manager, Responsible Secretary T.Khachatryan

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Գլխավոր խմբագիր - ՀՀ ՆԳՆ ոստիկանության կրթահամալիրի պետ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ **Մանուկ Մուրադյան,**

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ - ՀՀ ՆԳՆ ոստիկանության կրթահամալիրի պետի առաջին տեղակալ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ **Միսակ Մարկոսյան,**

Պատասխանատու քարտուղար - ՀՀ ՆԳՆ ոստիկանության կրթահամալիրի կրթության որակի ապահովման և գիտական աշխատանքների բաժնի պետ, ոստիկանության մայոր **Տիգրան Խաչատրյան**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴ ԱՆՎԱՄՆԵՐ՝

ՀՀ ՆԳՆ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի պետ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ **Գագիկ Գրիգորյան**

ՀՀ ՆԳՆ ոստիկանության կրթահամալիրի ուսումնամեթոդական և զարգացման վարչության պետ, ոստիկանության փոխգնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ **Արտակ Մնացականյան**

ՀՀ ՆԳՆ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի պետի տեղակալ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ **Արտակ Հովհաննիսյան**

ՀՀ ՆԳՆ իրավաբանական վարչության պետ, ի.գ.թ. **Ռուսլան Մարանդյան,**

ՀՀ Սահմանադրական դատարանի գիտական հարցերով խորհրդական, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր **Աշոտ Խաչատրյան**

Արդարադատության ակադեմիայի ռեկտոր, ի.գ.դ., պրոֆեսոր **Սերգեյ Առաքելյան**

ՀՀ վաստակավոր իրավաբան, ի.գ.թ. **Հովհաննես Քոչարյան**

ՀՀ ՆԳՆ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի քրեական իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի պայմանագրային դասախոս, ի.գ.թ., դոցենտ **Դավիթ Թումասյան**

ՀՀ վերաքննիչ վարչական դատարանի դատավոր, ի.գ.թ., դոցենտ **Ռաֆիկ Խանդանյան**

ՀՀ վարչական դատարանի դատավոր, ի.գ.թ. **Կարեն Զարիկյան,**

ՀՀ ընդհանուր իրավասության քրեական դատարանի դատավոր, ի.գ.թ. **Զոն Հայրապետյան**

ՌԴ ՆԳՆ Կրասնոդարի համալսարանի պետի առաջին տեղակալ, ոստիկանության գեներալ-մայոր, տ.գ.դ., պրոֆեսոր **Օլեգ Բուլգակով**

ՌԴ ՆԳՆ կառավարման ակադեմիայի պետի տեղակալ, ոստիկանության գեներալ-մայոր, ի.գ.թ., դոցենտ **Ալեքսանդր Պարադնիկով**

ՌԴ ՆԳՆ Սանկտ Պետերբուրգի համալսարան պետի գիտական աշխատանքների գծով տեղակալ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր **Մակսիմ Բավսուն**

ՌԴ ՆԳՆ կառավարման ակադեմիայի պետական կառավարման տեսության և մեթոդոլոգիայի ամբիոնի պետի տեղակալ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ **Անդրեյ Անիսին:**

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Главный редактор - начальник Образовательного комплекса полиции МВД РА, полковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Манук Мурадян**

Заместитель главного редактора - первый заместитель начальника Образовательного комплекса полиции МВД РА, полковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Мисак Маркосян**

Ответственный секретарь - начальник отдела обеспечения качества образования и научных работ Образовательного комплекса полиции МВД РА, майор полиции **Тигран Хачатрян**

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Начальник Академии Образовательного комплекса полиции МВД РА, полковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Гагик Григорян**

Начальник управления учебно-методического обеспечения и развития Образовательного комплекса полиции МВД РА, кандидат юридических наук, доцент, подполковник полиции **Артак Мнацаканян**

Заместитель начальника Академии Образовательного комплекса полиции МВД РА, полковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Артак Оганесян**

Начальник Юридического управления МВД РА, кандидат юридических наук **Руслан Марандян**

Советник Конституционного суда РА по научным вопросам, Заслуженный юрист РА, доктор юридических наук, профессор **Ашот Хачатрян**

Ректор Академии Юстиции, доктор юридических наук, профессор **Сергей Аракелян**

Заслуженный юрист РА, кандидат юридических наук **Ованнес Кочарян**

Преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Академии Образовательного комплекса полиции МВД РА на договорной основе, кандидат юридических наук, доцент **Давид Тумасян**

Судья Апелляционного административного суда РА, кандидат юридических наук, доцент **Рафик Ханданян**

Судья административного суда РА, кандидат юридических наук **Карен Зарикян**

Судья Уголовного суда общей юрисдикции РА, кандидат юридических наук **Джон Айрапетян**

Первый заместитель начальника Краснодарского университета МВД РФ, генерал-майор полиции, доктор технических наук, профессор **Олег Булгаков**

Первый заместитель начальника Академии управления МВД РФ, генерал-майор полиции, кандидат юридических наук, доцент **Александр Парадников**

Заместитель начальника по научной работе Санкт-Петербургского университета МВД РФ, полковник полиции, доктор юридических наук, профессор **Максим Бавсун**

Заместитель начальника кафедры теории и методологии государственного управления Академии управления МВД РФ, доктор философ. наук, доцент **Андрей Анисин**

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բազրատյան Ազատ

ԱՐՏԱՔԻՆ ԴԻՏՄԱՆ ԵՎ ՆԵՐՔԻՆ ԴԻՏՄԱՆ ՕՊԵՐԱՏԻՎ-ՇԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ
ԵՎ ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....7

Հարությունյան Հերբերտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 17

Հարությունյան Հերբերտ

ՕՐԵՆՍԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 27

Ղամբարյան Արթուր

ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՆՄՈՒՇ ՍՏԱՆԱԼԸ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 41

Մանուկյան Մարտին

ՊԱՌԼԱՄԵՆՏԱՐԻԶՄԻ ԾԱԳՈՒՄԸ, ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ...60

Մկրտչյան Հայկ, Մանուչարյան Էդգար

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՕՐԻՆԱԿՈՎ 76

Մնացականյան Արտակ

ԿԻՖԵՌՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՎԻԿՏԻՄՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԿԱՆԽՄԱՆ
ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ..... 90

Նալբանդյան Անահիտ

ՆԱԽԱԴԵՊԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ՇԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ 103

Амирян Сона

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНИЦИИРОВАНИЯ УГОЛОВНОГО
ПРОИЗВОДСТВА В СИСТЕМЕ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА РА 110

Бачиева Альбина, Лейнова Ольга

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЯТРОГЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ 125

Исраелян Геворг

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ И НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ НОВЫХ
РЕГЛАМЕНТАЦИЙ ПРАВОВЫХ ОСНОВ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО
(ЭКСПЕРТНОГО) ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В
РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ 131

Курин Алексей

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЦЕЛЯХ
ТЕХНИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ
ПРЕСТУПЛЕНИЙ..... 140

Русакова Галина

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИМИТАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ
ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ БУДУЩИХ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ 148

Сретенцев Андрей

К ВОПРОСУ О ВОЗМОЖНОСТЯХ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА
В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ..... 153

Щербаченко Александр, Серебрянников Станислав

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАССЛЕДОВАНИЯ И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ
ХАРАКТЕРИСТИКА УЛИЧНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ..... 159

Югай Людмила

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА В РАСКРЫТИИ И РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ 167

ԱՐՏԱՔԻՆ ԴԻՏՄԱՆ ԵՎ ՆԵՐՔԻՆ ԴԻՏՄԱՆ ՕՊԵՐԱՏԻՎ- ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ԵՎ ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բագրատյան Ազատ

*ՀՀ ՆԳՆ կրթահամալիրի ակադեմիայի
օպերատիվ-հետախուզական գործունեության և
քրեագիտության ամբիոնի դոցենտ,
նստիկանության փոխգնդապետ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ*

Սույն հոդվածում ուսումնասիրվում են դիտման օպերատիվ-հետախուզական և քրեադատավարական դրսևորումները տարբեր երկրների օրենքներում, ենթաօրենսդրական իրավական ակտերում: Անդրադարձ է կատարվում հետխորհրդային տարածքի, ինչպես նաև անգլո-սաքսոնական և ռոմանո-գերմանական իրավական համակարգի որոշ պետություններում գոություն ունեցող կարգավորումներին: Միաժամանակ զուգահեռներ են անցկացվում ազգային օրենսդրությամբ նախատեսված արտաքին և ներքին դիտում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների և գաղտնի քննչական գործողությունների միջև: Տվյալ համատեքստում շոշափվում են հարցեր և առաջարկվում լուծումներ՝ գործող նորմատիվ իրավական ակտերը կատարելագործելու նպատակով:

Բանալի բառեր: օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում, գաղտնի քննչական գործողություն, արտաքին դիտում, ներքին դիտում:

Ժամանակը և գիտատեխնիկական առաջընթացն զգալիորեն ազդեցություն են գործել օպերատիվ-հետախուզական գործունեության ակունքներում գտնվող դիտում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման վրա՝ զարգացնելով դրա բովանդակությունը և անցկացման ընթացքում կիրառվող հնարքները: Դրա հետ մեկտեղ դիտումը բազմաբնույթ դրսևորումներով ամրագրված է տարբեր երկրների ազգային օրենսդրությունում՝ մի կողմից դիտարկվելով օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների լույսի ներքո, մյուս կողմից ձեռք բերելով վարութային գործողությունների կերպարանք:

Որպես օրինակ՝ «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՌԴ օրենքը նախատեսում է դիտում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը, որը միավորում է արտաքին դիտումը և ներքին դիտումը: Թեպետ այս օրենքը չի ներառում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների սահմանումները, այնուհանդերձ, ըստ ՌԴ Մահմանադրական դատարանի որոշման, դիտում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն իրենից ներկայացնում է անձի վարքագծին տեսողական, էլեկտրոնային կամ համակցված եղանակով հետևելու և այն վերահսկելու գործընթաց, որն ուղղված է հանցավոր գործունեության հատկանիշների մասին և այլ տեղեկությունների ձեռքբերմանը՝ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության խնդիրները լուծելու համար¹:

Օպերատիվ-հետախուզական մեկ միջոցառման տեսքով արտաքին և ներքին դիտումն արտահայտվում են նաև «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» Բելառուսի Հանրապետության օրենքում՝ ըստ որի դիտումը բնորոշվում է որպես բնակարանում, շենքում, շինությունում, կառույցում, տրանսպորտային միջոցում, այլ օբյեկտում և կազմակերպության տարածքում, տեղանքում տեղի ունեցող անձանց արարքների, երևույթների, գործընթացների, իրադարձությունների անմիջական կամ միջնորդավորված տեսողական կամ այլ ընկալում, որը կատարվում է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության խնդիրները լուծելու համար տեղեկություններ ձեռք բերելու նպատակով:

Հետխորհրդային տարածքի որոշ երկրներում, օրինակ՝ Ուկրաինայում, Լատվիայում, Մոլդովայում, Ղազախստանում, Ղրղզստանում, քննարկվող միջոցները դիտարկվում են նաև քրեադատավարական տեսանկյունից, ինչն ավելի բնորոշ է անգլո-սաքսոնական և ռոմանո-գերմանական իրավական համակարգի պետություններին: Մասնավորապես, «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» Ղազախստանի Հանրապետության օրենքն իր մեջ ընդգրկում է դիտում օպերատիվ-հետախուզական ընդհանուր միջոցառումը, ինչպես նաև ձայնագրման և (կամ) տեսագրման եղանակով անձի կամ տարածքի գաղտնի վերահսկում օպերատիվ-հետախուզական հատուկ

¹ Ст' u Определение КС РФ от 21.10.2008 № 862-О-О „Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Камалиева Марата Дамировича за нарушение его конституционных прав статьяй 6 ФЗ „Об оперативно-розыскной деятельности““, https://www.consultatnt.ru/document/cons_doc_LAW_84722/ (վերջին մուտք՝ 20.02.2024):

միջոցառումը: Օրինակ՝ վերջինս իրենից ներկայացնում է ձայնագրող, տեսագրող կամ հատուկ գիտատեխնիկական այլ միջոցների օգտագործմամբ կոնկրետ վայրում խոսքային և այլ տեղեկությունների, ինչպես նաև անձի գործողությունների և (կամ) դեպքերի գաղտնի վերահսկում և նյութական կրիչի վրա արդյունքների ամրագրում՝ անհրաժեշտության պարագայում գաղտնի ներթափանցելու և (կամ) հետագոտելու միջոցով²: Միննույն ժամանակ, Ղազախստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենքը ներառում է նմանատիպ գաղտնի քննչական գործողություններ՝ անձի կամ տարածքի գաղտնի դիտում, ձայնագրման և տեսագրման եղանակով անձի կամ տարածքի գաղտնի վերահսկում: Մասնավորապես, անձի կամ տարածքի գաղտնի դիտման ընթացքում կարող է կատարվել լուսանկարում և տեսագրում, սակայն արգելվում է տեխնիկական միջոցների օգտագործումը, որոնք ձայնագրում են խոսքային և ձայնային այլ տեղեկությունները³:

Ինչպես նշվեց, անգլո-սաքսոնական և ռոմանո-գերմանական իրավական համակարգի երկրներում քրեական դատավարության օրենքը նախատեսում է օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ հիշեցնող վարության գործողություններ: Մասնավորապես, Ֆրանսիայի Հանրապետության քրեական դատավարությունում քննարկվող միջոցներն են՝

1. Տեխնիկական միջոցների կիրառմամբ անձանց, տրանսպորտային միջոցների կամ այլ առարկաների տեղորոշումը և հայտնաբերումը.

2. Թռչող սարքերի կիրառմամբ հասարակական վայրերի վերահսկումը և արդյունքների ամրագրումը.

3. Հանցագործության կատարման մեջ կասկածվող անձանց նկատմամբ իրականացվող դիտումը, հանցագործության ընթացքում օգտագործված կամ հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված առարկաների տեղափոխման վերահսկումը.

4. Որոշակի վայրերի կամ տրանսպորտային միջոցների վերահսկումը ձայնագրման և տեսագրման համակարգերի օգնությամբ:

Ֆրանսիայի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրքը բավականին մանրամասն նկարագրում է նշված գործողությունների և

² St'u Закон Республики Казахстан „Об оперативно-розыскной деятельности“, <http://law.gov.kz/client/#!/doc/104334/rus> (վերջին մուսք՝ 12.02.2024):

³ St'u Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, <http://law.gov.kz/client/#!/doc/81164/rus> (վերջին մուսք՝ 15.02.2024):

ռաջադրվող պայմանները և դրանց իրականացման սահմանափակումները: Այսպես, իրավական այս կարգավորումները չեն վերաբերում այն դեպքերին, երբ տեղորոշումն ուղղված է էլեկտրոնային հաղորդակցության տերմինալ համակարգերի, ինչպես նաև տուժողի տրանսպորտային միջոցի կամ ցանկացած այլ օբյեկտների, անհայտ կորած անձանց հայտնաբերմանը⁴:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում դիտումը դրսևորվում է հետևյալ գործողություններում՝

1. տեխնիկական միջոցների կիրառմամբ ոչ հրապարակային խոսակցությունների լսումը և ձայնագրումը բնակարանում.

2. տեխնիկական միջոցների կիրառմամբ ոչ հրապարակային խոսակցությունների լսումը և ձայնագրումը բնակարանից դուրս.

3. բնակարանից դուրս կատարվող լուսանկարումը, տեսագրումը և տեսաձայնագրումը, այդ թվում՝ արբանյակների հնարավորություններն օգտագործելով.

4. հատուկ տեխնիկական այլ միջոցների կիրառմամբ բնակարանից դուրս կատարվող դիտումը: Տեխնիկական այլ միջոցներից են տեղորոշիչ սարքերը (պելենգատորները), GPS հաղորդիչները, շարժմանն արձագանքող ազդանշանային համակարգերը, էլեկտրոնային հաղորդում ստանալը հաստատող ծրագրային միջոցները, գիշերային դիտման սարքերը և այլն⁵:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության քրեադատավարական օրենքով՝ վարույթի շրջանակներում արգելվում է օպտիկական դիտում իրականացնել բնակարանում, մինչդեռ կանխարգելիչ միջոցառման կարգավիճակով այն թույլատրված է վարչական ոստիկանական իրավունքի նորմերով, մասնավորապես՝ «Քրեական ոստիկանության դաշնային ծառայության մասին», «Մահմանադրության պաշտպանության դաշնային ծառայության մասին» Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության օրենքներով:

⁴ Տե՛ս Ֆրանսիայի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 230-32 – 230-44, 230-47 – 230-53, 706-80 – 706-80-2, 706-96 – 706-98 հոդվածները, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc /LEGITEXT000006071154/ (վերջին մուտք՝ 12.02.2024):

⁵ Տե՛ս Головенков П., Спица Н., Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ: научно-практический комментарий и перевод текста закона, Потсдам, 2012. – 155-158, 163-167 էջեր, Уголовно-процессуальное право ФРГ: Учебник. 6-е изд., с доп. и изм. / Вернер Бойльке; Пер. с нем. Я. М. Плошкиной, под ред. Л. В. Майоровой, Красноярск: РУМЦ ЮО, 2004. – 158-160 էջեր:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները, այդ թվում՝ արտաքին դիտումը, էլեկտրոնային դիտումը, կարգավորվում են ԱՄՆ նախագահի հրամանագրերով, ԱՄՆ գլխավոր դատախազի հրամաններով, նորմատիվ իրավական այլ ակտերով: Վարչական իրավաստեղծ գործունեությունը մանևրելու հնարավորություն է տալիս, քանի որ վարչական ակտն ավելի հեշտ է փոփոխել կամ չեղարկել, քան օրենսդրականը⁶: Նման կարգի միջոցներ նախատեսված են նաև ԱՄՆ քրեական դատավարության օրենքում: Մասնավորապես՝ խոսակցությունների էլեկտրոնային լսումը և դիտումը թույլ է տալիս առանց «ֆիզիկական միջամտության» ներթափանցել մասնավոր հարաբերությունների տիրույթ: Եվ թեպետ դատավարական այս միջոցի կարիքը նախկինում առաջանում էր միայն այն դեպքում, երբ հանցավոր ոտնձգություն կատարելու համար նախատեսված էր պատիժ՝ մեկ տարին գերազանցող ազատազրկման տեսքով, սակայն հետագայում առաջադրվող պահանջներն աստիճանաբար նվազեցվել են և գրեթե նույնացվել խուզարկությանը բնորոշ պայմանների հետ⁷:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային օրենսդրությունը բովանդակում է արտաքին դիտում և ներքին դիտում ինչպես օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները, այնպես էլ գաղտնի քննչական գործողությունները: «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածի համաձայն՝ արտաքին դիտումն առանց բնակարանի անձեռնմխելիության սահմանափակման հատուկ կամ այլ տեխնիկական միջոցների կիրառմամբ կամ առանց դրանց անձանց հետևելը կամ առանձին դեպքերի և իրադարձությունների ընթացքը վերահսկելն է բաց տարածությունում, հանրային վայրերում, բնակարան չհանդիսացող փակ տարածությունում՝ լուսանկարման, տեսագրման կամ տեսաձայնագրման միջոցով էլեկտրոնային կամ այլ կրիչների վրա դիտման արդյունքների ամրագրմամբ: Հասկացության վերլուծությունը թույլ է տալիս տարբերակել այս միջոցառման հետևյալ տեսակները՝ տեխնիկական միջոցների կիրառմամբ և առանց

⁶ Sté u Смирнов М. П., Оперативно-розыскная деятельность полиции зарубежных стран, М.: Центр юридической литературы «Щит», 2001. – 177,178 էջեր:

⁷ Sté u Пешков М. А., Арест и обыск в уголовном процессе США, М.: Спарк, 1998. – 87-94 էջեր, Стойко Н. Г., Семухина О. Б., Уголовный процесс в США: Учебное пособие / Красноярский государственный институт, Красноярск, 2000. – 79-83 էջեր:

տեխնիկական միջոցների: Տեխնիկական միջոցների օգտագործումն ինքնին ենթադրում է արդյունքների ամրագրում լուսանկարման, տեսագրման կամ տեսաձայնագրման միջոցով, ինչն իրագործելի չէ այդ միջոցների բացակայության պայմաններում: Ինչպե՞ս լուսանկարել, տեսագրել կամ տեսաձայնագրել հետաքրքրություն ներկայացնող անձի գործողությունները, եթե օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն իրականացվում է առանց տեխնիկական միջոցների: Հետևապես, տեխնիկական միջոցներով կամ առանց դրանց արտաքին դիտում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման անցկացումը թույլատրելով պետք է զուգահեռաբար սահմանել նաև լուսանկարման, տեսագրման, տեսաձայնագրման առկայության կամ բացակայության հնարավորությունը:

Զգայական օրգանները փոխարինում են տեխնիկական միջոցներին, երբ վերջիններիս օգտագործումը նախատեսված չէ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման ընթացքում: Եթե լուսանկարման և տեսագրման այլընտրանք է անմիջական տեսողական դիտարկումը, ապա տեսաձայնագրումը մեկտեղում է տեսողական և լսողական բաղադրիչները: Բայց և այնպես, ըստ գործող օրենսդրական նորմերի, բացառապես ձայնագրման միջոցով արտաքին դիտումը որպես օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում չի անցկացվում: Այնուհանդերձ, լսողական օրգանների օգնությամբ ստացված տվյալներն էականորեն բարձրացնում են միջոցառման արդյունավետությունը, արտահայտվում արձանագրությունում: Մասնավորապես՝ օպերատիվ ստորաբաժանման աշխատակիցը լսում է, թե ինչպես է անձը, որի նկատմամբ անցկացվում է օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը, հայտնում հափշտակված գույքը թաքցնելու տեղը, հանցավոր խմբի անդամների անունները: Ավելորդ չէ արձանագրել, որ համանուն գաղտնի քննչական գործողության արդյունքներն ամրագրվում են նաև ձայնագրման եղանակով: Իմ կարծիքով, նույն մոտեցումն անհրաժեշտ է ցուցաբերել նաև արտաքին դիտում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման պարագայում՝ սահմանելով համապատասխան իրավական կարգավորումներ:

Որպես օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում՝ արտաքին դիտում իրականացվում է դատարանի որոշմամբ, եթե արդյունքների ամրագրումը հնարավոր չէ առանց տեխնիկական միջոցների օգտագործման, և անձը, որի նկատմամբ իրականացվում է արտաքին դիտումը, ողջամտորեն չէր կարող ենթադրել դրա անցկացման հնարավորության մասին: Հետևապես, դատա-

րանի որոշումը պահանջվում է երկու հատկանիշների միաժամանակյա առկայության պարագայում՝ առանց տեխնիկական միջոցների օգտագործման հնարավոր չէ ամրագրել միջոցառման արդյունքները, և անձը չէր կարող ենթադրել դրա հնարավոր իրականացման մասին: Այսինքն՝ եթե անձը գիտակցում է արտաքին դիտում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման անցկացման հնարավորության մասին, ապա դատարանի որոշումը հարկավոր չէ, այդ թվում՝ տեխնիկական միջոցներ կիրառելիս: Այս ձևակերպումն ավելի շատ հարցեր ու խառնաշփոթ է առաջացնում, քան իրական լուծում առաջարկում: Օրենսդրական հստակ չափանիշների բացակայությունը պարարտ հող է ստեղծում դատական վերահսկողության օղակը շրջանցելու համար: Հանցավոր ոտնձգություն նախապատրաստող, կատարող կամ կատարած ցանկացած անձ, բնականաբար, կարող է ենթադրել օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մարմինների տեսադաշտում հայտնվելու մասին, սակայն ինչպե՞ս համոզվել՝ նրանի՞ց ստանալ այդ հավաստիացումը... Դրանից բացի, ըստ ուսումնասիրվող նորմի, անձի ենթադրությունները պարզելու պահանջն առաջադրվում է արդեն անցկացվող միջոցառման ընթացքում՝ չնայած նրան, որ այդ ենթադրությունները վերաբերում են արտաքին դիտմանը նախորդող ժամանակահատվածին: Իհարկե, անձի կողմից գիտակցելու հնարավորությունը հաշվի է առնվում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները պլանավորելիս և դրանց մարտավարությունն ընտրելիս, սակայն նշված հանգամանքների մասին եզրահանգումներն օպերատիվ ստորաբաժանման աշխատակցի մտավոր գործունեության արդյունք են, այլ ոչ թե այն անձի, որի նկատմամբ անցկացվում է օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը: Անգամ օպերատիվ ստորաբաժանման աշխատակցի ենթադրությունները տվյալ դեպքում տեղին չէ որպես պայման ընդունել արտաքին դիտումն անցկացնելիս, քանի որ դատարանի որոշումը կայացնելու պահանջը կարող է անտեսվել և փոխարինվել օպերատիվ ստորաբաժանման աշխատակցի որոշմամբ: Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ տեխնիկական միջոցների օգտագործումն արդեն իսկ բավարար հիմք է դատարանի թույլտվությամբ արտաքին դիտում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն անցկացնելու համար:

Ներքին դիտում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման սահմանումը ներդաշնակ է այն առումով, որ տեխնիկական միջոցներով կամ դրանց բացակայությամբ պայմանավորված օպերատիվ տեղեկություններն ամ-

րագրվում են ձայնագրման, լուսանկարման, տեսագրման, տեսաձայնագրման միջոցով կամ առանց դրանց: Ի տարբերություն առանց տեխնիկական միջոցների արտաքին դիտմանը, որը լայնորեն տարածված է և դատարանի թույլտվություն չի պահանջում, առանց տեխնիկական միջոցների ներքին դիտումը գործնականում չի կիրառվում և ընդհանուր առմամբ անցկացվում է միմիայն դատարանի որոշմամբ: Օպերատիվ տվյալների ամրագրման եղանակը մեծապես ազդում է դրանց հետագա ճակատագրի վրա: Տեխնիկական միջոցների օգտագործումը թույլ է տալիս վարույթ իրականացնող մարմնին օբյեկտիվորեն գնահատել ստացված արդյունքները և իբրև արտավարության փաստաթղթեր՝ վերջիններս ընդգրկել ապացուցողական զամբյուղում: Առանց տեխնիկական միջոցների ներքին դիտման արձանագրությունն արտացոլում է միջոցառման մասնակիցների անմիջական ընկալումները: Նման իրավիճակներում ապացույց ճանաչելու գործընթացը կարող է հանգեցնել օպերատիվ տեղեկությունների ստացման աղբյուրի բացահայտմանը: Այս հիմնավորումներն արդիական են նաև ներքին դիտում գաղտնի քննչական գործողության պարագայում, քանի որ, համաձայն քրեական դատավարության կանոնների, այն կատարվում է տեխնիկական միջոցներով կամ առանց դրանց: Տվյալ համատեքստում նպատակահարմար էմ համարում ներքին դիտում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման և գաղտնի քննչական գործողության անցկացման ընթացակարգային պարտադիր պայման դիտարկել բացառապես տեխնիկական միջոցների օգտագործումը և դրանց օգնությամբ ամրագրված արդյունքները:

Ամփոփելով արտահայտած կարծիքները՝ անհրաժեշտ էմ համարում համապատասխան փոփոխություններ նախատեսել քննարկվող օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների և գաղտնի քննչական գործողությունների մասով՝ գործող օրենսդրությունը կատարելագործելու և վերջինիս կիրառական նշանակությունը բարձրացնելու համար:

ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫЕ И УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАРУЖНОГО И ВНУТРЕННЕГО НАБЛЮДЕНИЯ

Багратян Азат

Доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности и криминалистики академии образовательного комплекса МВД РА, подполковник полиции, кандидат юридических наук, доцент

В научной статье изучаются оперативно-розыскные и уголовно-процессуальные аспекты наблюдения, нашедшие своё отражение в законах и подзаконных актах различных государств. Рассматриваются правовые решения, распространённые на постсоветском пространстве, а также в странах англо-саксонской и романо-германской системы права. Вместе с этим в рамках национального законодательства проводится сравнительно-правовой анализ исследуемых оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий. В этой связи предлагаются поправки с целью совершенствования действующего законодательства.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, наружное наблюдение, внутреннее наблюдение, оперативно-розыскное мероприятие, негласное следственное действие.

THE OPERATIVE-SEARCH AND CRIMINAL PROSECUTION CHARACTERISTICS OF EXTERNAL AND INTERNAL SURVEILLANCE

Azat Bagratyan

*Associated Professor at the Chair of
Operative-Search Activity and Criminology,
Police Academy of the Ministry of
Interior Affairs of the Republic of Armenia,
Police Semi-Colonel, Doctor of Law*

This article studies the manifestation of operative-search and criminal prosecution of surveillance in the laws and normative legal acts of different countries. Here, it refers to the existing regulations of the states of the post-soviet space, as well as to several countries from the Anglo-Saxon and Romano-Germanic judiciary systems. At the same time, parallels are drawn between the operative-search activities of the external and internal surveillance and secret investigative activities at the national legislative level. Within this context, some questions are being discussed and solutions are proposed in order to improve the existing normative legal acts.

Keywords: operative-search activity, operative-search measures, secret investigations, external surveillance, internal surveillance.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 21.02.2024թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 01.03.2024թ.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱԿԱՆ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Հերբերտ Հարությունյան

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի

սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

Համառոտագիր: Աշխատանքը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության դատական իշխանության սահմանադրական պատասխանատվության հիմնախնդիրներին: Այս առումով՝ նոր փուլ մտած դատաիրավական բարեփոխումների առանցքային նպատակն այն է, որ դատական իշխանությունը և դրա ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը ոչ միայն ձևականորեն, այլև իրականում նպաստեն լիակատար և պրոֆեսիոնալ արդարադատության իրականացմանը՝ զերծ ցանկացած կամայական միջամտություններից: Հայաստանի Հանրապետությունում անկախ, արդյունավետ, կոռուպցիայից և հովանավորչությունից զերծ, հանրության վստահությունը վայելող դատական համակարգ ունենալու նպատակով տարբեր ժամանակահատվածներում ընդունվել են բազմապիսի իրավական փաստաթղթեր, վավերացվել են միջազգային պայմանագրեր, ներդրվել են նորագույն լուծումներով գործիքներ: Չնայած վերոգրյալին՝ ՀՀ դատական համակարգում դեռևս առկա են մի շարք մարտահրավերներ և խնդիրներ, որոնք պահանջում են համակարգային մոտեցում և համանման լուծումներ: Դատարանների և դատավորների անկախությունը երաշխավորող անկախ պետական մարմին Բարձրագույն դատական խորհուրդը կարիք ունի անկախության: Վերջին ժամանակների դատավորների նշանակումները, դատավորների նկատմամբ հարուցված կասկածելի կարգապահական վարույթները և փորձառու ու անկախ դատավորների լիազորությունների դադարումը խորհելու, վերլուծություններ անելու հիմք է տալիս: Ակնհայտ տեսանելի է իշխանության մյուս ճյուղերի և իշխող քաղաքական կուսակցության կողմից դատական իշխանության նկատմամբ իրականացվող ճնշումները: Այդքան քննարկված դատական

վերինգի շրջանակներում տեղի են ունեցել դատավորների հսկայածավալ ազատումներ և նշանակումներ: Այսպես՝ ներկայումս պաշտոնավարող 309 դատավորներից 200-ը նշանակվել են 2018 թվականի հեղափոխությունից հետո: Կարծում ենք՝ այս վիճակագրությունը բավականին ցցուն ազդակ է, որպեսզի իրավաբանական համայնքը համախմբվի և համատեղ ջանքերի գործադրումով ձգնաժամից դուրս բերի դատաիրավական համակարգը:

Բանալի բառեր: Իրավական և դատական բարեփոխումներ, մասնագիտացված դատարաններ, սահմանադրական բարեփոխումներ, արդար դատաքննություն, դատական իշխանություն, իրավունքի գերակայություն, Վենետիկի հանձնաժողով, Կիևյան հանձնարարականներ:

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սահմանադրական համակարգում դատական իշխանությանը գերազանցապես վերապահված է իշխանությունների հավասարակշռման, իրավունքի գերակայության երաշխավորման առաքելություն, ինչն էլ պայմանավորում է իշխանության մյուս ճյուղերից դատական իշխանության լիարժեք անկախությունը: Դատական իշխանության վերոհիշյալ առաքելությունը կարող է կյանքի կոչվել համարժեք անկախություն երաշխավորող պաշտպանվածության, ոչ իրավաչափ միջամտություններից զերծ մնալու պայմաններում: Ընդ որում՝ դատական իշխանության անկախությունը գործառույթային, կառուցակարգային, նյութական և սոցիալական անհրաժեշտ երաշխիքների գործուն լինելու պարագայում միայն կարող է գնահատվել լիարժեք:

Միջազգային չափանիշների, և հատկապես Վենետիկյան հանձնաժողովի կողմից արտահայտած դիրքորոշման համաձայն՝ դատավորների կարգապահությանն առնչվող հարցերով որոշումներ կայացնող մարմինները չպետք է կարգապահական վարույթներ հարուցելու իրավունք ունենան: Ավելին, դրանց կազմում չպետք է լինեն այնպիսի անդամներ, որոնք օժտված լինեն կարգապահական վարույթներ հարուցելու իրավասությամբ: Վենետիկյան հանձնաժողովի կարծիքով՝ դատավորների նկատմամբ կարգապահական վարույթ հարուցելու՝ դատարանի նախագահի իրավասությունը կարող է հանգեցնել դատավորի անկախության խաթարման, օրինակ՝ դատարանի նախագահի հետ կոնֆլիկտի: Վենետիկյան հանձնաժողովն արձանագրել է, որ միայն դատավորներից կազմված Էթիկայի և կարգապահական հարցերի հանձնաժողովի դեպքում առկա է դրա կողմից կորպորա-

տիստ շահեր հետապնդելու վտանգը: Այդ վտանգը նվազեցնելու մի տարբերակն արդարադատության նախարարի կողմից վարույթ հարուցելու իրավասությունն է, որը կարող է հավասարակշռել էթիկայի և կարգապահական հարցերի հանձնաժողովին¹:

Հայաստանի Հանրապետությունն անկախությանը հաջորդած առաջին իսկ տարիներից ձեռնամուխ եղավ իրավական և դատական բարեփոխումների իրականացմանը՝ ձգտելով իրավունքի գերակայության և մարդու իրավունքների ու ազատությունների երաշխավորման վրա հիմնված պետականության կայացմանը, որի կարևորագույն գրավականը և նախապայմանն է անկախ և կենսունակ իրավական և դատական համակարգերի առկայությունը: Չնայած այդ նպատակին հասնելու ճանապարհին առաջացած բազմաթիվ մարտահրավերներին և ծառայած դժվարություններին՝ անցած երեք տասնամյակների ընթացքում ներպետական իրավական համակարգում կատարվեցին շոշափելի բարեփոխումներ, որոնց արդյունքում գրանցվեց որոշակի առաջընթաց՝ Հայաստանի Հանրապետության դատական համակարգը ժամանակակից իրավական պետության պահանջներին համահունչ դարձնելու համար: Այնուամենայնիվ, կարևորագույն մարտահրավերներից է շարունակում մնալ դատական իշխանության անկախության, արդյունավետության և ինքնուրույնության ապահովումը, ինչն էլ կերաշխավորի հանրության առջև հաշվետու դատարանի կայացումը: Այս առումով՝ նոր փուլ մտած դատաիրավական բարեփոխումների առանցքային նպատակն այն է, որ դատական իշխանությունը և դրա ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը ոչ միայն ձևականորեն, այլև իրականում նպաստեն լիակատար և պրոֆեսիոնալ արդարադատության իրականացմանը՝ զերծ ցանկացած կամայական միջամտություններից, ուստի Սահմանադրությամբ ու միջազգային պայմանագրերով ամրագրված մարդու իրավունքների ու ազատությունների արդյունավետ պաշտպանություն ապահովող դատական համակարգի ու օրենսդրության առկայությունը և դրանցով պայմանավորված՝ իրավական ու դատական բարեփոխումները շարունակում են մնալ Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր առաջնահերթություններից մեկը:

¹ Տե՛ս Վենետիկյան հանձնաժողով, Հայաստանի դատական օրենսգրքի նախագծի վերաբերյալ կարծիք, թիվ 893/2017, CDL-AD(2017)019, կետ 135:

Արդար և արդյունավետ դատական իշխանությունն իրավունքի գերակայության, արդար դատաքննության և լիարժեք արդարադատության կարևորագույն նախադրյալներից է, որին ձգտում է մարդու իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները բարձրագույն արժեք հռչակած յուրաքանչյուր պետություն (ՀՀ Սահմանա-դրության 3-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Այս ամենն իրականություն դարձնելը ենթադրում է օրենսդրական, ինստիտուցիոնալ, դատավարական և նյութատեխնիկական համալիր միջոցառումների ու աշխատանքների իրականացում: Այս համատեքստում ոչ պակաս կարևոր է դատավորների որակյալության ու արհեստավարժության հիմնախնդիրը, ինչն անմիջական առնչություն ունի նրանց՝ մասնագիտական գործունեության իրականացման ընթացքում անաչառություն և անկողմնակալություն դրսևորելու հետ: Մեր օրերում դատավորների նշանակաման և դատավորներին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու ընթացակարգերը շարունակում են խնդրահարույց մնալ:

Միջազգային փորձից հայտնի է դատավորների նշանակման (ընտրության) չորս հիմնական մոդել՝ դատավորների նշանակումը քաղաքական մարմինների կողմից, դատավորների նշանակումը դատական իշխանության կողմից, դատավորների նշանակումը դատական խորհրդի կողմից և դատավորների նշանակումն ընտրությունների միջոցով: Այս համատեքստում տեղին է նշել Կիևյան հանձնարարականների 3-րդ կետի հետևյալ ձևակերպումը. «Եթե դատավորների ընտրության խնդիրը որևէ այլ անկախ մարմնի վրա դրված չէ, ապա պետք է ստեղծել առանձին փորձագիտական հանձնաժողով՝ դատավորների ընտրության գործընթացում գրավոր և բանավոր քննություններն անցկացնելու նպատակով: Այս պարագայում դատական խորհրդի լիազորությունները պետք է սահմանափակել պատշաճ ընթացակարգերի պահպանումն ստուգելով և/կամ հանձնաժողովի ընտրած թեկնածուներին նշանակելով կամ նշանակող մարմնին նրանց առաջադրելով»²:

ՀՀ Սահմանադրության՝ Բարձրագույն դատական խորհրդին վերաբերող նորմերի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում այդ մարմնի՝ սահմանադրական մեծ հեղինակություն ունենալու հանգամանքը՝ հատկապես

² <https://www.usip.org/sites/default/files/Judicial-Appointments-EN.pdf>: (վերջին մուտք՝ 21.06.2024թ.)

դատավորների նշանակման, առաջխաղացման ցուցակների կազմման, Հանրապետության նախագահին, Ազգային ժողովին, համապատասխանաբար՝ դատավորների, Վճռաբեկ դատարանի դատավորների, Վճռաբեկ դատարանի պալատների նախագահների և Վճռաբեկ դատարանի նախագահի թեկնածություններն առաջարկելու, դատավորների նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու, նրանց ազատությունից զրկելու վերաբերյալ համաձայնություններ տալու և նրանց կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու ու լիազորությունները դադարեցնելու հարցերով: Սահմանադրական նման կարգավորման հիմքում, կարծում ենք, ընկած է այն հանգամանքը, որ Վենետիկի հանձնաժողովը խրախուսում է դատական ինքնակառավարման մարմնում դատավոր և ոչ դատավոր անդամների միջև հավասարակշռման ապահովումը՝ կորպորատիվ կառավարման դիսկրիմինացիոնալ խուսափելու համար³: Ըստ Կիևյան հանձնարարականների 1-ին մասի 3-րդ կետի՝ «Եթե դատավորների ընտրության խնդիրը որևէ այլ անկախ մարմնի վրա դրված չէ, ապա պետք է ստեղծել առանձին փորձագիտական հանձնաժողով՝ դատավորների ընտրության գործընթացում գրավոր և բանավոր քննություններն անցկացնելու նպատակով: Այս պարագայում դատական խորհրդի լիազորությունները պետք է սահմանափակել պատշաճ ընթացակարգերի պահպանումն ստուգելով և/կամ հանձնաժողովի ընտրած թեկնածուներին նշանակելով կամ նշանակող մարմնին նրանց առաջադրելով»⁴: Իսկ միննույն հանձնարարականների 2-րդ մասի 23-րդ կետի համաձայն՝ «Եթե դատավորի վերջնական նշանակումը կատարում է պետության նախագահը, ապա նշանակելու հայեցողությունը պետք է սահմանափակվի ընտրող մարմնի (օրինակ՝ դատական խորհուրդ, որակավորման հանձնաժողով կամ փորձագիտական հանձնաժողով) առաջադրած թեկնածուների շրջանակով: Այդպիսի թեկնածուի նշանակումը կարող է մերժվել միայն ընթացակարգային հիմքերով, ընդ որում՝ պատճառաբանված որոշմամբ»⁵: Կարծում ենք, այս դրույթին համամիտ լինելով՝ 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի սահմանադրական բարեփոխումների նախագծի հեղինակները Սահմա-

³ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի թիվ 12 հանձնարարական (2010թ.):

⁴ Տե՛ս «Արևելյան Եվրոպայում, Հարավային Կովկասում և Կենտրոնական Ասիայում դատական անկախության վերաբերյալ» Կիևյան հանձնարարականներ, ք. Կիև, 23-25.06.2010թ., էջ 3:

⁵ Տե՛ս Նույն տեղում՝ էջ 9:

նադրության 166-րդ հոդվածով Վճռաբեկ դատարանի դատավորների, դրա պալատների նախագահների, վերաքննիչ և առաջին ատյանի դատարանների դատավորների ու դրանց նախագահների նշանակումը վերապահել են ՀՀ նախագահին՝ Բարձրագույն դատական խորհրդի առաջարկությամբ: Բարձրագույն դատական խորհրդին է վերապահվել նաև դատավորների թեկնածուների, ներառյալ՝ առաջխաղացման ենթակա թեկնածուների ցուցակները հաստատելու լիազորությունը: Դատական իշխանության և դատավորների անկախությունն իրավունքի գերակայության ապահովման հիմնաքարն է և պետք է պաշտպանվի՝ ի նպաստ հանրության և քաղաքացու, այլ ոչ դատավորի շահերի: Սակայն դատավորի անկախությունն ուղղակիորեն կախված է նրա պատասխանատվությունից և դատական իշխանության նկատմամբ հասարակության վստահության նախապայման է: Հետևաբար, դատավորների նկատմամբ պատշաճ կարգապահական մեխանիզմներն անհրաժեշտ են հասարակության նկատմամբ նրանց պատասխանատվության ապահովման համար: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է փաստել, որ դատավորների նկատմամբ կարգապահական պատասխանատվությունը հաճախ օգտագործվում է նաև որպես դատավորների անկախությանը միջամտելու և հետապնդման միջոց: Դատավորների նկատմամբ կարգապահական վարույթներն օրենքի մեկնաբանության և փաստերի գնահատման համար հաճախ հանդիպող երևույթ են, ավելին՝ նրանք կարող են հետապնդվել պատասխանատվության ոչ պատշաճ միջոցի կիրառմամբ և այլ մեթոդներով: Հետևաբար, դատավորի նկատմամբ կիրառված ցանկացած կարգապահական գործընթաց և միջոց պետք է կարգավորվի օրենքով, որոնք կապահովեն դատավորի համար պատշաճ երաշխիքներ և կբացառեն դատավորի նկատմամբ ցանկացած անհարկի հետապնդում և միջամտություն նրա դատական գործունեությանը: Միջազգային չափանիշների համաձայն՝ դատավորի նկատմամբ կարգապահական պատասխանատվության ընթացակարգերը պետք է իրականացվեն անկախ մարմնի կողմից, հստակ և օբյեկտիվ հիմքերի հիման վրա, առանց հապաղումների և դատավորի համար արդար դատաքննության երաշխիքների խստիվ պահպանմամբ, այդ թվում՝ կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ որոշումների բողոքարկման հնարավորությամբ: Վենետիկյան հանձնաժողովը կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հարցում առանձնակի կարևորել է պատասխանատվության ենթարկելու հիմքերի

հստակության հարցը⁶: Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի նախագծի վերաբերյալ իր կարծիքում Վենետիկյան հանձնաժողովն արձանագրել է, որ «(...) կարգապահական պատասխանատվության հանգեցնող արարքը պետք է ձևակերպված լինի բավարար հստակությամբ, որպեսզի հնարավորություն տա անձին կանխատեսելու իր արարքների հետևանքները և հետևաբար՝ կարգավորելու դրանք: Կարգապահական պատասխանատվության հիմքերի առավել մանրամասն նկարագրությունը նաև կնպաստի դրանց սուբյեկտիվ և հայեցողական կիրառման սահմանափակմանը»:

Իրավունքի գերակայության ապահովումը հնարավոր է միայն իշխանության հենց այս ճյուղի լիարժեքության պայմաններում: Անկախության ձեռքբերմամբ Հայաստանի Հանրապետությունն ընտրել է հենց իրավական պետություն կառուցելու դժվարին ճանապարհը, որի ընթացքում, ինչպես տեսանք, անհրաժեշտ եղան բազմաթիվ բարեփոխումներ, որոնց արդյունքում նաև մի շարք սահմանադրական սկզբունքների ու արդի նպատակների ամրագրում, ինստիտուտների հիմնում, կառավարման ձևի փոփոխություն և այլն: Այս գործընթացը պետք է տա ցանկալի վերջնարդյունք, որի միակ գնահատողը կլինի հենց հասարակությունը:

Հույսով հավատացած լինենք, որ աշխատանքում առաջադրված խնդիրները կլուծվեն մոտալուտ սահմանադրական բարեփոխումների ընթացքում՝ նոր որակ հաղորդելով դատական համակարգին ընդհանուր առմամբ, վերախմաստավորելով հանրապետությունում դատական իշխանությունը կրողների իրավամտաձողությունը, նպաստավոր պայմաններ ստեղծելով իրավակիրառ պրակտիկայում ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված իրավանորմերի լիարժեք իրացման համար:

Ցավոք, մտավախություն ունենք, որ սահմանադրական բարեփոխումների պատասխանատու կկարգվեն կասկածելի անցյալով, ոչ հայեցի ներկայով ոլորտի ոչ գիտակ, ոչ փորձառու չակերտավոր մասնագետներ, որոնց նախաձեռնած բարեփոխումների տակ տեղադրված են լինելու սահմանադրական խոր ճգնաժամի մեջ գտնվող մեր պետության համար վտանգավոր ականներ:

⁶ Տե՛ս Վենետիկյան հանձնաժողով, Հայաստանի դատական օրենսգրքի նախագծի վերաբերյալ կարծիք, թիվ 893/2017, CDL-AD(2017)019, կետ 65:

ОСНОВЫ КОНСТИТУЦИОННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ РЕФОРМ

Герберт Арутюнян

*Сонскатель кафедры
конституционного права ЕГУ*

Аннотация: Работа посвящена вопросам конституционной ответственности судей Республики Армения. В связи с этим ключевой целью нового этапа судебной реформы является то, чтобы судебная власть и ее институциональная структура не только формально, но и фактически способствовали осуществлению полноценного и профессионального правосудия, свободного от любого произвольного вмешательства. Для того, чтобы иметь в Республике Армения независимую, эффективную, свободную от коррупции и патронажа судебную систему, пользующуюся доверием общественности, приняты различные правовые документы, ратифицированы международные соглашения, а также инструменты с новейшими решениями. были представлены. Несмотря на вышесказанное, в судебной системе РА все еще существует ряд вызовов и проблем, которые требуют системного подхода и подобных решений. Независимый государственный орган, гарантирующий независимость судов и судей. Высший судебный совет нуждается в независимости. Назначения судей в последнее время, подозрительные дисциплинарные производства, возбужденные против судей, прекращение полномочий опытных и независимых судей дают основания для размышлений и анализа. Давление, оказываемое на судебную систему со стороны других ветвей власти и правящей политической партии, явно заметно. Широко обсуждаемая проверка судей привела к массовым увольнениям и назначениям судей. Таким образом, 200 из 309 ныне действующих судей были назначены после революции 2018 года. Мы считаем, что эта статистика является сильным стимулом для юридического сообщества объединиться и совместными усилиями вывести судебную систему из кризиса.

Ключевые слова: правовые и судебные реформы, специализированные суды, конституционные реформы, справедливое судебное разбирательство, Судебная власть, верховенство закона, Венецианская комиссия, Киевская инструкция.

BASIS OF CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY OF THE JUDICIAL AUTHORITY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA IN THE CONTEXT OF CONSTITUTIONAL REFORMS

Herbert Harutyunyan

PhD student at the YSU

Chair of Constitutional Law

Summary: The work is dedicated to the issues of constitutional responsibility of the judiciary of the Republic of Armenia. In this regard, the key goal of the new phase of judicial reforms is that the judiciary and its institutional structure not only formally but also actually contribute to the implementation of full and professional justice, free from any arbitrary interference. In order to have an independent, effective, corruption- and patronage-free judicial system in the Republic of Armenia, which enjoys the trust of the public, various legal documents have been adopted, international agreements have been ratified, and tools with the latest solutions have been introduced. Despite the above, there are still a number of challenges and problems in the judicial system of RA that require a systemic approach and similar solutions. An independent state body guaranteeing the independence of courts and judges The Supreme Judicial Council needs independence. Appointments of judges in recent times, suspicious disciplinary proceedings initiated against judges and termination of powers of experienced and independent judges provide grounds for reflection and analysis. The pressures exerted on the judiciary by other branches of government and the ruling political party are clearly visible. The much-discussed judicial vetting has seen massive firings and appointments of judges. Thus, 200 of the 309 currently serving judges were appointed after the 2018 revolution. We think this statistic is

a strong incentive for the legal community to come together and bring the judicial system out of the crisis through joint efforts.

Keywords: legal and judicial reforms, specialized courts, constitutional reforms, fair trial, Judicial Power, rule of law, Venice Commission, Kiev instructions.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 21.06.2024թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 28.06.2024թ.

ՕՐԵՆՍԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հերբերտ Հարությունյան

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի

սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

Համառոտագիր: Սույն հոդվածի շրջանակներում հեղինակը քննարկել է օրենսդիր իշխանության սահմանադրական պատասխանատվության որոշ մեթոդաբանական հարցեր: Օրինակների տեսքով դիտարկվել է եվրոպական մի շարք երկրների իրավակիրառ պրակտիկան: Աշխատանքում հստակ դասակարգման է ենթարկվել օրենսդիր իշխանության սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը՝ ելնելով դրա հիմքում ընկած տարբերակման չափանիշներից: Ուսումնասիրությունների արդյունքում կատարվել են բազմաթիվ տեսական եզրահանգումներ և ներկայացվել են ՀՀ օրենսդրության ու իրավակիրառ պրակտիկայի կատարելագործման գործնական առաջարկություններ: Աշխատանքում տեղ է գտել այն կարևոր գաղափարը՝ ըստ որի օրենսդիրները կրում են սահմանադրական իրավանորմերին հետևելու և իրենց՝ իրավաբանական նշանակություն ունեցող վարքագծի համար պատասխան տալու պարտականություն:

Բանալի բառեր: Ազգային ժողով, պատգամավոր, խորհրդարանական լսումներ, մշտական հանձնաժողովներ, խորհրդարանի արձակում, պատգամավորի հետկանչի ինստիտուտ, հերթական նստաշրջան, բարոյաէթիկական կանոններ, անհամատեղելիության պահանջներ, հերթական ընտրություն:

Լինելով պետական իշխանության բարձրագույն ներկայացուցչական մարմին՝ խորհրդարանը համարվում է սահմանադրական պատասխանատվության կոլեկտիվ սուբյեկտ: Օրենսդիր մարմինը լուրջ դերակատա-

րություն ունի հասարակության և պետության կյանքում¹: Օրենսդիր մարմնի իրավական պատասխանատվությունը դասակարգվում է տարբեր տեսակների՝ պայմանավորված դրա հիմքում ընկած չափանիշից: Օրենսդիր մարմնի պատասխանատվությունը լինում է դրական (պոզիտիվ) և բացասական (նեգատիվ): Օրենսդիրը կրում է նաև կոլեկտիվ դրական պատասխանատվություն: Որպես ժողովրդի անմիջական ներկայացուցչական մարմին՝ Ազգային ժողովն ունի մի շարք դրական պարտավորություններ: Այդ պարտավորություններից են՝

1. Օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է Ազգային ժողովին: Կարծում ենք, որ օրենսդրի դրական պատասխանատվությունը տարբեր շերտերի ունեցած շահերի հավասարակշռումն է²: Ժողովուրդն է օրենսդրին տվել լիազորություններ կարևոր հարցերը լուծելու համար, հետևաբար, օրենսդիրները պետք է հաշվի առնեն սոցիալական բոլոր շերտերի շահերը³: Թյուր կարծիք կա ձևավորված առ այն, որ օրենքներ ընդունելու իրավունքն Ազգային ժողովին է: Մեր կարծիքով, Ազգային ժողովի սահմանադրաիրավական պարտականությունն է օրենքների ընդունումը: Օրենսդիրը պատասխանատու է «որակյալ» օրենքների համար, և վերջիններս սահմանվում են օրինաստեղծման բոլոր սկզբունքների, իրավաբանական տեխնիկայի և միջոցների պահպանմամբ⁴: «Որակյալ» օրենք գաղափարի տակ պետք է հասկանանք գիտակցված և ամուր բազիս հասարակության սոցիալական վարքագծի, հանրային իշխանության վարքագծի, քաղաքական կուսակցությունների վարքագծի համար:

2. Կատարել անհրաժեշտ օրենսդրական փոփոխություններ, որոնք պայմանավորված են Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից պետության դեմ կայացված որոշումներով:

3. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի կողմից կայացված որոշումների կատարում: Իրավական ակտը սահմա-

¹ Տե՛ս **Ильинская И. П., Крылова, Н. С., Ковлер А. И.**, Парламенты мира, М., 1991, Баталов Э., Парламент и президент в конституциях зарубежных стран// Российская Федерация, 1994, N 5, **Дэвидсон И.**, Президенты и парламенты// Российский обозреватель, 1996, N 3.

² Տե՛ս **Витрук Н.В.**, Общая теория юридической ответственности, М., 2009.

³ Տե՛ս **О. А. Фомичева**, К вопросу об институте парламентской ответственности, Вестник Омского университета, Серия <<Право>>. 2014. N 4.

⁴ Տե՛ս **Мордовец А. С.**, Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина, Саратов, 1997.

նադրությանը համապատասխանող ճանաչելն օրենսդիր մարմնի վրա նման պարտավորություն չի դնում, բայց ի տարբերություն հակասահմանադրական ճանաչելու դեպքերի, օրենսդրի ուղղակի պարտավորությունն է հակասահմանադրական ճանաչված նորմի վերացումը⁵: Այս մասին արժեքավոր կարծիք է հայտնել իրավագետ Հանս Յորգեն Պապյեն⁶: Գ. Հարությունյանը նշում է, որ սահմանադրական դատարանի որոշմանը պետք է մոտենալ որպես մեկ ամբողջություն՝ չառանձնացնելով եզրափակիչ մասը դատարանի իրավական դիրքորոշումներից⁷: Սահմանադրական դատարան-Ազգային ժողով փոխհարաբերությունների բնույթը պայմանավորված է նաև սահմանադրական դատարանի որոշումների էությանը, այդ որոշումներում արտահայտված իրավական դիրքորոշումների բովանդակությամբ⁸:

Բացի դրական (պոզիտիվ) պատասխանատվությունից՝ օրենսդիր մարմինը կրում է բացասական (նեգատիվ) պատասխանատվություն: Կան պետություններ, որտեղ օրենսդիր մարմնի արձակման հարցը լուծվում է հանրաքվեի միջոցով: Մի շարք պետությունների սահմանադրություններ նախատեսում են խորհրդարանի արձակումը որպես սահմանադրական պատասխանատվության միջոց, երբ խորհրդարանը դրսևորում է անգործություն կամ անօրինականություն: ՌԻզբեկստանի Սահմանադրության 95-րդ հոդվածով սահմանված է, որ Նախագահի որոշմամբ պառլամենտը կարող է ցրվել, եթե բազմիցս ընդունել է Սահմանադրությանը հակասող օրենքներ⁹: Մոլդովայի Սահմանադրության 85-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե պառլամենտը երեք ամիս չի ընդունում որևէ օրենք, ապա նախագահն իրավունք ունի արձակելու այն¹⁰: Չեխիայի պատգամավորների պալատը Նախագահը

⁵ Տե՛ս **Վ. Վարդանյան**, Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման ապահովման մեխանիզմները. արդի խնդիրները և հնարավոր լուծումները:/ Սահմանադրական արդարադատության հիմնախնդիրները և զարգացման միտումներն արդի ժամանակաշրջանում:

⁶ Տե՛ս **Hans-Jorgen Papier**, Problems of enforcing Constitutional Court Decisions // International Almanac: <<Constitutional justice in the new millennium>>, 2003.

⁷ Տե՛ս **Арутюнян Г.**, Гарантии исполнения постановления Конституционного Суда// Международный альманах “Конституционное правосудие в новом тысячелетии”, Ереван, 2012.

⁸ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2008թ. նոյեմբերի 25-ի ՍԴՈ-780 որոշումը, 2009թ. հոկտեմբերի 13-ի ՍԴՈ-833 որոշումը, 2011թ. փետրվարի 8-ի ՍԴՈ-936 որոշումը:

⁹ Տե՛ս Конституция Республики Узбекистан, [http:// constitution.uz/](http://constitution.uz/), հոդված 95:

¹⁰ Տե՛ս Конституция Республики Молдова.

կարող է արձակել, եթե նստաշրջաններն ընդհատվել են սահմանված ժամկետից ավել ժամկետով, նաև այն դեպքում, երբ պատգամավորների պալատն ավելի քան երեք ամսվա ընթացքում չի կարողացել օրենք ընդունել՝ չնայած այն հանգամանքին, որ նստաշրջանը չի ընդհատվել, և նրանք կրկնակի նիստ են անցկացրել¹¹: Նմանատիպ կարգավորումներ է առկա նաև Սլովակիայի Սահմանադրության 102-րդ հոդվածում: Անգործության հետևանքով խորհրդարանի ցրման հնարավորություն է նախատեսված նաև ՌԻկրաինայի Սահմանադրության 90-րդ հոդվածում, Մոլդովայի Սահմանադրության 85-րդ հոդվածում: Ադրբեջանի Հանրապետությունում մեկշաբաթյա ժամկետում Հանրապետության նախագահի կողմից խորհրդարանին (Միլլի Մեջլիսին) ներկայացված վարչապետի (պրեմիեր-մինիստրի) թեկնածության վերաբերյալ որոշում չկայացնելու կամ երեք անգամ Միլլի Մեջլիսի կողմից նախագահի ներկայացրած վարչապետի թեկնածությունները մերժելու դեպքում նախագահը ոչ թե լուծարում կամ արձակում է օրենսդիր մարմինը, այլ, շրջանցելով վերջինիս, նշանակում է կառավարության ղեկավարին՝ առանց խորհրդարանի համաձայնության¹²:

Աշխարհում պառլամենտների արձակման առավել տարածված հիմքը պատգամավորական կորպուսի անկարողությունն է՝ հաստատելու կառավարության ղեկավարի թեկնածությունը կամ ձևավորելու կառավարություն: Միջազգային պռակտիկայի ուսումնասիրության արդյունքում պարզ դարձավ, որ կան երկրներ, որտեղ խորհրդարանի արձակումը կապված է վերջինիս՝ կառավարության ծրագիրը հաստատելու իրավունքի հետ: Արևելաեվրոպական որոշ երկրներում խորհրդարանի արձակման պատճառ է համարվում սահմանված ժամկետում որոշակի օրենքների չընդունման փաստը: Լեհաստանի Հանրապետության Սեյմը կարող է արձակվել, եթե պետական բյուջեի մասին օրենքի նախագիծը ներկայացնելուց հետո՝ երեք ամսվա ընթացքում խորհրդարանն այն չընդունի:

Օրենսդիր մարմինն արձակելու՝ երկրի նախագահի իրավունքը զուգելու նպատակով պետությունների մեծամասնության մայր օրենքները բովանդակում են այդ իրավունքի կիրառումը տարբեր չափերով ու ձևերով սահմանափակող նորմեր: ՀՀ Սահմանադրության 91-րդ հոդվածի 2-րդ մա-

¹¹ St' u Konstitucija Československé Republiky 1992.

¹² St' u Konstitucija Azerbajdžskoj Respubliky // Новые Конституции стран СНГ и Балтии, Сборник документов, М., 1998.

սի համաձայն՝ ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ Ազգային ժողովի ընտրություն չի անցկացվում: Այս դեպքում Ազգային ժողովի հերթական ընտրությունն անցկացվում է ռազմական կամ արտակարգ դրության ավարտից ոչ շուտ, քան հիսուն, և ոչ ուշ, քան վաթսուներեք օր հետո: Ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ Ազգային ժողովի արձակումը կխարխլի երկրի հասարակական-քաղաքական առանց այդ էլ լարված իրավիճակը, և իշխանությունների «զապումների և հակակշիռների» ապահովման սկզբունքն ուղղակի կդադարի գործել:

Ֆրանսիայի նախագահն Ազգային ժողովի արձակումից առաջ պետք է խորհրդակցի պառլամենտի երկու պալատների նախագահների հետ, բայց վերջիններիս կարծիքը պարտադիր չէ նրա համար: Նմանատիպ կարգավորում էր առկա նաև 1995թ. ՀՀ Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 3-րդ կետում՝ ըստ որի Հանրապետության նախագահն Ազգային ժողովի նախագահի և վարչապետի հետ խորհրդակցելուց հետո կարող էր արձակել խորհրդարանը: Սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում հանվեց այս դրույթը և 2005թ. բարեփոխված Սահմանադրության 74.1-րդ հոդվածում ամրագրվեց, որ Հանրապետության Նախագահն Ազգային ժողովի նախագահի կամ վարչապետի առաջարկությամբ կարող է արձակել Ազգային ժողովը, եթե՝

ա) Ազգային ժողովը հերթական նստաշրջանի երեք ամսվա ընթացքում որոշում չի կայացնում կառավարության որոշմամբ անհետաձգելի համարվող օրենքի նախագծի վերաբերյալ.

բ) հերթական նստաշրջանի ընթացքում Ազգային ժողովի նիստերը երեք ամսից ավել չեն գումարվում.

գ) հերթական նստաշրջանի ընթացքում Ազգային ժողովը երեք ամսից ավել իր կողմից քննարկվող հարցերի վերաբերյալ որևէ որոշում չի կայացնում:

Եթե Հայաստանի Հանրապետությունում խորհրդարանը չի կարող արձակվել ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ, ապա Լեհաստանում՝ նաև այդ ռեժիմների վերացումից հետո երեք ամսվա ընթացքում: Մեր պետությունում ռազմական կամ արտակարգ դրություն հայտարարվելու դեպքում իրավունքի ուժով անհապաղ գումարվում է Ազգային ժողովի հատուկ նիստ: Հատկանշական է, որ 1995թ. ՀՀ Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 13-րդ կետը հստակ չէր և պարզ չէր, թե ով է գումարում ԱԺ-ի հա-

տուկ նիստ: Սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում ամրագրվեց, որ իրավունքի ուժով անհապաղ գումարվում է ԱԺ-ի հատուկ նիստ, ինչի վառ օրինակը դարձավ մեր երկրում 2008թ. մարտի 1-ի լույս երկուսի գիշերը ՀՀ Նախագահի կողմից ռազմական դրություն հայտարարելուց անմիջապես հետո իրավունքի ուժով ԱԺ-ի հատուկ նիստի գումարումը:

Խորհրդարանի արձակման հիմքեր կարող են լինել օրենսդիր և գործադիր իշխանության մարմինների փոխհարաբերություններում առաջացող ճգնաժամը, խորհրդարանում պատգամավորական խմբակցությունների հարաբերակցության անհամապատասխանությունը հասարակության մեջ առկա քաղաքական ուժերի հարաբերակցությանը, նաև փորձել ընտրություններն անցկացնել հարմար պահի ու այդ կերպ իշխող կուսակցության համար ապահովել խորհրդարանական մեծամասնություն: Խորհրդարանի արձակման ինստիտուտն իր գոյությամբ կոչված է ապահովելու պետական իշխանության օրենսդիր մարմնի գործունեության արդյունավետությունը և կանխելու խորհրդարանական ճգնաժամերը:

Սահմանադրական պատասխանատվության միջոցներ կիրառվում են ոչ միայն խորհրդարանի՝ որպես կոլեգիալ մարմնի, այլ նաև նրա առանձին անդամների նկատմամբ: «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքի¹³ 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատգամավորը պարտավոր է մասնակցել Ազգային ժողովի, ինչպես նաև իր անդամակցած հանձնաժողովի և աշխատանքային խմբի նիստերին, մասնակցել իր անդամակցած հանձնաժողովի հրավիրած խորհրդարանական լուսններին, պահպանել պատգամավորական էթիկայի կանոնները, ապահովել պատգամավորական մանդատի անհամատեղելիության պահանջների կատարումը, կազմակերպել քաղաքացիների ընդունելություն, իր լիազորությունների շրջանակներում օրենքով սահմանված կարգով պատասխանել քաղաքացիների զրավոր առաջարկներին, պահպանել Ազգային ժողովի տարածքում և շենքում գործող անվտանգության կանոնները: Ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզ դարձավ, որ պատասխանատվություն է սահմանված միայն պատգամավորական էթիկայի կանոնների, պատգամավորական մանդատի անհամատեղելիության պահանջների խախտման կամ չկատարման համար: Կարծում ենք, որ բոլոր պարտականությունների կատարումը պետք է

¹³ Տե՛ս «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ Սահմանադրական օրենք:

երաշխավորված լինի պետական հարկադրանքով՝ իրավական պատասխանատվությամբ. պատասխանատվության միջոցները պետք է համաչափ լինեն ունեցած պարտավորությանը և կատարած իրավախախտմանը: Մեկ այլ պատգամավորի փոխարեն քվեարկելու դեպքում տվյալ պատգամավորը պետք է զրկվի տվյալ ամսվա աշխատավարձից կամ դրա մի մասից, այդ մասին պետք է տեղեկություններ տեղադրվեն Ազգային ժողովի պաշտոնական կայքում, և այս կերպ նման դրսևորումները կանխելու փորձ անել:

ՀՀ հինգերորդ գումարման Ազգային ժողովում եղել են շուրջ երեք տասնյակ պատգամավորներ, որոնք գումարման 5 տարիների ընթացքում որևէ ելույթ չեն ունեցել, մտքերի փոխանակությանը չեն մասնակցել և երբևէ հարցադրումներ չեն արել¹⁴: Նման դեպքերի բացառումը կամ նվազումն ուղիղ համեմատական է քաղաքական համակարգի կայացման մակարդակին, ինչպես նաև օրենսդիրների քաղաքական պատասխանատվության զգացումին: Չնայած այս խնդիրն իր հանգուցալուծումը պետք է գտնի քաղաքական մակարդակով, այնուամենայնիվ, կարևորում ենք խնդրի իրավական կարգավորումը որպես հիմնական գործընթաց: Առաջարկում ենք, որ ՀՀ Ազգային ժողովի յուրաքանչյուր նստաշրջանի ավարտին բոլոր պատգամավորները հանրային գրավոր և բանավոր հաշվետվություններ ներկայացնեն իրենց գործունեության վերաբերյալ, որտեղ կարտացոլվեն տեղեկություններ մասնակցած օրենքի նախագծերի քննարկման, օրենսդրական նախաձեռնությունների, որպես հիմնական կամ հարակից զեկուցող հանդես գալու, մտքերի փոխանակության ժամանակ ունեցած ելույթների քանակների, մշտական հանձնաժողովում իր գործունեության մասին: Այս հաշվետվությունները պետք է տեղադրվեն ՀՀ Ազգային ժողովի պաշտոնական կայքէջում: Իսկ եթե գործ ունենք մեծամասնական կամ վարկանիշային ընտրակարգի հետ, ապա յուրաքանչյուր նստաշրջանի ավարտին հանրային ելույթ ունենալ տվյալ տարածքի ընտրողների առջև:

Խորհրդային հասարակարգում պատգամավորի պատասխանատվությունը կապվում էր նրա իմպերատիվ մանդատի հետ: Ըստ այդմ՝ պատգամավորը կարող էր հետ կանչվել: Հետխորհրդային պետություններում պատգամավորի իմպերատիվ մանդատը փոխարինվեց ազատ մանդատով, և այլևս պատգամավորին չի սպառնում հետկանչը: Բայց դա ամենևին չի նշա-

¹⁴ Տե՛ս [http:// www.parliamentmonitoring.am/](http://www.parliamentmonitoring.am/) կայք:

նակում, որ պատգամավորը դադարել է սահմանադրական պատասխանատվության սուբյեկտ լինելուց: Ներկայացուցչական ազատ մանդատի էությունն այն է, որ պատգամավորները ներկայացնում են ոչ թե ու ոչ միայն իրենց ընտրողներին, այլև ընդհանրական սուբյեկտ՝ ժողովրդին, որի կամքը գերակա է տեղական ընտրագանգվածի կամքի նկատմամբ¹⁵: Կան պետություններ, որտեղ բոլոր այն դեպքերում, երբ օրենսդիրը չի կատարում իր պարտականությունները, ապա պառլամենտի նախագահը կարող է տպագիր մամուլում կամ զանգվածային լրատվության այլ միջոցներով հանրությանը տեղեկացնել պատգամավորի կողմից իր լիազորությունների չկատարման վերաբերյալ¹⁶: Մի շարք երկրներում առկա է պատգամավորի հետևանքի ինստիտուտը, որը առավել բնորոշ է դաշնային կառուցվածքի ձև ունեցող երկրներին և տարածվում է դաշնության սուբյեկտների օրենսդիրներին և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրված ներկայացուցիչների վրա¹⁷:

Օրենսդիրի նկատմամբ կիրառված պատասխանատվության օրինակները միջազգային իրավական պոսիտիվայում բազմաթիվ են: ԱՄՆ Ներկայացուցիչների պալատը 2002թ. հունիսի 24-ին որոշում է ընդունում կոնգրեսականին պաշտոնանկ անելու մասին՝ այն հիմքով, որ նա մեղադրվում է կաշառակերության, արդարադատությանը խոչընդոտելու և հարկային իրավախախտումների համար¹⁸:

Անհրաժեշտ ենք համարում նաև անդրադառնալ այն հարցին, թե պատգամավորի սահմանադրական պատասխանատվությունն ինչպես է հարաբերակցվում պատգամավորի անձեռնմխելիության ինստիտուտի հետ: Կարծում ենք՝ պատգամավորը պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն է կրում՝ օգտվելով իր անձեռնմխելիության իրավունքից, իսկ երբ նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության միջոցի կիրառման անհրաժեշտություն է առաջանում, պետք է պատգամավորը զրկվի ան-

¹⁵ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2009թ. հունիսի 30-ի ՄԴՈ- 810 որոշում:

¹⁶ Տե՛ս О статусе Депутата Парламента Республики Северная Осетия- Алания: Закон Республики

¹⁷ Տե՛ս u, մասնավորապես, Ռուսաստանում, ԱՄՆ-ի որոշ նահանգներում, Конституция Республики Татарстан от 6 ноября 1992г.

¹⁸ Տե՛ս u [http:// edition.cnn.com/2002/ALLPOLITICS/07/24traficant.expulsion/index.html](http://edition.cnn.com/2002/ALLPOLITICS/07/24traficant.expulsion/index.html), մեկ օրինակ ևս՝ Լիտվայի Սեյմի անդամը մեղավոր է ճանաչվել խոշոր խարդախության կատարման մեջ և հինգ տարվա ազատազրկման է դատապարտվել:

ձեռնմխելիության իրավունքից: Մեր կարծիքով՝ պատգամավորական ան-
ձեռնմխելիությունից զրկումը կարելի է համարել սահմանադրաիրավական
սանկցիա, որի կիրառումից հետո է միայն հնարավոր նրան որպես մեղադր-
յալ ներգրավել, կալանավորել կամ նրա նկատմամբ դատական կարգով
վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հարց հարուցել, եթե,
իհարկե, պատգամավորը չի ձերբակալվել հանցագործության կատարման
պահին:

Առաջարկում ենք ներպետական իրավական համակարգ ներմուծել մի
շարք հիմքեր, որոնք հնարավորություն կընձեռեն պատգամավորի լիազո-
րությունների դադարեցման համար: Այդ հիմքերն են՝

1. երբ պատգամավորը չի ներկայացնում կամ ոչ ժամանակին և ոչ
ամբողջական է ներկայացնում իր և իր ընտանիքի կազմի մեջ մտնող ան-
ձանց կողմից լրացված գույքի, եկամուտների, ծախսերի և շահերի հայտա-
բարագիրը,

2. երբ խախտում է անհամատեղելիության պահանջ, այն է՝ գիտական,
մանկավարժական գործունեություն իրականացնելն արգելել, եթե այդ
գործունեությունից գոյացող եկամուտները որևիցե կերպ ոչ բարեկամ
պետությունների կամ դրանց հետ փոխկապակցված կազմակերպություններ,
օտարերկրյա քաղաքացիներ կամ քաղաքացիություն չունեցող անձինք են¹⁹:

Օրենսդիրների համար նախատեսված են նաև անհամատեղելիության
պահանջներ, որոնք ուղղված են նրանց անկախության ապահովմանը և
օրենսդիր մարմնի հեղինակության պահպանմանը: Օրենսդիրների ձեռ-
նարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու արգելք նախատեսված է
բազմաթիվ երկրների օրենսդրությամբ²⁰: Լեհաստանի Սահմանադրության
համաձայն՝ պատգամավորները չեն կարող զբաղվել տնտեսական գործու-
նեությամբ՝ պետական միջոցների օգտագործմամբ կամ դրանց յուրացմամբ:
Նման փաստի դեպքում օրենսդիրը, Մեյմի առաջարկի հիման վրա, զրկվում

¹⁹ St' u Федеральный закон от 08.05.1994 N 3 Ф-3 " О статусе члена Совета Федерации и статусе депутата Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации", հոդված 4,6,12:

²⁰ St' u Ռուսաստանի Դաշնությունում ФЗ <<О статусе депутата Совета Федерации и статусе депутата Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации>>.

է մանդատից²¹: Ադրբեջանի Սահմանադրության 89-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատգամավորի մանդատի հետ անհամատեղելի է համարվում կրոնական գործիչ լինելը²²:

Կարծում ենք, անհամատեղելիության պահանջները պահպանելը, իսկ դրանց խախտման համար իրավական հետևանքներ սահմանելն օրենսդիրների պատասխանատվության կարևոր հարցերից մեկն է: Ուշադրություն պետք է դարձնել այն հանգամանքին, երբ օրենսդրի եկամուտ-աշխատավարձ հարաբերակցության մեջ ակնհայտ երևում է, որ եկամուտների գոյացման մեջ աշխատավարձի մասնաբաժինը շատ փոքր է. սա կոռուպցիոն դրսևորում է և ցցուն փաստ այն մասին, որ անհամատեղելիության պահանջները հստակ ու լիարժեք չեն սահմանված կամ էլ վերահսկողության մեխանիզմներն արդյունավետ չեն: Մեր երկրում անհամատեղելիության պահանջների վերահսկողությունը բավականին թույլ է: Կարծում ենք՝ օրենսդիր մարմնի բիզնես-օլիգարխիան և քրեա-օլիգարխիան բացառելու, կոռուպցիոն և հովանավորչական դրսևորումները կանխելու համար անհրաժեշտ են համակարգային բարեփոխումներ, որոնք հնարավորություն կստեղծեն արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնել դրանց պահպանման նկատմամբ: Վերլուծենք ներպետական օրենսդրական ամրագրումները, որոնցով սահմանված են պատգամավորի լիազորությունների դադարեցման հիմքերը: Սահմանված է, որ պատգամավորի լիազորությունները դադարեցվում են յուրաքանչյուր օրացուցային կիսամյակի ընթացքում քվեարկությունների առնվազն կեսից անհարգելի բացակայելու դեպքում: Այս կարգավորումը նեղացնում է պատգամավորին պատասխանատվության ենթարկելու շրջանակը: Իրավիճակ ունենք, երբ ակնհայտ անհամապատասխանություն է առաջանում պատգամավորի ունեցած դրական և բացասական պատասխանատվության միջև: «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքի²³ 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատգամավորը պարտավոր է մասնակցել Ազգային ժողովի, իր անդամակցած հանձնաժողովի և աշխատանքային խմբի նիստերին, մասնակցել իր անդամակցած հանձնաժողովի հրավիրած խորհրդարանական լսումներին:

Հանգում ենք հետևյալին, որ մի կողմից սահմանվում են պատգամավոր-

²¹ St' u Конституция Польской Республики от 2 апреля 1997, հոդված 107, 108:

²² St' u Конституция Азербайджана от 12 ноября 1995 года.

²³ St' u «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենքը:

րի պարտականությունները, բայց դրանց չկատարման համար սահմանված չէ որևէ բացասական իրավական հետևանք: Մյուս կողմից էլ ստացվում է, որ, ըստ Սահմանադրության, պատգամավորը կարող է չկատարել պատգամավորական իր պարտականությունները, այդ թվում՝ չմասնակցել հանձնաժողովների նիստերին, Ազգային ժողովի նիստերին, և արդյունքում որևէ իրավական հետևանք առկա չէ: Առաջարկում ենք սահմանադրական բարեփոխումներ նախաձեռնելիս սահմանադրական այդ դրույթը շարադրել հետևյալ ձևակերպմամբ. «Պատգամավորի լիազորությունները դադարեցվում են յուրաքանչյուր օրացուցային կիսամյակի ընթացքում Ազգային ժողովի նիստերի առնվազն կեսից անհարգելի բացակայելու դեպքում»: Այս առաջարկության հիմք է հանդիսացել միջազգային բազմաձև փորձի ուսումնասիրությունը: Այսպես, պառլամենտի անդամը գրկվում է իր լիազորություններից, եթե առանց հարգելի պատճառների բացակայում է պառլամենտի աշխատանքներից ավելի քան չորս ամիս²⁴, վաթսուս օր²⁵, հերթական նիստերի մեկ երրորդից²⁶: ՀՀ Սահմանադրություն և «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենք հակասություններ էլի կան: Մասնավորապես, այդ օրենքի 156-րդ հոդվածը կանոնակարգում է մեկ օրացուցային կիսամյակի ընթացքում քվեարկությունների առնվազն կեսից անհարգելի բացակայելու դեպքում պատգամավորի լիազորությունները դադարեցնելու հարցով սահմանադրական դատարան դիմելու վերաբերյալ հարցերը, այդ թվում՝ քվեարկությունից պատգամավորի բացակայությունը հարգելի համարելու դեպքերը, ինչը պահանջել է ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր ՄԴՈ-1081 որոշման մեջ: Այդ հոդվածի վերլուծությունից ստացվում է, որ չնայած բացակայությունների անհարգելի լինելուն, Ազգային ժողովի խորհուրդը կարող է չդիմել սահմանադրական դատարան: Կարծում ենք, որ այսպիսի կարգավորումն անհիմն նեղացնում է Սահմանադրությամբ պատգամավորի լիազորությունները դադարեցնելու իրավական գործընթացն սկսելու հնարավորությունը: Բացի այդ, տվյալ գործընթացը քաղաքական մեծամասնության կամահայտնությունից է կախված լինում: Առաջարկում ենք հստակ ամրագրել, որ համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում Ազգային ժողովի խորհուրդը պարտավոր է դիմել սահմանադրական

²⁴ Տե՛ս Конституция Грузии, 24.08.1995г., հոդված 54:

²⁵ Տե՛ս Конституция Индии, հոդված 101:

²⁶ Տե՛ս Конституция Бразилии, 5.10.1988г., հոդված 55:

դատարան, հատկապես, որ բխում է 2015թ. փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 169-րդ հոդվածի 5-րդ մասի այն տրամաբանությունից, որ սահմանադրական դատարան դիմելը չի դիտարկվում որպես իրավունք: Նմանատիպ խնդիր առկա է նաև «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքի 157-րդ հոդվածի դեպքում:

Պատգամավորների համար կարևորվում է նաև նրանց էթիկական և բարոյական վարքագիծը: Բազմաթիվ են այն երկրները, որտեղ պատգամավորների համար օրենսդրությամբ սահմանված են բարոյաէթիկական կանոններ և դրանք խախտելու դեպքում պատասխանատվության որոշակի միջոցներ²⁷: Պատասխանատվության միջոցներից է ձայնի իրավունքից զրկումը, որը տարբեր տևողությամբ է իրականացվում (մեկ ամիս, մեկ կամ երկու նիստ, մինչև նիստի ավարտը): Պատասխանատվության տեսակներից են պարսավանքը²⁸, կարգի հրավիրվելու պահանջը²⁹, հրապարակայնորեն ներողություն խնդրելու պարտավորությունը³⁰, օրենսդրի վարքագծի քննադատությունը³¹, ՋԼՄ-ներով օրենսդրի կողմից էթիկական նորմերի խախտման մասին հայտնելը, նկատողություն և նախազգուշացում անթույլատրելի վարքագծի մասին: Վենետիկի հանձնաժողովը հղում է կատարել ՄԻԵԴ դիրքորոշմանը³², որտեղ նշված է, որ վիրավորական արտահայտությունների համար պառլամենտը պետք է առնվազն ներքին կառուցակարգեր և կարգապահական պատասխանատվություն նախատեսի, ինչը բխում է հանրային և մասնավոր շահերի պաշտպանության անհրաժեշտությունից³³: Հայաստանում պատգամավորի համար նույնպես սահմանված են էթիկայի

²⁷ St' u ФЗ “ О статусе члена Совета Федерации и статусе депутата Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации”, հոդված 9:

²⁸ St' u О статусе депутата Алтайского краевого Законодательного Собрания: Закон Алтайского края от 4 декабря 2000, N 76-ЗС: по состоянию на 11 марта 2013, Сборник законодательства Алтайского края, 2000, էջ 16:

²⁹ St' u О регламенте Законодательного Собрания Приморского края: Постановление Законодательного Собрания Приморского края от 7 августа 2002, N 36: по состоянию на 25 сентября 2013, Ведомости Законодательного Собрания Приморского края, 2002, N 3, էջ 4:

³⁰ St' u О статусе депутата Государственного Совета Удмуртской Республики: Закон УР от 29 февраля 2008, 1-РЗ: по состоянию на 8 июля 2013, Известия Удмуртской Республики, 2008, էջ 5:

³¹ О Регламенте Тульской областной Думы: Постановление Тульской областной Думы от 27 июня 2002, N 29/736: по состоянию на 7 февраля 2013.

³² St' u ECHR Cordova v. Italy 40877/98, 30-ը հունվարի 2003թ.:

³³ St' u Venice Commission, CDL- AD 011, կետ 90-93:

որոշակի կանոններ³⁴ և կարգապահական պատասխանատվության որոշակի միջոցներ³⁵:

Ի վերջո, ուսումնասիրելով տարբեր երկրների փորձը՝ առաջարկում ենք, որ օրենսդիրների սահմանադրաիրավական նեգատիվ պատասխանատվությունը ներառի հետևյալ դրույթները.

1. պատգամավորի լիազորությունների դադարեցումը լիազորությունների պարբերաբար չկատարելու դեպքում,

2. աշխատավարձից պահում կատարելը, հավելավճարներից զրկելը,

3. անհամատեղելիության պահանջների խախտման համար պատասխանատվության ենթարկելը,

4. նախազգուշացում հայտարարելը, խոսափողն անջատելը, լիազուրկումար նիստին ելույթ ունենալու իրավունքից, քվեարկելու իրավունքից զրկելը, որոշակի ժամանակով նիստերի դահլիճից հեռացնելը:

ОСНОВЫ КОНСТИТУЦИОННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Герберт Арутюнян

Соискатель кафедры

конституционного права ЕГУ

Аннотация: В рамках данной статьи автор рассмотрел некоторые методологические вопросы конституционной ответственности законодательной власти. В качестве примеров была рассмотрена правовая практика ряда европейских стран. В работе четко классифицирован институт конституционной ответственности законодательной власти, исходя из лежащих в ее основе критериев дифференциации. В результате проведенных исследований было сделано множество теоретических выводов и представлены практические рекомендации по совершенствованию законодательства и юриди-

³⁴ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի պատգամավորի գործունեության երաշխիքների մասին» օրենք, 3-րդ հոդված:

³⁵ Տե՛ս «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենք, հոդված 52:

ческой практики РА. В работе содержится важная идея о том, что законодатели обязаны следовать конституционным нормам и нести ответственность за свои юридически значимые действия.

Ключевые слова: Парламент, депутат, парламентские слушания, постоянные комитеты, роспуск парламента, институт отзыва депутатов, очередная сессия, моральные правила, претензии о несовместимости, очередные выборы.

THE FUNDAMENTALS OF THE CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY OF THE LEGISLATIVE AUTHORITY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Herbert Harutyunyan

PhD student at the YSU

Chair of Constitutional Law

Summary: Within the framework of this article, the author discussed some methodological issues of the constitutional responsibility of the legislative power. The legal practices of several European countries were considered as examples. In the work, the institution of constitutional responsibility of the legislative power was clearly classified, based on the differentiation criteria underlying it. As a result of the conducted studies, many theoretical conclusions were made and practical recommendations for improving RA legislation and legal practice were presented. The work contains the important idea that legislators have a duty to follow constitutional norms and to answer for their legally significant behavior.

Key words: Parliament, Member of Parliament, parliamentary hearings, standing committees, dissolution of parliament, Institute of MP recall, regular session, moral rules, incompatibility claims, another election.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 22.01.2024թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 29.01.2024թ.

ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՆՄՈՒՇ ՍՏԱՆԱԼԸ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Արթուր Միրեկանի Ղամբարյան

*Հայ-ռուսական (Մլավոնական) համալսարանի
իրավունքի տեսության և սահմանադրական
իրավունքի ամբիոնի վարիչ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ վաստակավոր իրավաբան*

Ամփոփագիր: Սույն հոդվածում համալիր վերլուծության է ենթարկվում նմուշ ստանալու ինստիտուտի քրեադատավարական նշանակությունն ու առանձնահատկությունները՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական օրենսդրության համատեքստում, մասնավորապես, ի թիվս այլնի, ներկայացվում է նմուշի նկարագիրը, հատկանիշներն ու տեսակները:

Հոդվածում ներկայացվում է ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածով կարգավորվող հասարակական հարաբերությունների համակարգը՝ անդրադառնալով նաև փորձաքննության նմուշի և իրեղեն ապացույցի հարաբերակցության և տարանջատման առանձնահատկություններին:

Նշվածի համատեքստում հեղինակը բացահայտում է նմուշ ստանալու տեղն ու դերն ապացուցողական գործողությունների համակարգում, ինչպես նաև ներկայացնում է նմուշ ստանալու դատավարական կարգն ու դրա առանձնահատկությունները, նմուշ հանձնելու՝ վարույթի համապատասխան մասնակիցների պարտականությունն ու այն չկատարելու պարգայում վրա հասնող հետևանքները, մասնավորապես՝ հարկադրանքի գործադրմամբ նմուշ ձեռք բերելու առանձնահատկություններն ու հնարավոր ուղիները:

Հիմնաբառեր. նմուշ, իրեղեն ապացույց, փորձաքննություն, քննչական գործողություն, քննիչ, փորձագետ:

1. Ընդհանուր դրույթներ

1.1. ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի կարգավորման առարկայի սահմանները: Փորձաքննության համար նմուշ ստանալու (վերցնելու) հարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածով, որը

ստեղադրված է ՀՀ քր. դատ. օր-ի 32-րդ գլխում (Փորձաքննությունը): Օրենսդիրը նմուշ ստանալու նպատակ է համարել ոչ թե համեմատական հետազոտություն կատարելը (1961թ. ՀՀ քր. դատ. օր.) կամ հետազոտություն կատարելը (1998թ. ՀՀ քր. դատ. օր.)¹, այլ փորձաքննություն կատարելը:

Փորձաքննության համար նմուշ ստանալու վերաբերյալ նորմերի (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի) կարգավորման առարկան հստակեցնելիս ծագում են մի շարք բարդություններ, որոնց առաջացման հիմնական պատճառն այն է, որ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի իմաստով նմուշները չեն տարբերվում իրեղեն ապացույցներից կամ իրեղեն ապացույցի նմուշից:

ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի կարգով նմուշ ստանալու ինստիտուտի ընկալումը հնարավորինս պարզեցնելու և դրա կարգավորման առարկան հստակեցնելու նպատակով պետք է կատարել մի քանի նախնական նկատառում:

Նախ[՝] սույն աշխատանքում հստակ տարբերակվում են ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի կարգով ստացված նմուշը և իրեղեն ապացույցը: Օրինակ՝ դեպքի վայրից ստացված փամփուշտը և փորձաքննության ներկայացված հրազենից կրակոցներ արձակելու միջոցով ստացված փամփուշտն ունեն էապես տարբեր դատավարական ծագում և նշանակություն: Դեպքի վայրից վերցված նմուշն իրեղեն ապացույց է («փամփուշտ-իրեղեն ապացույց»), իսկ երկրորդը փորձաքննության համար ստացված նմուշ է («փամփուշտ-նմուշ»): ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածը կարգավորում է ոչ թե «փամփուշտ-իրեղեն ապացույցի», այլ «փամփուշտ-նմուշի» ստացման հարաբերությունները:

Միննույն նյութը կարող է մի դեպքում համարվել իրեղեն ապացույցի հատկանիշներ կրող օբյեկտ, մեկ այլ իրավիճակում՝ փորձաքննության համար ստացված նմուշ: Այսպես՝ դեպքի վայրում հայտնաբերված թուփն իր գտնվելու վայրի հատկանիշի շնորհիվ ձեռք է բերում իրեղեն ապացույցի հատկանիշ: Այս իրավիճակում հայտնաբերված թուփը պետք է ձեռք բերվի քննչական գործողության միջոցով: Իսկ եթե քննիչը ցանկանում է պարզել, թե դեպքի վայրում հայտնաբերված թուփը և մեղադրյալի թուփն արդյոք նույ-

¹ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 240-րդ հոդվածում, որպես արտաշիրմում կատարելու նպատակ նշված է «հետազոտման համար նմուշներ վերցնելը», մինչդեռ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածում օգտագործվում է «փորձաքննության համար նմուշ ստանալ» ձևակերպումը:

նական են, ապա պետք է մեղադրյալից ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի կարգով ստանա թքի նմուշ, որն իրեղեն ապացույց չէ:

«Թուք-իրեղեն ապացույցի» և «թուք-նմուշի» տարբերակման բարդությունը պայմանավորված է նաև հոգեբանական գործոնով, քանի որ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածում թվարկված են կոնկրետ անվանումներ ունեցող օբյեկտներ (արյուն, թուք, պարկուճ և այլն), ինչի հետևանքով այդ անվանումով օբյեկտների առնչությամբ ցանկացած հարց քննարկելիս դրանք ինքնաբերաբար նույնացվում են ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածում սահմանված համանուն նմուշների հետ: Մինչդեռ իրականում դա այդպես չէ (այս մասին հաջորդիվ):

Երկրորդ` ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի կարգավորման առարկայի մեջ ընդգրկված չեն նմուշ ստանալու այնպիսի հարաբերություններ, որոնք կազմում են կոնկրետ տեսակի փորձաքննության *խմանենտ* (ներհատուկ), *պարտադիր* (էութենական) մասը: Օրինակ` դիակի դատաբժշկական փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշմամբ քննիչը փորձագետին առաջադրել է նաև մահացածի արյան խումբը պարզելու հարց: Նման փորձաքննության ժամանակ դիակի արյան նմուշ ստանալը և այն հետազոտելը տվյալ տեսակի փորձագիտական հետազոտության էութենական մասն է: Այս իրավիճակում փորձագետի կողմից դիակի արյան նմուշ ստանալու հարաբերությունների նկատմամբ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածը կիրառելի չէ (այս մասին հաջորդիվ):

1.2. Նմուշ ստանալու տեղն ապացուցողական գործողությունների համակարգում: Դոկտրինում փորձաքննության համար նմուշ ստանալու (այսուհետև` նմուշ ստանալը կամ վերցնելը) տեղն ապացուցողական (քննչական) գործողությունների համակարգում եղել է վիճելի: Առկա է երեք մոտեցում` 1) նմուշ ստանալն ինքնուրույն քննչական գործողություն է, 2) նմուշ ստանալը փորձաքննություն կատարելուն օժանդակող գործողություն է կամ փորձաքննության անհրաժեշտ նախապայման, 3) նմուշ ստանալը դատավարական հարկադրանքի տեսակ է²:

² St` u Кудрявцева А.В., Кудрявцева Ю.А., Получение образцов для сравнительного исследования в уголовном судопроизводстве России (процессуальная природа, порядок, доказательственное значение): монография. М.: Изд. Юрлитинформ, 2014. էջ 45, **Исютин-Федотков Д.В., Мужин Г.Н.**, Получение образцов для сравнительного исследования: монография. М.: Изд. Юрлитинформ, 2014. էջ 53:

Փորձաքննության համար նմուշ ստանալն Օրենսդիրը վստահաբար չի համարել քննչական գործողություն, քանի որ այն նախատեսված չէ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 208-րդ հոդվածով նախատեսված քննչական գործողությունների համակարգում: Բացի այդ, ՀՀ քր. դատ. օր-ի ի 254-րդ հոդվածը, որը կարգավորում է փորձաքննության համար նմուշ ստանալու հարաբերությունները, տեղադրված է ոչ թե ՀՀ քր. դատ. օր-ի 29-րդ գլխում (Քննչական գործողությունները), այլ 32-րդ գլխում (Փորձաքննությունը): Մյուս կողմից՝ նմուշ ստանալու ընթացակարգի նկատմամբ կիրառելի է համարվել ՀՀ քր. դատ. օր-ի 28-րդ գլխի (Քննչական գործողությունների կատարման ընդհանուր կանոնները) վերաբերելի պահանջները:

Եթե նկատի ունենանք նմուշ ստանալու մասին ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի տեղն օրենսգրքի կառուցվածքում և նմուշ ստանալու նպատակային կողմը, ապա նմուշ ստանալու մասին *նորմերը* կարելի է համարել փորձաքննության՝ որպես *իրավական ինստիտուտի* մաս: Ընդհանուր առմամբ պետք է համաձայնել այն մտեցմանը՝ ըստ որի «նմուշ ստանալը փորձաքննության բաղկացուցիչ մաս է»³: Սակայն նմուշ ստանալը փորձաքննության (որպես ապացուցողական գործողության) բաղկացուցիչ մաս համարելու պարագայում պետք է նկատի ունենալ հետևյալ վերապահումները:

Նախ՝ նմուշ կարելի է ստանալ ոչ միայն փորձաքննություն կատարելու ընթացքում, այլ նաև մինչև փորձաքննություն նշանակելը՝ քննչական գործողությունների կատարման ընթացքում: Այսպես՝ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն.

«Բացառությամբ մարդուց ստացվող նմուշների՝ քննիչը կարող է փորձաքննության համար նմուշ ստանալ նաև քննչական գործողության ընթացքում»:

Եթե նմուշ կարելի է ստանալ նաև մինչև փորձաքննության նշանակելը, ապա, զուտ ընթացակարգային տեսանկյունից, մինչև փորձաքննությունը

³ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հայեցակարգային լուծումների, նորարարական մոտեցումների և հիմնական ինստիտուտների մեկնաբանման գործնական ուղեցույց: Եր.: Եվրոպայի խորհուրդ, 2022, էջ 380:

նմուշ ստանալը փորձաքննության բաղկացուցիչ մաս չէ:

Երկրորդ՝ փորձաքննություն կատարող սուբյեկտը փորձագետն է, մինչդեռ նմուշ կարող է ստանալ ոչ միայն փորձագետը (քննիչի հանձնարարությամբ), այլ նաև քննիչը (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Եթե նմուշ կարող է ստանալ նաև քննիչը՝ մինչև փորձաքննություն կատարելը, ապա զուտ սուբյեկտային տեսանկյունից քննիչի կողմից նմուշ ստանալը չի կարող համարվել փորձաքննության բաղկացուցիչ մաս:

Հիմք ընդունելով նմուշ ստանալու նպատակային կողմը (փորձաքննություն կատարելու նպատակը)՝ պետք է այն համարել ինքնուրույն վարության գործողություն, որը նախապայման է ստեղծում փորձաքննություն կատարելու համար:

Այսպիսով՝ նմուշ ստանալը քննիչի կամ փորձագետի կողմից քննչական գործողության կամ փորձաքննության ընթացքում կատարվող առանձին վարության գործողություն է, որն իրականացվում է փորձաքննության կատարման համար նախապայմաններ ստեղծելու նպատակով:

2. Նմուշի բնորոշումը և դասակարգումը

2.1. Նմուշի բնորոշումը և հատկանիշները: Փորձաքննության համար նմուշն օրենքով սահմանված կարգով ստացված և մարդու, դիակի, կենդանու կամ այլ օբյեկտի հատկությունները բնութագրող նյութ է, որը ձեռք է բերվում փորձաքննություն կատարելու նպատակով:

Տեսությունում նմուշներին ներկայացվում է հիմնական երեք պահանջ (հատկանիշ): Դրանք են՝ անկասկածելիությունը, ներկայացուցչականությունն ու համադրելիությունը⁴: Նմուշի անկասկածելիությունը նշանակում է, որ քննությամբ պետք է պարզված լինի ու որևէ կերպ կասկածի տակ չդրվի դրա ծագումն այս կամ այն օբյեկտից:

Նմուշի ներկայացուցչականությունն ասելով պետք է հասկանալ դրանում նույնացվող օբյեկտի ընդհանուր և մասնավոր հատկանիշների բավարար չափով արտահայտված (ներկայացված) լինելը: Այս առումով կարևոր նշանակություն ունեն օբյեկտի քանակային և որակային չափանիշները:

⁴Տե՛ս Криминалистика. 3-е изд., перераб. и доп. Под ред. **Н.П. Яблокова**, М.: Изд. Юристъ, 2005, էջ 421, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն (մինչդատական վարույթ): Մաս 2, Հեղ. Խումբ: Գիտ. խմբ. Ա. Ղամբարյան, 2-րդ լրամշակված հրատ., Եր.: 2018, էջ 248:

Քանակային առումով նմուշը պետք է բավարար լինի հետազոտություն անցկացնելու համար: Այսպես՝ ներկի թանաքի, փոշու նմուշները սովորաբար ներկայացվում են 1-50 գրամ չափով, հողի կամ շինանյութի նմուշները՝ 100-ից 1000 գրամ չափով⁵: Որակային առումով նմուշը պետք է ընդգրկի ստուգվող օբյեկտի բոլոր հատկանիշները: Օրինակ՝ ձեռագրի և ստորագրության նմուշները պետք է պարունակեն տվյալ անձի ձեռագրի և ստորագրության բոլոր տարբերակները, կամ պահեստարանում պահվող ցորենի նմուշները պետք է վերցվեն պահեստարանի տարբեր հատվածներից, մարդու մազերի նմուշները՝ մարմնի տարբեր հատվածներից և այլն:

Նմուշի համադրելիությունը նշանակում է, որ նմուշի ստացման մեխանիզմը և պայմանները պետք է համապատասխանեն ստուգվող հետքերի առաջացման մեխանիզմին և պայմաններին: Օրինակ՝ ձեռագրի նմուշները պետք է ստացվեն հետազոտման ենթակա տեքստը կազմելու պայմաններին մոտ պայմաններում՝ նույն տիպի թղթի վրա և նույնանման գրիչով:

2.2. Նմուշի տեսակները և դասակարգումը: Օրենսդիրը թվարկել է նմուշի հետևյալ տեսակները՝ 1) արյունը, սերմնահեղուկը, մազը, եղունգների կտրվածքները, մաշկի մանրադիտակային քերվածքները. 2) թուքը, քրտինքը և այլ արտաթորանքներ. 3) մաշկի գծանախշերի դրոշմը, ատամների և վերջավորությունների կաղապարները. 4) ձեռագիրը, ստորագրությունը, մարդու հմտությունն արտահայտող այլ նյութեր. 5) ձայնագրությունը. 6) պատրաստի արտադրանքի, հումքի, նյութերի փորձնական նմուշները. 7) գենքը, պարկուճը, գնդակը, փամփուշտը. 8) այլ նյութեր և առարկաներ (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Տեսությունում և գործնականում տարածված է նմուշի դասակարգումը՝ ըստ ձևավորման մեխանիզմի (ժամանակի և պայմանների): Ըստ նշված չափանիշի՝ նմուշները դասակարգվում են երեք խմբի՝ փորձարարական նմուշներ, ազատ նմուշներ, պայմանական-ազատ նմուշներ:

Փորձարարական նմուշն ստացվում է կոնկրետ քրեական վարույթի ընթացքում փորձաքննության կատարման համար, օրինակ՝ քննիչի կողմից ստացված ձեռագրի և ստորագրության նմուշը:

Ազատ նմուշը ձևավորվում է ոչ թե քրեական վարույթի կապակցությամբ, այլ, սովորաբար, մինչև վարույթ նախաձեռնելը, օրինակ՝ անձի՝ մինչև

⁵ Տե՛ս Криминалистика. 3-е изд., перераб. и доп. Под ред. Н.П. Яблокова, М.: Изд. Юристъ, 2005. էջ 422:

մեղադրյալի կարգավիճակ ստանալը, աշխատանքի վայրում գրած դիմումը:

Պայմանական-ազատ նմուշը ձևավորվում է քրեական վարույթի ընթացքում, սակայն դրա ձեռքբերման նպատակն ի սկզբանե կապված չի եղել փորձաքննության կատարման հետ, օրինակ՝ դատական ձեռագրաբանության դեպքում պայմանական-ազատ նմուշներ են տվյալ վարույթի ընթացքում մեղադրյալի գրած ցուցմունքները (հարցաքննության արձանագրությունները):

Բնական (կենսաբանական) օբյեկտները, օրինակ՝ արյունը, թուքը, քրտինքը և այլ արտաթորանքները, որոնք, որպես կանոն, ձևավորվում են քրեական վարույթից անկախ, օրգանիզմի ֆիզիկական գործունեության արդյունքում, ազատ նմուշներ են, սակայն որոշ իրավիճակներում դրանք կարող են համարվել նաև փորձարարական նմուշներ, օրինակ՝ նմուշ ստանալու վարույթային գործողության ժամանակ քննիչի հանձնարարությամբ կատարվող ֆիզիկական վարժությունների արդյունքում արտազատված քրտինքը:

Նոր օրենսդրության պայմաններում նմուշների այս ավանդական դասակարգման կապակցությամբ պետք է նշել մի շարք նկատառումներ:

Նախ՝ փորձարարական նմուշներ ստանալու հարաբերությունների նկատմամբ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածը ոչ բոլոր դեպքերում է կիրառելի: Այս հոդվածը կիրառելի չէ փորձարարական այնպիսի նմուշ ստանալու հարաբերությունների նկատմամբ, որոնք փորձաքննության (հետազոտության) իմանենտ (ներհատուկ), պարտադիր (էութենական) մասն են: Օրինակ՝ դատաձգաբանական (բալիստիկ) փորձաքննության ժամանակ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի իմաստով նմուշ չեն այն փամփուշտը և գնդակը, որոնք ստացվել են փորձագետի կողմից փորձաքննության ներկայացված հրազենից կրակոցներ արձակելու միջոցով: Քննիչը, որոշում կայացնելով դատաձգաբանական փորձաքննությունն նշանակելու մասին, իմպլիցիտ լիազորում (հանձնարարում) է փորձագետին ստանալ նաև փորձագիտական հետազոտության համար խիստ անհրաժեշտ նմուշները: Այս իրավիճակում այլևս կարիք չկա, որ քննիչը ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի հիման վրա կայացնի ևս մեկ որոշում և փորձագետին հանձնարարի ներկայացված հրազենից կրակոց արձակելու միջոցով ստանալ փամփուշտի կամ գնդակի նմուշ:

Ընթերցողին չպետք է մոլորության մեջ գցի այն հանգամանքը, որ ՀՀ քր.

դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 7-րդ կետում որպես նմուշ թվարկված են պարկուճը, գնդակը և փամփուշտը: Վերջիններս ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի իմաստով նմուշ կարող են համարվել ոչ թե դատաձգաբանական փորձաքննության ժամանակ փորձագետի կողմից փորձարարական եղանակով ստանալու դեպքում, այլ, օրինակ, երբ դրանք ազատ նմուշներ են: Այսպես՝ *մինչև փորձաքննությունն նշանակելը* քննիչը որոշում է կայացնում որևէ անձի մոտ առկա փամփուշտների հավաքածուից նմուշ ստանալու մասին, որը հետագայում ներկայացվում է փորձագետին՝ դատաձգաբանական փորձաքննության համար:

Երկրորդ՝ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի տեսանկյունից յուրահատուկ է միևնույն քրեական վարույթի շրջանակում պայմանական-ազատ նմուշ ստանալու հարցը: Եթե քննիչը ցանկանում է վարույթի նյութերից ստանալ նմուշ, օրինակ՝ մեղադրյալի ցուցմունքից ձեռագրի նմուշ, ապա պետք է ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի կարգով որոշում կայացնի իր իսկ իրականացրած վարույթի նյութերից նմուշ ստանալու մասին: Կարևոր է ընդգծել, որ այս պարագայում քննիչը ձեռագրի պայմանական-ազատ նմուշն ստանում է ոչ թե մեղադրյալից, այլ վարույթի նյութերից:

Կրկին հիշեցնենք, որ սսվածը չի վերաբերում այն իրավիճակին, երբ վարույթի նյութերի ուսումնասիրությունն ինքնին համարվում է փորձաքննության (հետազոտության) իմանենտ (ներհատուկ), պարտադիր (էութենական) մասը, որի պարագայում ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածը կիրառելի չէ:

2.3. Փորձաքննության համար ստացված նմուշը և իրեղեն ապացույցը: ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի կարգով ստացված նմուշն արդյո՞ք համարվում է ապացույց (կամ արտավարութային փաստաթուղթ), թե՞ ոչ: Պարզ թվացող այս հարցն իրականում կնճռոտ է: Խորհրդային և հետխորհրդային դատավարագիտությունն այս հարցին տվել է և տալիս է հակասական պատասխաններ: Հարցի բարդության մասին է վկայում նաև այն, որ առանձին հեղինակներ դրսևորում են իրարամերժ մոտեցումներ: Օրինակ՝ միևնույն հեղինակն աշխատանքի մի հատվածում գրում է, որ նմուշն ածանցյալ իրեղեն ապացույցի տարատեսակ է, իսկ աշխատանքի մեկ այլ մասում, երբ թվարկում է փորձագիտական հետազոտության օբյեկտները, իրե-

ղեն ապացույցները և նմուշները ներկայացնում է տարանջատված⁶, որի պարագայում ծագում է բնական հարց. եթե նմուշն ածանցյալ իրեղեն ապացույցի տեսակ է, ապա փորձագիտական հետազոտության օբյեկտների համակարգում իրեղեն ապացույցը և նմուշն ինչո՞ւ են ներկայացվում որպես առանձին օբյեկտներ: Երբեմն տեսաբանները գրում են, որ նմուշներն իրենց էությանմբ և իրավաբանական բնույթով չեն համարվում իրեղեն ապացույցներ, այնուհետև նշում են, որ նմուշ ստանալը քննչական գործողություն է⁷: Այս պարագայում ևս հարց է ծագում. եթե նմուշը քրեադատավարական ապացույց չէ, ապա նմուշ ստանալու գործողությունն ինչո՞ւ պետք է համարել ապացուցողական (քննչական) գործողություն. չէ՞ որ քննչական գործողությունը հետապնդում է ապացույց ձեռք բերելու նպատակ: Նմուշ ստանալը չի կարող համարվել քննչական գործողություն, եթե ի սկզբանե պարզ է, որ դրա արդյունքում չի ակնկալվում ձեռք բերել ապացույց:

Տարբեր են նմուշի և իրեղեն ապացույցի ծագման դատավարական ու կրիմինալիստիկական կառուցակարգերը, ինչպես նաև դրանց դատավարական նշանակությունը: Նմուշը և իրեղեն ապացույցը կրիմինալիստիկական տեսանկյունից տարբերակվում են մի շարք չափանիշներով:

1) Նմուշն անմիջականորեն կապված չէ հանցագործության դեպքի հետ, իսկ իրեղեն ապացույցը կապված է հանցագործության դեպքի և ենթադրյալ հանցանք կատարած անձի հետ:

2) Նմուշը փոխարինելի և վերարտադրելի է, իսկ իրեղեն ապացույցն անփոխարինելի և անվերարտադրելի է⁸:

3) Նմուշի ձևավորման գործընթացը կախված է քննիչից, իսկ իրեղեն ապացույցի ծագման գործընթացը քննիչից կախված չէ:

⁶ Տե՛ս **Орлов Ю. К.**, *Современные проблемы доказывания и использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве: научно-учебное пособие*, М.: Изд. Проспект, 2016. էջ 93, 123:

⁷ Տե՛ս **Исютин-Федотков Д.В., Мухин Г.Н.**, *Получение образцов для сравнительного исследования: монография*, М.: Изд. Юрлитинформ, 2014. էջ 126:

⁸ Ասվածը չի վերաբերում այն դեպքերին, երբ քննչական գործողության ընթացքն ամրագրելու, հանցագործության հետքերը և իրեղեն ապացույցները հայտնաբերելու, ամրապնդելու և վերցնելու նպատակով կարող են կատարվել լուսանկարում, պատրաստվել հետքերի ծեփապատճեններ և դրոշմվածքներ: Եթե իրեղեն ապացույցների լուսանկարումը, հետքերի ծեփապատճենները կամ դրոշմվածքները դիտենք որպես ածանցյալ իրեղեն ապացույց, ապա դրանք կարող են փոխարինվել (եթե պահպանվել են սկզբնական իրեղեն ապացույցի հատկանիշները):

4) Նմուշը նույնականացման նպատակով համեմատվում է իրեղեն ապացույցի հետ, իսկ իրեղեն ապացույցը ոչ միշտ է համեմատվում նմուշի հետ⁹:

Հայ կրիմինալիստները ևս նշում են.

«Նմուշները, որոնք հատկապես ձեռք են բերվել համեմատական հետազոտման իրականացման համար, իրեղեն ապացույց չեն: Չի կարելի իրեղեն ապացույցների թվին դասել այն օբյեկտները, որոնք ծագել են մինչև հետազոտվող դեպքի տեղի ունենալը և կապված չեն դրա հետ»¹⁰:

Քննարկվող հարցի վերաբերյալ, նախորդ օրենսդրության պայմաններում, երբ հետազոտության համար նմուշ ստանալն ինքնուրույն քննչական գործողություն էր, գրել ենք, որ հնարավոր է նմուշի և իրեղեն ապացույցի հարաբերակցության երկու իրավիճակ¹¹:

Տարբերակ առաջին. նմուշ է ստացվում համեմատական հետազոտություն անցկացնելու նպատակով: Օրինակ՝ տուժողի հագուստի վրա հայտնաբերվել են արյան հետքեր: Հագուստի վրա հայտնաբերված արյունը և մեղադրյալի արյունը նույն խմբին պատկանելու հանգամանքը պարզելու և համեմատական հետազոտություն անցկացնելու նպատակով մեղադրյալից ստացվում է արյան նմուշ: Այս նպատակով ստացված արյան նմուշն ինքնին չի պարունակում իրեղեն ապացույցի հատկանիշներ, այն չի արտացոլում հանցագործության հետևանքով տեղի ունեցած փոփոխությունները, ուստի համեմատական հետազոտության նպատակով վերցված նմուշներն իրեղեն ապացույց չեն: Այս իրավիճակում ստացված արյունը (նյութը) պայմանական կանվանենք «արյուն-նմուշ»:

⁹ Տե՛ս Исютин-Федотков Д.В., Мухин Г.Н., Получение образцов для сравнительного исследования: монография. М.: Изд. Юрлитинформ, 2014. էջ 39-40:

¹⁰ Տե՛ս **Ենգիբարյան Վ., Չախոյան Ա.**, Դատական փորձաքննությունների հիմնադրույթներն ըստ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի // ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի հիմնախնդիրներին նվիրված գիտական հոդվածների ժողովածու, Եր.: ՀՀ իրավաբանների միություն, 2014, էջ 337:

¹¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն: Մաս 1., Հեղ. խումբ, Գիտ. խմբ. **Ա. Ղամբարյան**, 2-րդ լրամշակված հրատ., Եր.: 2017, էջ 420:

Տարբերակ երկրորդ. նմուշ է ստացվում՝ պարզելու այդ նմուշում հանգստործության հետքերի առկայությունը կամ բացակայությունը, օրինակ՝ արյան կամ մազի մեջ թմրանյութի կամ ալկոհոլի հետքերի առկայությունը: Նման հետքերի պարզամաբ կարելի է հիմնավորել ալկոհոլ օգտագործած վիճակում անձի պատասխանատվությունը կամ հանցակազմը ծանրացնող հանգամանքի առկայությունը, կամ մարդու իմունային անբավարարության վիճակում վարակելու հատկանիշներով նախաձեռնված քրեական վարույթի շրջանակներում մարդուց վերցված արյունն իրեղեն ապացույց է, քանի որ դրա միջոցով կարելի է պարզել վիրուսի առկայությունը: Այս իրավիճակում ստացված արյունը (նյութը) պայմանական կանվանենք «արյուն-իրեղեն ապացույց»:

«Արյուն-նմուշի» և «արյուն-իրեղեն ապացույցի» տարբերակումն ունի գործնական նշանակություն:

Նախ՝ տարբեր են դրանց ձեռքբերման եղանակները: «Արյուն-իրեղեն ապացույցը» ձեռք է բերվում քննչական գործողություն կատարելու միջոցով, իսկ «արյուն-նմուշը»՝ ինչպես քննչական գործողության ընթացքում, այնպես էլ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի կարգով: Ինչպես նշվեց՝ փորձաքննության համար նմուշ ստանալը (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածը) այլևս քննչական գործողություն չէ և դրա արդյունքում չի ակնկալվում ապացույց ձեռք բերել, ուստի ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածով սահմանված կարգը չի կարող կիրառվել, երբ ակնկալվում է ձեռք բերել, օրինակ, «արյուն-իրեղեն ապացույց» կամ «փամփուշտ-իրեղեն ապացույց»: Այս տեսակի իրեղեն ապացույցները կարելի է ձեռք բերել քննչական գործողության միջոցով, օրինակ՝ զննություն, առգրավում կամ խուզարկություն:

Առաջին հայացքից անսովոր է թվում մարդուց «արյուն-իրեղեն ապացույցը» առգրավելու մասին դատողությունը, սակայն ինչպես դեպքի վարում կրակված «փամփուշտ-իրեղեն ապացույցը» կարելի է ստանալ առգրավման (խուզարկության) եղանակով, նույն կերպ, օրինակ, իմունային անբավարարության վիճակում վարակելու վերաբերյալ քրեական վարույթով տուժողից կարելի է «արյուն-իրեղեն ապացույցը» ստանալ առգրավման եղանակով:

Երկրորդ՝ տարբեր են «արյուն-նմուշ» և «արյուն-իրեղեն ապացույց» ձեռք բերելու ընթացքում թույլ տրված խախտումների ազդեցությունը դրանց հիման վրա տրված փորձագետի եզրակացության թույլատրելիութ-

յան որոշման վրա:

Եթե «արյուն-իրեղեն ապացույցը» ձեռք է բերվել առգրավման կարգի էական խախտմամբ, ապա դրա հիման վրա կատարված փորձաքննության եզրակացությունն անթույլատրելի է ճանաչվում «թունավորված ծառի պտուղների» դոկտորինի հիման վրա (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 97-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Այս պարագայում նախ՝ անթույլատրելի է ճանաչվում առգրավման կարգի էական խախտմամբ ձեռք բերված «արյուն-իրեղեն ապացույցը», այնուհետև՝ ՀՀ քր. դատ. Օր-ի 97-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիման վրա անթույլատրելի է ճանաչվում փորձագետի եզրակացությունը:

Եթե «արյուն-նմուշը» ստացվել է ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածով սահմանված ընթացակարգի խախտմամբ, ապա դա պետք է համարել օրենքով նախատեսված փորձաքննության ընթացակարգի խախտում և քննարկել փորձագետի եզրակացությունը ՀՀ քր. դատ. օր-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետի հիման վրա անթույլատրելի ճանաչելու հարցը:

Պետք է տարբերակել ոչ միայն փորձաքննության համար ստացված նմուշը և իրեղեն ապացույցը, այլ նաև նմուշը պետք է տարբերակել իրեղեն ապացույցի նմուշից: Այսպես՝ Օրենսդիրը սահմանել է, որ իրեղեն ապացույցը վարույթի նյութերի հետ պահպանելու անհնարինության դեպքերում վարույթի նյութերին հնարավորության դեպքում կցվում է տվյալ իրեղեն ապացույցի նմուշը (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 98-րդ հոդվածի 8-րդ մաս)¹²: Այս պարագայում խոսքը ոչ թե փորձաքննության համար ստացված նմուշի, այլ իրեղեն ապացույցի նմուշի մասին է:

3. Նմուշ հանձնելու պարտականությունը և այն չկատարելու հետևանքները

Նմուշ հանձնելու պարտականություն կրում են քրեական վարույթի հետևյալ մասնակիցները՝ ձերբակալված անձը, մեղադրյալը, տուժողը, ինչպես նաև վկան, եթե դա անհրաժեշտ է իր տված ցուցմունքն ստուգելու համար: Եթե, օրինակ, մեղադրյալը չի կատարում նմուշ հանձնելու պարտա-

¹² Օրինակ՝ եթե հողը փչացնելու հանցակազմի հատկանիշներով (ՀՀ քր. օր-ի 381-րդ հոդված) նախաձեռնված քրեական վարույթով իրեղեն ապացույց է ճանաչվել հողը, ապա հողն իր մեծածավալության կամ մեծաքանակության հետևանքով անհնարին է պահել վարույթի նյութերի հետ, ուստի ՀՀ քր. դատ. օր-ի 98-րդ հոդվածի 8-րդ մասի հիման վրա վարույթի նյութերին կարող է կցվել հողից վերցված նմուշը:

կանությունը, ապա նման դեպքերում պետք է կիրառվեն դատավարական պարտականությունների հարկադիր կատարումն ապահովող կառուցակարգեր: Օրենսդիրը թերևս նման իրավիճակների համար նախատեսել է հատուկ նորմ.

«Ֆիզիկական հարկադրանքը, անհրաժեշտ նվազագույն միջամտության պայմանով, թույլատրելի է միայն այն անձի նկատմամբ, որը կամավոր չի կատարում իր անձնական անձեռնմխելիությանը միջամտող՝ իրավասու անձի իրավաչափ կարգադրությունը (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 18-րդ հոդվածի 7-րդ մաս)»:

Օրենսդիրը, այս նորմը նախատեսելով, մասնակիորեն լուծել է քննչական պրակտիկայում տևական ժամանակ ծագած մեղադրյալի կողմից նմուշներ հանձնելու պարտականությունը չկատարելու խնդիրը¹³, սակայն դա արել է հատվածային և թերի: Օրենսդիրը չի պատասխանել այն կարևոր հարցին, թե պետական որ մարմնի վրա է դրված ֆիզիկական հարկադրանք կիրառելու պարտականությունը: Այս սկզբունքային հարցին հնարավոր է պատասխանել օրենսդրության համակարգային վերլուծության հիման վրա: Այսպես՝ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 41-րդ հոդվածի 1-ին մասի 12-րդ կետի համաձայն՝ քննիչը հետաքննության մարմնից աջակցություն է ստանում ապացուցողական և վարութային այլ գործողություններ կատարելիս: ՀՀ քր. դատ. օր-ի 256-րդ հոդվածի 8-րդ մասի համաձայն՝ փորձագետի խնդրանքով քննիչը պարտավոր է իր իրավասության սահմաններում անհրաժեշտ աջակցություն ցույց տալ փորձագետին՝ փորձաքննության բնականոն ընթացքն ապահովելու համար:

Բացի այդ, քննչական գործողության կատարման բնականոն ընթացքն ապահովելու համար քննիչն իրավասու է դրա կատարմանը ներգրավելու նաև հետաքննության մարմնի աշխատակիցների (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 210-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

¹³ Տե՛ս **Ղամբարյան Ա.**, Իրավունքից հրաժարվելը և քրեադատավարական միջամտության հարցերը, Եր.: Տիգրան Մեծ, 2018:

ՀՀ ոստիկանությունը քննիչին աջակցելու իր պարտականությունը կատարելիս կարող է գործադրել ֆիզիկական ուժ, հատուկ միջոցներ: Այսպես՝ «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 31-րդ հոդվածի համաձայն՝ ոստիկանության ծառայողներն իրավունք ունեն ոստիկանության տրամադրության տակ գտնվող հատուկ միջոցներ գործադրել՝ ծառայողական պարտականությունները կատարող անձանց նկատմամբ ցուցաբերվող դիմադրությունը խափանելիս **կամ նրանց օրինական պահանջներին չենթարկվելու դեպքում** (ընդգծումը՝ հեղ.): Եթե դատավարության մասնակիցը չի ենթարկվում քննիչի օրինական պահանջներին և չի կատարում իր դատավարական պարտականությունները կամ խոչընդոտում է քննչական աշխատանքի իրականացմանը, ապա ոստիկանության ծառայողները, որպես հատուկ միջոցներ, կարող են գործադրել ռետինե մահակներ և ձեռնաշղթաներ: Նույն օրենքի 30-րդ հոդվածի համաձայն՝ ոստիկանության ծառայողի օրինական պահանջներին չենթարկվելու կամ դիմադրություն ցույց տալու դեպքերում, ինչպես նաև ինքնապաշտպանության նպատակով ոստիկանության ծառայողն իրավունք ունի իրավախախտների նկատմամբ գործադրելու ֆիզիկական ուժ (այդ թվում՝ ձեռնամարտի հնարքներ), ինչպես նաև ձեռքի տակ գտնվող անհրաժեշտ առարկաներ, եթե ոչ ուժային միջոցները չեն ապահովում ոստիկանության վրա դրված պարտականությունների կատարումը:

Հնարավոր են իրավիճակներ, երբ նմուշը հնարավոր չէ ստանալ նույնիսկ ֆիզիկական հարկադրանքի կիրառման միջոցով: Օրինակ՝ մեղադրյալը հրաժարվում է տալ ձեռագրի կամ ձայնի նմուշ: Տեսությունում պայմանական-ազատ նմուշ ստանալու եղանակ է համարվում նաև այն իրավիճակը, երբ քննիչը որևէ պատրվակով անձից ստանում է անհրաժեշտ օբյեկտը՝ առանց նրան տեղեկացնելու, որ այդ օբյեկտը վերցվում է փորձաքննություն կատարելու նպատակով (այս ճանապարհով նմուշ ստանալու թույլատրելիության մասին՝ հաջորդիվ)¹⁴: Օրինակ՝ քննիչը, հետապնդելով ձեռագրի նմուշ ստանալու թաքնված նպատակ, մեղադրյալին առաջարկում է գրել որևէ բովանդակությամբ միջնորդություն, որի արդյունքում մեղադրյալից փաստացի ստանում է ձեռագրի նմուշ: Այս պարագայում միջնորդություն գրելու առաջարկի իրական նպատակը ոչ թե ինչ-որ դատավարական հարց

¹⁴ Տե՛ս **Օրлов Ю. К.**, Современные проблемы доказывания и использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве: научно-учебное пособие, М.: Изд. Проспект, 2016. էջ 94:

լուծելն է, այլ ձեռագրի նմուշ ստանալն է՝ փորձաքննության ընթացքում օգտագործելու համար: Հարց է ծագում, թե քննիչն այս եղանակով նմուշ ստանալիս արդյո՞ք չի խախտում ՀՀ քր. դատ. օր-ի 18-րդ հոդվածի 8-րդ մասում ամրագրված այն նորմը՝ ըստ որի արգելվում է անձից տեղեկություններ ստանալ խաբեության միջոցով:

Քննիչի՝ վերը նկարագրված վարքագիծը ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի (Փորձաքննության համար նմուշ ստանալը) տեսանկյունից անընդունելի է: Բանն այն է, որ է ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածում սահմանված է նմուշ ստանալու այնպիսի դատավարական կարգ, որի պայմաններում հնարավոր չէ անձից նմուշ ստանալ՝ առանց նրան նախապես տեղեկացնելու նմուշ ստանալու նպատակի մասին: Այսպես՝ նշված հոդվածի 3-րդ մասում սահմանված է, որ քննիչը կայացնում է փորձաքննության համար նմուշ ստանալու մասին որոշումը, որում պետք է նշվի (...) նմուշն ստանալու նպատակը:

Ի տարբերություն ՌԴ դատական պրակտիկայի¹⁵ ՀՀ-ում ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի տեսանկյունից անթույլատրելի կհամարվի պայմանական-ազատ նմուշ ստանալու հետևյալ իրավիճակը. մեղադրյալի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ միջնորդությունը դռնբաց դատական նիստում քննելու ժամանակ նիստին մասնակցող քննիչը՝ որպես մեղադրանքի կողմ, դատարանի թույլտվությամբ և մեղադրյալի համաձայնությամբ ձայնագրում է դատական նիստի ընթացքը (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 267-րդ հոդվածի 1-ին մաս)՝ առանց մեղադրյալին կամ դատարանին տեղեկացնելու, որ ձայնագրության իրական նպատակն այն որպես նմուշ ֆոնոսկոպիական փորձաքննության ներկայացնելն է: Այնուհետև քննիչն այդ ձայնագրությունը (ձայնի նմուշը) ներկայացնում է որպես ֆոնոսկոպիական փորձաքննություն կատարելու համար ստացված նյութ: Նման վարքագիծը կհակասի ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածին, քանի որ եթե քննիչը ցանկանում է նմուշ ստանալ, ապա նա պարտավոր է այդ նպատակով կայացնել որոշում, մինչդեռ նկարագրված իրավիճակում քննիչն ըստ էության շրջանցել է փորձաքննության համար նմուշ ստանալու դատավարական կարգը:

¹⁵ Ст' у Бюллетень Верховного Суда РФ, 2012, № 9, էջ 4-45:

4. Նմուշ ստանալու դատավարական կարգը

4.1. *Նմուշ ստանալու դատավարական կարգի տարբերակումը:* Վերը նշվածից պարզ է դառնում, որ քրեական դատավարությունում նմուշներ կարելի է ստանալ ոչ միայն ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածով սահմանված կարգով, այլ նաև բուն փորձաքննության ընթացքում կամ այլ քննչական գործողությունների ժամանակ: Ուստի ըստ ստացման եղանակի՝ կարելի է առանձնացնել նմուշ ստանալու հետևյալ եղանակները՝

1) հատուկ այդ նպատակով իրականացվող վարութային գործողության կատարմամբ (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդված),

2) այլ քննչական գործողության ընթացքում (բացառությամբ մարդուց ստացվող նմուշների),

3) փորձագիտական հետազոտության ընթացքում (երբ նմուշառումը ներհատուկ է այդ հետազոտությանը և կազմում է դրա էության մասը):

Նմուշ ստանալու այս եղանակների դատավարական ձևերը տարբեր են: Նմուշ ստանալու ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածով սահմանված կարգը կիրառելի է միայն այն դեպքում, երբ նմուշը պետք է ստացվի այդ նպատակով նախատեսված վարութային գործողության (փորձաքննության համար նմուշ ստանալու) միջոցով: Եթե նմուշն ստացվում է քննչական գործողության ընթացքում, ապա ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածով սահմանված կարգը կիրառելի չէ: Այս պարագայում ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածով սահմանված նմուշ ստանալու կարգն ըստ էության «կլանվում է» քննչական գործողության կատարման կարգի մեջ (կամ փոխարինվում է քննչական գործողության կատարման կարգով): Ընդ որում՝ Օրենսդիրը պահանջում է ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածով սահմանված կարգով նմուշ ստանալիս պահպանել քննչական գործողությունների կատարման ընդհանուր կանոնները: Օրինակ՝ եթե քննիչը բնակարանի խուզարկության ընթացքում որոշում է վերցնել նաև մեղադրյալի նոթատետրը՝ որպես ձեռագրի նմուշ այն փորձաքննության ժամանակ օգտագործելու համար, ապա այս պարագայում քննիչը չպետք է կայացնի փորձաքննության համար ձեռագրի նմուշ ստանալու մասին առանձին որոշում և արձանագրություն (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի 3-րդ և 7-րդ մասեր): Այս իրավիճակում խուզարկություն կատարելու կարգը կլանում (կամ փոխարինում) է նմուշ ստանալու կարգին:

Այս տեսանկյունից խիստ ձևականացված է թվում այն մտտեցումը՝ ըստ որի, «անկախ նրանից, թե նմուշն ինչպես է ձեռք բերվում, դրա համար պետք է կայացվի առանձին որոշում»¹⁶: Եթե հետևենք այս տրամաբանությանը, ապա խուզարկության ընթացքում կամ փորձաքննություն կատարելու ընթացքում նմուշ վերցնելիս քննիչը պետք է կայացնի նմուշ ստանալու մասին առանձին որոշում և կազմի նմուշ ստանալու մասին արձանագրություն, անձին ստորագրությամբ ծանոթացնի նմուշ ստանալու մասին որոշմանը և բացատրի նրա իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչը քրեական վարույթի ինքնանպատակ ձևականացման դրսևորում է:

Հաջորդիվ կներկայցվի ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածով սահմանված նմուշ ստանալու կարգը:

4.2. Նմուշ ստանալու ընթացակարգը: Եթե քննիչը նմուշ ստանում է քննչական գործողության կամ փորձաքննության ընթացքից դուրս, ապա պետք է նախ կայացնի փորձաքննության համար նմուշ ստանալու մասին որոշում: Այդ որոշման մեջ պետք է նշվեն՝ 1) նմուշ ստացող անձի անունը, ազգանունը և պաշտոնը. 2) եթե նմուշն ստացվում է անձից՝ ապա նրա անունը, ազգանունը և կարգավիճակը. 3) եթե նմուշն ստացվում է նյութից կամ այլ օբյեկտից՝ ապա դրա գտնվելու վայրը և դրա մասին այլ վերաբերելի տվյալներ. 4) ստացման ենթակա նմուշի տեսակը, չափը կամ քանակը. 5) եթե նմուշն ստացվում է անձից՝ ապա նմուշ հանձնելու համար նրա ներկայանալու տեղը և ժամանակը. 6) նմուշն ստանալու նպատակը (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Քննիչն անձին հրավիրում է իր մոտ կամ վերջինիս ներկայանալու անհնարինության դեպքում գնում է նրա գտնվելու վայրը, ստորագրությամբ ծանոթացնում է նրան նմուշ ստանալու մասին որոշմանը և բացատրում նրա իրավունքներն ու պարտականությունները (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Նմուշի ստացմանն ուղղված անհրաժեշտ գործողությունները քննիչը կատարում է համապատասխան բնագավառի ձեռնհաս փորձագետի մասնակցությամբ (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

¹⁶ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հայեցակարգային լուծումների, նորարարական մտտեցումների և հիմնական ինստիտուտների մեկնաբանման գործնական ուղեցույց: Եր.: Եվրոպայի խորհուրդ, 2022, էջ 380:

Փորձաքննության համար նմուշ ստանալու մասին արձանագրությունում, ՀՀ քր. դատ. օր-ի 215-րդ հոդվածով (քննչական գործողության արձանագրությունը) նախատեսված տվյալները նշելուց բացի, քննիչը կամ փորձագետը նկարագրում է նաև ստացված նմուշները: Ստացված նմուշները պատշաճ փաթեթավորվում են, կնքվում և կցվում են արձանագրությանը (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 254-րդ հոդվածի 7-րդ մաս):

ПОЛУЧЕНИЕ ОБРАЗЦА ДЛЯ ЭКСПЕРТИЗЫ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Гамбарян Артур Сиреканович

*Заведующий кафедрой теории права и конституционного права
Российско-Армянского (Славянского) университета,
д.ю.н., профессор, заслуженный юрист РА*

Аннотация. В данной статье комплексно анализируются уголовно-процессуальное значение и особенности института получения образцов в контексте уголовно-процессуального законодательства Республики Армения. Кроме прочего, автор представляет характеристику образца, его признаки, виды и доктринальную классификацию.

В статье представлена система общественных отношений, регулируемая статьей 254 УПК РА, с акцентом на особенности соотношения и различия между образцом для экспертизы и вещественным доказательством.

В контексте указанного автор раскрывает место и роль получения образцов в системе доказательственных действий, а также представляет процессуальный порядок получения образцов и его специфику, обязанность участников процесса предоставлять образцы, последствия невыполнения этой обязанности, а в частности, особенности и возможные пути принудительного получения образцов.

Ключевые слова: образец, вещественное доказательство, экспертиза, следственное действие, следователь, эксперт.

OBTAINING A SAMPLE FOR EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Artur Sirekan Ghambaryan

*Chairman of the Department of Theory of Law and
Constitutional Law of Russian-Armenian University,
Honored Lawyer of the Republic of Armenia,
Doctor of Juridical Sciences, Professor*

Abstract. The article conducts an in-depth analysis of the institution of obtaining samples within the framework of the Armenian criminal procedure. The author examines in detail what a sample is, what types of samples exist, what their characteristics are, and their doctrinal classification as well.

The legal framework governing the obtaining of samples is analyzed, in particular, Article 254 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia. Particular attention is paid to the relationship between the sample for examination and physical evidence, as well as their distinctive features.

In the context of the above, the author reveals the place and role of obtaining samples in the system of evidentiary actions. The procedural order for obtaining samples is described in detail, including the obligation of the participants in the proceedings to provide samples and the possible consequences of failure to fulfill this obligation. The issues of obtaining samples by force, including their legal grounds and the procedure for their conduct, are also considered.

Keywords: sample, physical evidence, expertise, investigative action, investigator, expert.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 08.04.2024թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 01.05.2024թ.

ՊԱՌԼԱՄԵՆՏԱՐԻԶՄԻ ԾԱԳՈՒՄԸ, ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՌԻԹՅՈՒՆԸ

Մարտին Մանուկյան

*Երևանի «Գլաձոր» համալսարանի իրավագիտության
ամբիոնի դասախոս, ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամ,
փաստաբան, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու*

Համառոտագիր. Հոդվածի արդիականությունը պայմանավորված է ներկայացուցչական ժողովրդավարության պայմաններում կառավարման պառլամենտական ձևի տարածվածությամբ և պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների գործունեության կազմակերպման առավել արդյունավետ կառուցակարգերի որոնման անհրաժեշտությամբ: Համադրելով պառլամենտարիզմի ծագման, էության և հասկացության շուրջ քաղաքագիտական և իրավաբանական գրականության մեջ եղած տարբեր տեսություններն ու մեկնաբանությունները, տալով պառլամենտարիզմի սահմանման սեփական բնորոշումը, կարևորելով, որ պառլամենտարիզմի սահմանադրաիրավական հիմքում դրված է իշխանությունը միայն ժողովրդին պատկանելու հիմնարար սկզբունքը՝ հոդվածի հեղինակն իրավագիտորեն նկատել է, որ պառլամենտարիզմի ծագման և զարգացման պատմությունը հարթ չի եղել: Թե՛ որպես ուսմունք (դոկտրին), թե՛ որպես ինստիտուտ, այն մեկ ճգնաժամ չէ, որ ապրել է: Նշելով, որ իդեալական չէ նաև դրա ժամանակակից վիճակը նույնիսկ այն երկրներում, որոնք արդարացիորեն իրենց համարում են պառլամենտարիզմի օրրան՝ հոդվածի հեղինակը ժամանակակից պառլամենտարիզմին բնորոշ հատկանիշներն առանձնացնելուց բացի, նաև այն կարևոր հետևությանն է հանգել, որ պառլամենտարիզմի գլխավոր հատկանիշը կառավարության քաղաքականության և պառլամենտի քաղաքական առաջնահերթությունների պարտադիր համաձայնեցումն է, ինչը նշանակում է, որ պառլամենտական կառավարման օրոք բացառվում է պառլամենտի վստահությունից զրկված կառավարության առկայությունը:

Հողվածում արծարծվող հարցերի համալիր վերլուծությունը կարող է օգտակար լինել Հայաստանի Հանրապետությունում նախապատրաստվող սահմանադրական փոփոխությունների համատեքստում:

Բանալի բառեր՝ պառլամենտ, պառլամենտարիզմ, կառավարություն, օրենքի գերակայություն, ժողովրդի իշխանություն, պետական իշխանության բարձրագույն մարմիններ, պառլամենտական կառավարում, իշխանությունների տարանջատում, սահմանադրական փոփոխություններ:

Պառլամենտարիզմի էությունը հասկանալու համար մասնագետները դրա ուսումնասիրությունն ավանդաբար սկսում են Մեծ Բրիտանիայից, որի խորհրդարանը հաճախ անվանում են խորհրդարանական նախահայր կամ բոլոր խորհրդարանների «մայրը»¹:

Անգլիական խորհրդարանի (պառլամենտի)² ծագման տարեթիվը 1265 թվականն է, որով էլ սկիզբ է դրվել օրինաստեղծ ներկայացուցչական մարմնի գոյությանը:

Ժամանակակից պետությունների գերակշիռ մասի սահմանադրություններով օրինաստեղծ գործունեությունը վերապահվում է ընտրովի ներկայացուցչական մարմիններին, որոնք ունեն տարբեր անվանումներ՝ Դաշնային ժողով (Ռուսաստանի Դաշնությունում և Շվեյցարիայում), Կոնգրես (ԱՄՆ-ում), Ստորտինգ (Նորվեգիայում), Կնեսետ (Իսրայելում), Ալտինդ (Իսլանդիայում), Գլխավոր կորտեսներ (Իսպանիայում), Գլխավոր կոնգրես (Մեքսիկայում), Ժողովրդական ժողով (Եգիպտոսում), Գերագույն խորհուրդ (Ուկրաինայում), Ազգային ժողով (Հայաստանում) և այլն: Եվ քանի որ օրինաստեղծ գործունեությունը ներկայացուցչական մարմինների միակ գործառնությունը չէ, և օրենքներ ընդունելուց զատ նրա իրավասության ոլորտում ներառվում են նաև պետության ներքին և արտաքին քաղաքականության հիմքերի որոշումը, բյուջեի հաստատումը և այլն, ուստի տարանջատված իշխանությունների պայմաններում այն, որպես օրենսդիր իշ-

¹ Տե՛ս **Graham H.**, The mother of parliaments. London, Methuen & Co., 1910, 181-185 էջեր:

² «Պառլամենտ» բառը (անգլերեն՝ «parliament») ունի ֆրանսիական ծագում («parler»՝ խոսել բայից): Դա կապված է այն բանի հետ, որ Անգլիայի Նորմանդական զավթումից հետո (1066թ.) պալատական շրջաններում և ֆեոդալական վերնախավի շրջանում ֆրանսերենը դարձավ տիրապետող լեզու: «Պառլամենտ» բառը կիրառվել է նաև մինչև 1265թ., սակայն ի սկզբանե այն նշանակել է ֆեոդալների ժողով (օրինակ՝ հայտնի է «կատաղի պառլամենտը»՝ բարոնների համագումարը Օքսֆորդում, 1258թ.):

խանություն իրականացնող մարմին, «առաջինն է հավասարների մեջ»:

Սակայն, եթե պառլամենտը՝ որպես պետաիրավական ինստիտուտ, բազմադարյա պատմություն ունի³, ապա պառլամենտարիզմը ծնունդ է առել և զարգացում է ստացել նորագույն շրջանում⁴:

Պառլամենտարիզմի սկզբունքների տեսական իմաստավորումը Եվրոպայում սկսվեց լուսավորության դարաշրջանում: Այսպես, Անգլիայում Ջոն Լոքը իր «Երկու տրակտատ կառավարման մասին» աշխատությունում ընդգծում է. «...ժողովուրդը գտավ, որ իր սեփական անվտանգությունն ապահովված չէ...և որ ինքը չի կարող օգտվել ոչ անվտանգությունից, ոչ հանգստից և ոչ էլ կարող է համարել, թե ապրում է քաղաքացիական հասարակությունում այնքան ժամանակ, քանի դեռ օրենսդրական իշխանությունը չի հանձնվել կոլեկտիվ մարմնի տնօրինությանը՝ անկախ այն բանից, թե ինչպես կկոչվի այն՝ սենատ, խորհրդարան, թե՛ մի այլ կերպ»⁵:

XIX դարի կեսերից սկսած՝ պառլամենտարիզմն իր ամրագրումն է գտել աշխարհի շատ երկրների սահմանադրություններում, որոնցում հենց ժողովուրդն է ճանաչվում որպես իշխանության սկզբնաղբյուր, իսկ պառլամենտարիզմի սահմանադրաիրավական հիմքում դրված է իշխանությունը միայն ժողովրդին պատկանելու մասին հիմնարար սկզբունքը⁶:

Ժողովրդի կողմից անմիջական ժողովրդավարության ճանապարհով իշխանական գործառույթների իրականացման առավել հետևողական կողմնակիցներից մեկը Ժան-ժակ Ռուսոն էր, որն անմիջական ժողովրդավարությունը դիտարկում էր որպես քաղաքական իդեալ: Նրա կարծիքով՝ օրենսդիր իշխանությունը պետք է պատկանի անմիջականորեն Ազգային ժողովին, մնացած իշխանական մարմիններն աներկբայորեն պետք է ենթարկվեն նրան և պետք է «լինեն ոչ միայն ինքնիշխանի՝ օրենսդրի հլու զենքը, այլև ընտրվեն ինքնիշխան ժողովրդի կողմից, լիակատար պատասխա-

³ St' u Сравнительное конституционное право. М., 1998, էջ 505-569:

⁴ St' u Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. / под общ. ред. М. В. Баглая. М., «Норма», 2010, էջ 294-295:

⁵ St' u Парламенты: сравнительное исследование структуры и деятельности представительных учреждений 55 стран мира/ пер. с англ. М., «Прогресс», 1967, էջ 423-432:

⁶ Նման նորմեր են պարունակում Ֆրանսիայի 03 հունիսի 1958թ. Սահմանադրությունը, ԳԴՀ 23 մայիսի 1949թ. Հիմնական օրենքը, Իտալիայի 22 դեկտեմբերի 1947թ. Սահմանադրությունը, Իսպանիայի 27 դեկտեմբերի 1978թ. Սահմանադրությունը և այլ ժողովրդավարական պետությունների սահմանադրություններ:

նատվություն կրեն նրա առաջ, ինչպես նաև ցանկացած պահի այդ նույն ժողովրդի կողմից փոխարինվեն ուրիշներով»⁷: Ընդ որում՝ Ժան-ժակ Ռուսոն հերքում էր իշխանության ներկայացուցչական ձևը՝ պնդելով, որ «ժողովրդին կարող է ներկայացնել միայն հենց ինքը՝ ժողովուրդը»⁸:

Շառլ Մոնտեսքյուն իր ուսումնասիրություններում ընդգծում էր, որ ժողովրդի կողմից իշխանության անմիջական իրականացումը մեծ պետություններում հնարավոր չէ, իսկ փոքր պետություններում այն որոշակի դժվարությունների հետ է կապված, ուստի անհրաժեշտություն է առաջանում ստեղծելու ժողովրդական ներկայացուցչության մարմին: Եվ հենց ընտրվող ներկայացուցիչներն էլ, ըստ նրա, պետք է լավագույն արդյունքով քննարկեն պետության համար առավել նշանակալի հարցերը: Ընդամին, նա պնդում էր, որ ներկայացուցչական ժողով «պետք է ընտրել ոչ թե նրա համար, որ այն ինչ-ինչ ակտիվ որոշումներ կայացնի, այլ նրա համար, որ օրենքներ ստեղծի կամ հետևի, թե արդյոք լա՞վ են պահպանվում իր կողմից արդեն իսկ ընդունված օրենքները...»⁹: Ըստ Մոնտեսքյուի՝ ժողովրդի օրինաստեղծ գործունեության փոխարեն այդ նույն ժողովրդի ներկայացուցիչների կողմից օրենքների ընդունումն ավելի նախընտրելի է, - քանի որ՝ «ներկայացուցիչները հնարավորություն ունեն համատեղ քննարկելու հարցերը նախքան դրանց լուծելը»¹⁰:

Ինչպես անմիջական, այնպես էլ ներկայացուցչական ժողովրդավարություններն ունեն մեկ ընդհանուր հիմք՝ **ժողովուրդն իր կամարտահայտությամբ**: Ուստի չի կարելի համաձայնել անգլիացի պետականագետ Ա. Դայսիի հետ, որը ներկայացուցչական ժողովրդավարությունն անջատում է անմիջականից՝ նշելով. «Փոխարինել պառլամենտի իշխանությունը ժողովրդի իշխանությամբ՝ կնշանակի երկրի կառավարումը գիտակցության ձեռքից վերցնելով՝ հանձնել տգիտության ձեռքը»: **Մեր կարծիքով, ճիշտը ժողովրդավարության նշված ձևերի հիմնավորված զուգակցումն է: Ավելին, ըստ մեզ՝ պետությունն օժտված կլինի որպես իրավական պետություն զարգանալու նախադրյալներով միայն այն դեպքում, եթե դրանում անմիջական և ներկայացուցչական ժողովրդավարության սկզբունքները համատեղվում**

⁷ Տե՛ս **Кокшкін Ф.Ф.**, Лекции по общему государственному праву. М., 1912, էջ 232:

⁸ Տե՛ս **Руссо Ж.-Ж.**, Трактаты, М., 1969, էջ 222:

⁹ Տե՛ս **Монтескье Ш.**, Избранные произведения, М., 1955, էջ 298:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 167:

և փոխլրացնում են միմյանց: Անշուշտ, ժողովրդավարական պետությունում պետք է նախատեսված լինի առավել կարևոր, նշանակալի որոշումներն անմիջականորեն ժողովրդի կողմից կայացնելու իրավունքը (առաջին հերթին՝ հանրաքվեի միջոցով, այնպիսի հարցերի քննարկման ժամանակ, որոնք առնչվում են պետության ընդհանուր զարգացմանը և երկրի ամբողջ բնակչության շահերին): Միաժամանակ, պետական կյանքի ընթացիկ հարցերը կարող են լուծվել համընդհանուր, հավասար, ուղղակի և գաղտնի քվեարկությամբ ընտրված ներկայացուցչական մարմինների կողմից՝ օրինաստեղծ գործունեություն իրականացնելու ճանապարհով: Ըստ Օ. Բուլակովի՝ հենց ժողովրդական ներկայացուցչությունն է ընդունակ կյանքի կոչելու ժողովրդի կամքը պետական այս կամ այն հարցերը լուծելիս¹¹:

Պառլամենտարիզմը որպես ներկայացուցչական ժողովրդավարության ձև՝ ընդհանուր հասկացություն է, որը քաղաքագիտական և իրավաբանական գրականության մեջ միանշանակ չի սահմանվում ու մեկնաբանվում: Գոյություն ունեն դրա բազմաթիվ սահմանումներ, որոնք պայմանականորեն կարելի է բաժանել չորս խմբի:

Գիտնականների առաջին խումբը պառլամենտարիզմը դիտարկում է որպես իշխանությունների բաժանման (տարանջատման) պայմաններում պետական իշխանության կազմակերպման համակարգ¹²: «Պառլամենտարիզմը պետական իշխանության կազմակերպման հատուկ համակարգ է, որը կառուցվածքային և գործառութային տեսանկյունից հիմնված է իշխանությունների բաժանման, օրենքի գերակայող սկզբունքների վրա՝ պառլամենտի գերակայության դերի պայմաններում, և ուղղված է սոցիալական արդարության իրավակարգի հաստատմանը և զարգացմանը»¹³:

Ըստ Ի. Ռիբկինի՝ պառլամենտարիզմը «...քաղաքական համակարգ է, որտեղ ժողովրդի ինքնիշխան կամքն իր մարմնավորումն է գտնում ընդհանուր և գաղտնի քվեարկության հիման վրա ընտրվող բարձրագույն ներկայացուցչական մարմնի մեջ, որն իրականացնում է օրենսդրական գործունեություն, գործադիր իշխանության մարմինների նկատմամբ վերահսկողություն և երաշխավորում է քաղաքացիների ինչպես մեծամասնության,

¹¹ Տե՛ս **Булаков О.Н.**, Парламентское право, М., 2004, էջ 35:

¹² Տե՛ս Большой юридический энциклопедический словарь, М., 2004, էջ 425:

¹³ Տե՛ս Парламентское право России. М., 1999, էջ 5:

այնպես էլ փոքրամասնության պաշտպանությունը»¹⁴:

Երկրորդ խմբի մասնագետները պառլամենտարիզմը տեսնում են սոսկ իշխանությունների բաժանման (տարանջատման) մեջ: «Պառլամենտարիզմ» հասկացությանը յուրահատուկ սահմանում են սովել Բ. Կոզլովը և Օ.Կուտաֆինը, որոնք այն դիտարկում են որպես «պետության կողմից հասարակության ղեկավարման հստակ համակարգ, որը բնութագրվում է օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների տարանջատամբ, որտեղ պառլամենտն ունի քաղաքական և գաղափարախոսական էական դեր»¹⁵: Նրանք պնդում են, որ «...պառլամենտը և պառլամենտարիզմը փոխկապակցված հասկացություններ են, սակայն ոչ երբեք՝ նույնական: Պառլամենտարիզմը չի կարող գոյատևել առանց պառլամենտի: Միննույն ժամանակ պառլամենտարիզմը չի կարող գոյություն ունենալ առանց պառլամենտարիզմի կարևորագույն տարրերի, որոնց թվին են պատկանում իշխանության բաժանումը ճյուղերի, ներկայացուցչությունը, օրինականությունը»¹⁶:

Երրորդ խմբի տեսակետն այն է, որ պառլամենտարիզմը գոյություն ունի միայն պառլամենտի գերիշխող դերի պայմաններում: Այսպես, որոշ գիտնականների կարծիքով՝ պառլամենտարիզմը կառավարման ձև է, որտեղ օրենսդիր մարմինն ունի առավելություն պետական մյուս մարմինների նկատմամբ, իսկ իշխանությունները տարանջատված են: Այս առումով գիտական լուրջ հետևության է հանգել Մ. Բագլայը. «Պառլամենտարիզմը պետական կառավարման այնպիսի ձև է, որին հատուկ է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների համակարգում պառլամենտի գերիշխող դերը, վերջինիս վերահսկողությունը գործադիր իշխանության նկատմամբ, օրենսդիր և գործադիր աշխատանքի բաժանումը, պատգամավորների գերակա կարգավիճակը և ընտրողներից նրանց իրավաբանական անկախությունը»¹⁷:

Եվ վերջապես, **չորրորդ խմբի** տեսակետն արտահայտող Մ. Բիխարինի

¹⁴Տե՛ս **Рыбкин И.П.**, Становление и развитие парламентаризма в России. – Автореферат дисс. доктора политических наук. М., 1991, էջ 3: Տե՛ս նաև՝ **Онишко Н.**, Парламентаризм как конституционно-правовой институт. – «Журнал Российского права», 2003, № 4, էջ 35-43, **Пересышкин А.**, Некоторые аспекты исследования конституционного правосознания. «Государство и право», 2005, № 1, էջ 92-97:

¹⁵ Տե՛ս **Козлова Е. И., Кутафин О.**, Конституционное право России. М., 1995, էջ 337.

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁷ Տե՛ս **Баглай М.В.**, Конституционное право РФ, М., 1998, էջ 424:

կարծիքով՝ ժամանակակից պառլամենտարիզմի հայեցակարգի հիմքում դրված է այն սկզբունքը, որ «...պառլամենտական իշխանությունը և պառլամենտարիզմը՝ որպես իշխանության յուրահատուկ կառուցվածք ու իշխանության համակարգ, կուսակցական համակարգի մաս են, որի պայմաններում պառլամենտում իշխանության համար կուսակցությունները պայքարում են իրար դեմ»¹⁸: Նկատենք, որ այս մոտեցումը պառլամենտարիզմի ավանդական հասկացությունից տարբերվում է նրանով, որ պառլամենտարիզմի ծանրության կենտրոնը տեղափոխվում է կուսակցական պայքարի ու պառլամենտում քաղաքական ուժերի ունեցած տեղերի հարթության վրա:

Իրավագետ Ս. Ավագյանը պառլամենտարիզմին տալիս է հետևյալ բնորոշումը. «Այն ներկայացուցչական մարմինների մշտական և հատուկ գործունեություն է»¹⁹:

Պառլամենտարիզմը դիտարկվում է ն՝ լայն, և նեղ իմաստով: Ըստ Ն.-Ռաբոտյաժևի՝ լայն իմաստով պառլամենտարիզմը պետական իշխանության այն համակարգն է, որտեղ էական դերը պատկանում է ժողովրդավարական ներկայացուցչությանը: Նեղ իմաստով պառլամենտարիզմը դիտարկվում է որպես քաղաքական համակարգ՝ հիմնված իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վրա, որտեղ գերիշխող դերը պատկանում է պառլամենտին՝ բարձրագույն ներկայացուցչական, օրենսդիր և վերահսկիչ մարմնին²⁰:

Սահմանադրագետներից շատերի կարծիքով՝ միայն պառլամենտի գոյությունը պետության մեջ դեռևս չի նշանակում, որ այնտեղ կա պառլամենտարիզմ՝ որպես համակարգ: Մենք համամիտ ենք Ս. Բագլայի հետ, ըստ որի՝ պառլամենտարիզմը գործուն է, դինամիկ և անընդհատ զարգացում է ապահովում, եթե պառլամենտին է պատկանում բարձրագույն օրենսդիր իշխանությունը, եթե նրան է տրված Կառավարության ղեկավարության կամ ամբողջ Կառավարությունը նշանակելու գործառույթը, եթե նա ունի վերահսկողական գործառույթ գործադիր իշխանության մարմինների նկատմամբ, կարող է պաշտոնանկ անել երկրի նախագահին, անվստահություն

¹⁸ Տե՛ս **Бихари М.**, Парламентаризм. Мир политики. Суждения и оценки западных политологов. М., 1992, էջ 43:

¹⁹ Տե՛ս **Авакьян С.А.**, Конституция России: природа, эволюция, современность, М., 2000, էջ 21:

²⁰ Տե՛ս **Работяжев Н.В.**, Парламентаризм. – Политическая энциклопедия. М., 1999, էջ 112:

հայտնել Կառավարությանը, եթե իշխանության բաժանման սկզբունքն է գործում, պետական մարմինները ձևավորվում են ազատ ընտրական համակարգի միջոցով, երկրում իշխում է գաղափարախոսական բազմակարծությունն ու բազմակուսակցությունը, պատգամավորներն իրավաբանորեն անկախ են ընտրողներից, և պառլամենտին է վերապահված հատուկ ու էական դեր՝ որպես բարձրագույն օրենսդիր և ներկայացուցչական մարմին²¹:

Պառլամենտարիզմի հասկացությունը սահմանելիս ժողովրդավարական արժեքների առաջնայնությունը կարելի է տեսնել բազմաթիվ ժամանակակից հետազոտողների աշխատանքներում: Այսպես օրինակ՝ Ե. Խուբները պնդում է, որ պառլամենտարիզմի մասին կարելի է խոսել միայն ժողովրդավարական կառավարման տեսանկյունից²²: Որոշ հեղինակներ ուղղակի հայտարարում են, որ պառլամենտարիզմը ոչ այլ ինչ է, քան «պատկերացումների մի համակարգ՝ պետականորեն կազմակերպված հասարակության համաժողովրդավարական, համաքաղաքակրթական արժեքների վերաբերյալ»²³: Համակարծիք լինելով այն տեսակետին, որ պառլամենտարիզմի հիմքում ընկած են համաժողովրդավարական, համամարդկային սկզբունքներ (արժեքներ), **կցանկանայինք ընդգծել, որ պառլամենտարիզմն առաջին հերթին ժամանակակից աշխարհի բազմաթիվ պետությունների հասարակական-քաղաքական կյանքի կոնկրետ երևույթ է, այլ ոչ թե միայն պատկերացումների համակարգ:** Քաղաքական տեսության դիրքերից կարող ենք պառլամենտարիզմն իր հերթին սահմանել որպես ժողովրդական ներկայացուցչության ձև, որի հիմքում ընկած են համաժողովրդավարական, համամարդկային արժեքային համակարգերը, որոնք կոչված են ապահովելու քաղաքացիների անմիջական մասնակցությունը պետական կյանքի կարևորագույն հարցերի լուծմանը:

²¹ Տե՛ս **Баглай М.В., Туманов М.В.**, Малая энциклопедия конституционного права. М., 1998, էջ 79; **Романов Р.М.**, Понятия и сущность парламентаризма. – «Социально-политический журнал», 1998, № 4; Парламентское право России, М., 1999, էջ 134: Российский парламентаризм, история и современность. М., 2000, էջ 47; **Beer S.H.** The British Legislature and Problem of mobility Concent. – Legislatures. Oxford, 1990 և այլն:

²² Տե՛ս **Хубнер Е.**, Парламентаризм и представительная система // Полис, 1992, № 3, էջ 40-44:

²³ Տե՛ս **Тихомиров Д.В.**, Становление и развитие российского парламентаризма (Исторический аспект): Автореферат дис. канд. ист. наук: 07.00.02 / Рос. экон. акад. М., 1997, էջ 9:

Հարկ է նկատել, որ սահմանադրաիրավական գիտության մեջ չկա միասնական տեսակետ պառլամենտարիզմի բնույթի և էության վերաբերյալ: Համաձայնելով այն դիտարկմանը, որ դրա հիմքում ընկած են ժողովրդավարական արժեքներ՝ պետականագետները տարբեր կերպ են սահմանում պառլամենտարիզմի իրավական բնույթը: Տարածված տեսակետներից մեկի համաձայն՝ պառլամենտարիզմը կառավարման ձևի հատուկ տարատեսակ է. «Դա պետական իշխանության կազմակերպման մի այնպիսի ինստիտուցիոնալ-գործառույթային ձև է, որի ժամանակ ժողովրդական ինքնիշխանության և, հետևաբար, նաև պետության ինքնիշխանության արտահայտողների դերում հանդես են գալիս ժողովրդական ներկայացուցչության բարձրագույն մարմինները, որոնք օրենքի ուժով ամրագրում են հասարակական զարգացման ընդհանուր շահերը և պահանջումները»²⁴: Մեր կարծիքով, սակայն, կոռեկտ չէ պառլամենտարիզմի նույնացումը պետական կառավարման ձևի հետ, քանի որ դա ավելի բազմակողմանի հասկացություն է: Այն ներառում է կառավարման ամենատարբեր ձևերի (միապետությունների և հանրապետությունների) բազմաթիվ տարրեր, օժտված է ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի որակներով և կարող է դրսևորվել տարբեր պետություններում՝ անկախ դրանցում պետական կառուցվածքի ձևից (ունիտա՞ր, թե՞ դաշնային):

Պառլամենտարիզմը սահմանելով պետական իշխանության կազմակերպման ձևի շրջանակներում՝ հանգում ենք «պառլամենտարիզմ» և «կառավարման պառլամենտական ձև» հասկացությունները սահմանագատելու անհրաժեշտությանը՝ համարելով, որ **դրանք նույնական հասկացություններ չեն**: Կառավարման պառլամենտական ձևը հարաբերվում է պառլամենտարիզմի հետ, ինչպես մասնավորն ընդհանուրի հետ: Ուստի, կարծում ենք, որ կառավարման պառլամենտական ձև կարելի է անվանել պետական իշխանության կազմակերպման այն համակարգը, որի ժամանակ ուղղակի, համընդհանուր, ազատ, հավասար և պարբերական ընտրությունների ճանապարհով ձևավորված ժողովրդական ներկայացուցչության մարմինը (պառլամենտը) պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների միջև իշխանությունների բաժանման համակարգի շրջանակներում օժտված է

²⁴ St' u **Бадев Ю.Н.**, Парламентаризм в России: теоретико-правовые и организационные аспекты. Автореферат дисс. канд. юр. наук. 12. 00. 02 / Рос. академия государственной службы при Президенте РФ. М., 1998, էջ 12:

կարևորագույն իրավունքներով ու իրավասություններով և բնութագրվում է կառավարության և պառլամենտի միջև փոխազդեցության բարձր աստիճանով:

Սահմանադրաիրավական գրականության մեջ «պառլամենտարիզմ» հասկացությունը մեկնաբանվում է տարբեր կերպ: «Ժամանակակից ուսումնասիրություններում անորոշություն գոյություն ունի «պառլամենտարիզմ» հասկացության բովանդակային բնութագրի վերաբերյալ: Պառլամենտարիզմը հաճախ մեկնաբանվում է չափազանց լայն իմաստով, - նշում է Ռ. Ալիմովը՝ նույնացնելով ներկայացուցչական ժողովրդավարության (ձևական հատկանիշով՝ պառլամենտի գոյության) հետ ընդհանրապես, - այն դեպքում, երբ պառլամենտարիզմը ներկայացուցչական ժողովրդավարության ձևերից մեկն է ընդամենը՝ նախագահական և կառավարման խառը ձևերին գուցահեռ»²⁵:

«Ժամանակակից պառլամենտարիզմը հասարակության սոցիալ-քաղաքական և պետաիրավական բարդ երևույթ է, - փաստում է Գ. Մախաչևը, - չնայած այն բանին, որ վերջին տարիներին բազմաթիվ պետական, քաղաքական և հասարակական գործիչներ, իրավագետներ, քաղաքագետներ, հրապարակախոսներ հաճախ են օգտագործում «պառլամենտարիզմ» հասկացությունը, դեռ մինչև օրս էլ դրա բովանդակային բնութագրի վերաբերյալ անորոշություն գոյություն ունի»²⁶:

Ռուս հայտնի իրավաբան Պ.Գ. Միժուևը 20-րդ դարի սկզբին պառլամենտարիզմը սահմանում էր որպես «պետական կառավարման այնպիսի կազմակերպում կամ ավելի ստույգ՝ այնպիսի հարաբերություններ օրենսդիր ժողովի և գործադիր իշխանության միջև, որոնցում պառլամենտի դերը գերիշխող է»²⁷: Նման դիրքորոշում ունեն նաև ժամանակակից հետազոտողներից շատերը: «Պառլամենտարիզմը, - կարդում ենք իրավաբանական հանրագիտարաններից մեկում, - գերագույն պետական իշխանության կազմակերպման և գործունեության համակարգ է, որը բնութագրվում է օրենսդիր և գործադիր գործառույթների տարանջատմամբ, պառլամենտի արտոնյալ

²⁵ Տե՛ս **Алимов Р.**, Парламентаризм: опыт зарубежных стран, т. 2, Ташкент, 2002, էջ 36:

²⁶ Տե՛ս **Махачев Г.**, Необходимость и условия формирования парламентаризма // Право и жизнь, 2000, № 31, էջ 24:

²⁷ Տե՛ս **Мижуев П.**, Парламентаризм м представительная форма правления в главных странах современной Европы, СПб., 1906, էջ 6:

դիրքով»²⁸:

«Պառլամենտարիզմը, - ընդգծում են Իրավաբանական մեծ բառարանի հեղինակները, - կառավարման այնպիսի համակարգ է, որը բնութագրվում է օրենսդիր և գործադիր գործառույթների հստակ տարանջատմամբ, պետական իշխանության մնացած մարմինների նկատմամբ ներկայացուցչական օրենսդիր մարմնի՝ պառլամենտի ձևական գերակայությամբ»²⁹:

«Պառլամենտարիզմը գերագույն պետական իշխանության կազմակերպման և գործունեության համակարգ է, - ընդհանրացնում է Ռ.Ալիմովը, - որը բնութագրվում է օրենսդիր և գործադիր գործառույթների տարանջատմամբ, պառլամենտի արտոնյալ դիրքով: Պառլամենտարիզմի ժամանակ կառավարությունը ձևավորվում է պառլամենտի կողմից՝ պառլամենտում մեծամասնությունն ունեցող կուսակցության անդամների թվից և պատասխանատու է նրանց առաջ»³⁰:

«Պառլամենտարիզմը ներկայացուցչական ժողովրդավարության և պետական իշխանության կազմակերպման ձև է, - ըստ Ու.Ֆ. Ալմանի, - որի ժամանակ պառլամենտն առաջատար դեր է խաղում քաղաքական համակարգում»³¹:

Պառլամենտարիզմի հասկացության շուրջ գոյություն ունեն նաև այլ տեսակետներ: «Պառլամենտարիզմի իրավական տեսության մեջ, - նշում է Կ. Մոկոլովը, - պառլամենտական պետությունը կարող է սահմանվել որպես ներկայացուցչական պետություն, որի ղեկավարն իր ներկայացուցչական առանձնաշնորհներն իրականացնելիս կապված է սահմանադրաիրավական այնպիսի նորմով, որը պահանջում է կառավարության քաղաքականության մշտական համապատասխանեցումը պառլամենտի մեծամասնության ցանկություններին»³²:

«Պառլամենտարիզմը, - Լ. Վեգերի կարծիքով, - հասարակության զարգացման գործընթացում հետադարձ կապի կառուցակարգ է, միջնորդավորված ժողովրդավարության ձև, որի դեպքում ժողովրդի կամքի արտահայ-

²⁸ St' u Юридическая энциклопедия, М., 2002, էջ 365:

²⁹ St' u Большой юридический словарь, М., 1999, էջ 473:

³⁰ St' u **Алимов Р.** նշվ. աշխ., էջ 37:

³¹ St' u **Алеман У. фон.** Парламентаризм // Политология. 1993, № 3, էջ 18:

³² St' u **Соколов К.**, Парламентаризм. Опыт правовой теории парламентарного строя. СПб., 1912, էջ 400:

տումն իրականացվում է միջանկյալ օղակի՝ պատգամավորական կորպուսի միջոցով»³³:

Ըստ Ա.Դենիսովի՝ «պառլամենտական, այդ բառի բուն իմաստով, կարող են կոչվել միայն այն պետությունները, որոնցում պառլամենտարիզմի նորմերը ձևավորում են դրանց սահմանադրական իրավունքի բաղկացուցիչ մասը, մնացած բոլոր ներկայացուցչական պետությունները, որքան էլ որ դրանցում ուժեղ լինեն պառլամենտարիզմի միտումները, պետք է դասվեն ոչ պառլամենտական տեսակին»³⁴:

Դ. Լինցի կարծիքով՝ «պառլամենտարիզմը բազմաշերտ երևույթ է, որն անխուսափելիորեն ներկայանում է բազմաթիվ գումարելիների փոխադարձ կապերում՝ մի կողմից դա պետական կառավարման մեջ ներկայացուցչական սկզբունքն է, մյուս կողմից՝ հասարակական կյանքի կազմակերպման սկզբունքը, քաղաքացիների իրավունքների, պարտականությունների և ազատությունների ձեռք բերված մակարդակը: Ուստի պառլամենտարիզմը կարելի է սահմանել որպես հասարակության առաջատար սոցիալական շերտերի շահերի (որոնք հռչակվում են որպես համազգային շահ) իրականացման ինքնուրույն ժողովրդավարական մեխանիզմ»³⁵: «Պառլամենտը և պառլամենտարիզմը փոխկապակցված և փոխպայմանավորված հասկացություններ են, սակայն բոլորովին էլ ոչ նույնական: Պառլամենտարիզմը չի կարող գոյություն ունենալ առանց պառլամենտի, այն պառլամենտի բարձրագույն որակն է: Պառլամենտը կարող է գոյություն ունենալ առանց պառլամենտարիզմի էական տարրերի, ինչը բնորոշ է ավտորիտար ռեժիմներին»³⁶, - շարունակում է այս հեղինակը:

Նկատենք, որ իրավաբանական գրականության մեջ որպես պառլամենտարիզմի որոշիչ առանձնահատկություն առավել հաճախ անվանվում են դրա գերակայությունը և առաջնային դերը պետական իշխանության մարմինների համակարգում: Մենք ոչ ամբողջությամբ ենք համակարծիք նման տեսակետին նույնիսկ այն դեպքերում, երբ խոսքը «պառլամենտի ձևական գերակայության» մասին է: Իրոք, որոշ առավել նշանակալի իրավասուրթ-

³³ St' u **Вегер Л.**, Закат парламентаризма, lib.helios-tv.ru. 2003.

³⁴ St' u **Денисов А.**, Сущность и формы государства, М., 1960, էջ 18:

³⁵ St' u **Линц Д.К.**, Парламентарные системы правления // Информационно - аналитический бюллетень. 2000, № 7, էջ 19:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 33:

յուններ իրականացնելիս պառլամենտի դիրքորոշումը կարող է ունենալ վճռորոշ նշանակություն: Սակայն, նկատենք նաև, որ բարձրագույն պետական իշխանության մյուս մարմինները նույնպես օժտված են իրավասություններով, որոնք իրացնելիս արդեն դրանք են օգտվում առաջնայնության իրավունքից: Այլ խոսքով՝ պառլամենտարիզմի պայմաններում հատուկ կարևորություն է ձեռք բերում իշխանական իրավասությունների հավասարակշռումը, երբ բարձրագույն պետական իշխանության մարմիններից ոչ մեկը հնարավորություն չունի այն միանձնյա իրականացնելու: **Հետևաբար՝ պառլամենտարիզմի առանձնահատկություններից մեկը տարբեր իշխանական (օրենսդիր և գործադիր) մարմինների միջև պետության կառավարման ոլորտում համատեղ ռազմավարության մշակման անհրաժեշտությունն է:** Այսինքն՝ կարելի է խոսել պառլամենտարիզմի օրոք իշխանության տարբեր ճյուղերի փոխհարաբերությունների «փոխզիջումային էության» մասին: Պառլամենտական համակարգը ենթադրում է, որ որպես գերակայություն պետք է ճանաչվի բացառապես և միայն ժողովրդի իշխանությունը, քանի որ ժողովուրդն այս դեպքում կհանդիսանա պետական իշխանության սկզբնաղբյուրը, իսկ պետական մարմինների իշխանությունն արդեն անցանցյալ է ժողովրդի իշխանությունից: Որպես ասվածի հաստատում՝ Մ. Բիխարին նշում է. «**Իշխանությունը պատկանում է ոչ թե պառլամենտին, այլ ժողովրդին, պառլամենտական իշխանությունն այս դեպքում ընդամենը լիազորված իշխանություն է, քանի որ ինքնիշխան է միայն ժողովուրդը, իսկ պառլամենտը լոկ մարմնավորում է այդ ինքնիշխանությունը՝ որևէ փոփոխություն չմտցնելով ինքնիշխանության իրավունքների օբյեկտում**»³⁷: Նման մոտեցումը, մեր կարծիքով, ճիշտ է նաև բարձրագույն պետական իշխանության մյուս մարմինների համար:

Ամփոփելով շարադրվածը՝ մենք առաջարկում ենք հետևյալ բնորոշումը. «**Պառլամենտարիզմը պետական իշխանության ոլորտում այնպիսի հարաբերությունների համակարգ է, որն իրականացվում է քաղաքական-իրավական մշակույթի բարձր աստիճան ունեցող ժողովրդավարական հասարակության պայմաններում և որի հիմքում ժողովրդական ներկայացուցչությունը՝ որպես պետական ինքնիշխանության արտահայտիչ, պետական կառավարման համակարգում զբաղեցնում է առաջատար տեղերից մեկը և**

³⁷ Տե՛ս Բихари М., նշվ աշխ., էջ 42:

պետական այլ ինստիտուտների հետ միասին պետության քաղաքականության մշակման գործընթացի վրա վճռորոշ ազդեցություն ունի իշխանությունների բաժանման (տարանջատման) համակարգում»:

Ժամանակակից պայմաններում կարելի է առանձնացնել ընդհանուր կանոններ, հատկանիշներ, որոնցով, մեր կարծիքով, հնարավոր կլինի պարզել ոչ միայն պետության պառլամենտական բնույթը, այլև բացահայտել այնպիսի բարդ ու հակասական երևույթի էությունը, ինչպիսին պառլամենտարիզմն է՝ իր առանձնահատկություններով: Ըստ մեզ՝ տեղին է առանձնացնել ժամանակակից պառլամենտարիզմին բնորոշ հետևյալ հատկանիշները.

- . ներկայացուցչական հաստատության (պառլամենտի) առկայությունը,*
- . ազատ, համընդհանուր, հավասար ընտրությունները՝ որպես ներկայացուցչական հաստատության ձևավորման եղանակ,*
- . օրենքի գերակայությունը,*
- . իշխանությունների բաժանման (տարանջատման) սկզբունքը՝ «զսպումների և հակակշիռների» արդյունավետ աշխատող համակարգով,*
- . կառավարության քաղաքականության և պառլամենտի քաղաքական առաջնահերթությունների պարտադիր համաձայնեցումը,*
- . պատգամավորների ազատ մանդատը:*

Պառլամենտարիզմի կարևոր հատկանիշը կառավարության քաղաքականության և պառլամենտի քաղաքական առաջնահերթությունների պարտադիր համաձայնեցումն է, ինչը նշանակում է, որ պառլամենտական կառավարման օրոք բացառվում է պառլամենտի վստահությունից զրկված կառավարության գոյությունը: Ճիշտ չի լինի կարծել, թե կառավարությունը տվյալ դեպքում կորցնում է իր ինքնուրույնությունը և վերածվում է պառլամենտից կախվածության մեջ գտնվող պետական մարմնի: Պառլամենտական մեծամասնության աջակցությունը վայելող կառավարության քաղաքականությունն առաջին հերթին մշակվում է հենց նախարարների կողմից, և պառլամենտական մեծամասնության պահանջները կատարելիս գործադիր իշխանությունը հնարավորություն է ստանում, հանգամանքներից կախված, իր շտկումները մտցնելու (առաջարկելու պետության զարգացման սեփական ռազմավարությունը)՝ պառլամենտական մեծամասնությանը համոզելով դրա ճշմարտացիության մեջ³⁸:

³⁸ Sté u Ковалевский М. М., Что такое парламент, СПб., 1906, էջ 65:

ПРОИСХОЖДЕНИЕ, ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Мартин Манукян

преподаватель кафедры юридического факультета

Ереванского университета «Гладзор»

член Палаты адвокатов РА, адвокат,

кандидат юридических наук

Тел.: 098 51-01-63 моб.

Аннотация. Актуальность статьи обусловлена преобладанием парламентской формы правления в условиях представительной демократии и необходимостью поиска наиболее эффективных структур организации деятельности высших органов государственной власти. Сравняя различные теории и трактовки в политической науке и юридической литературе о происхождении, сущности и понятии парламентаризма, давая собственную характеристику определению парламентаризма, подчеркивая, что основополагающий принцип принадлежности власти только народу заключается в конституционности и правовой основе парламентаризма, автор статьи справедливо заметил, что история зарождения и развития парламентаризма была негладкой. И как учение (доктрина), и как институт оно не пережило много кризисов. Отмечая, что его современное состояние не является идеальным даже в тех странах, которые по праву считают себя колыбелью парламентаризма, автор статьи, помимо выделения характеристик, характерных для современного парламентаризма, пришел также к важному выводу, что основной характеристикой парламентаризма является парламентаризм - обязательное согласование политики правительства и политических приоритетов парламента, что означает, что в период парламентского правления исключается существование правительства, лишённого доверия парламента.

Комплексный анализ затронутых в статье вопросов может быть полезен в контексте готовящихся в Республике Армения конституционных изменений.

Ключевые слова: парламент, парламентаризм, правительство, верховенство закона, народная власть, высшие органы государственной власти, парламентское управление, разделение властей, конституционные изменения.

ORIGIN, CONCEPT AND ESSENCE OF PARLIAMENTARISM

Martin Manukyan

*Professor of the Department of Law of the
Faculty of Law, Yerevan University "Gladzor"
Member of the RA Chamber of Lawyers, lawyer,
candidate of legal sciences
Phone: 098 51-01-63 /mobile/*

Summary: The relevance of the article is due to the predominance of the parliamentary form of government in representative democracy and the need to find the most effective structures for organizing the activities of the highest bodies of state power. Comparing various theories and interpretations in political science and legal literature about the origin, essence and concept of parliamentarism, giving his own characteristics to the definition of parliamentarism, emphasizing that the fundamental principle of power belonging only to the people lies in the constitutionality and legal basis of parliamentarism, the author of the article rightly noted that the history of the origin and the development of parliamentarism was not smooth. Both as a teaching (doctrine) and as an institution, it has not survived many crises. Noting that its modern state is not ideal even in those countries that rightly consider themselves the cradle of parliamentarism, the author of the article, in addition to highlighting the features characteristic of modern parliamentarism, also came to the important conclusion that the main feature of parliamentarism is the coordination of government policy and political priorities of the parliament. which means that under parliamentary rule, the existence of a government deprived of the confidence of the parliament is excluded.

A comprehensive analysis of the issues raised in the article may be useful in the context of the constitutional changes being prepared in the Republic of Armenia.

Key words: parliament, parliamentarism, government, rule of law, people's power, supreme bodies of state power, parliamentary governance, separation of powers, constitutional changes.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 07.05.2024թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 28.05.2024թ.

**ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՐԿԱՅԻՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ.
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՎ**

Հայկ Մկրտչյան

*Իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու, Եվրասիա միջազգային
համալսարանի դասախոս*

Էդգար Մանուչարյան

*Եվրասիա միջազգային համալսարանի
Մագիստրատուրայի՝ «Քաղաքացիական
իրավունք և դատավարություն»
մասնագիտությամբ 2-րդ ուսանող*

Համառոտագիր. Սույն հոդվածում քննարկվում են սոցիալական արդարության հասկացության և հայեցակարգի նշանակության, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում սոցիալական արդարությանը վերաբերող խնդիրների, Սոցիալական արդարության և հարկային քաղաքականության փոխհարաբերակցության առանձնահատկությունների մասին:

Հոդվածում մանրամասն անրադարձ ենք կատարել պրոգրեսիվ և համահարթ հարկային համակարգերի նշանակությանը, առավելություններին և թերություններին, տարբեր պետությունների պրակտիկային, ինչպես նաև այդ համակարգերի ազդեցությանը հասարակության վրա սոցիալական արդարության ապահովման տեսանկյունից, որով էլ պայմանավորված՝ հանդես ենք եկել համապատասխան առաջարկություններով:

Բանալի բառեր. սոցիալական արդարություն, հարկային համակարգ, պրոգրեսիվ և համահարթ հարկում, աղքատության վերահսկում:

Ներածություն

Ներկայիս ժամանակաշրջանի կարևոր հարցերից մեկն «արդարության» հայեցակարգի ձևավորումն է, որը գնալով ավելի է տարածվում տարբեր իրավիճակներում և առօրյա հանգամանքներում, հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում: Բոլորն զգում են, որ կարևոր է ոչ միայն այն, որ կյանք նավելի լավ լինի նյութական հարստության առումով, կարևոր է, որ այն նաև իրականում արդար լինի, գնահատվեն կարողությունները, որ լավագույն աշխատանքը լինի ավելի լավը և պարգևատրվի: Սոցիալական արդարության երևույթի վերլուծությունն օգնում է ավելի լավ հասկանալ

դարաշրջանի էությունը և դրա սոցիալական վերափոխումները: Այդ իսկ պատճառով որևէ քաղաքական կամ գիտական ոլորտ չի կարող դա շրջանցել:

Սոցիալական և բարոյական արժեքների համակարգում կենտրոնական տեղ զբաղեցնելով՝ սոցիալական արդարությունը հասարակության գործունեության գնահատման համարհիմնարար չափանիշ է՝ իր անդամների քաղաքացիական և տնտեսական իրավունքների ապահովման և պաշտպանության գործում: Սոցիալական արդարության իրականացումը ենթադրում է հասարակության յուրաքանչյուր քաղաքացու անձնական իրավունքների և ազատությունների որոշակի մակարդակի երաշխավորում՝ բացառելով որևէ մեկի նկատմամբ խտրականությունը սոցիալական, ազգային, ռասայական, սեռային և այլ հիմքերով:

Յուրաքանչյուրս ունենք սոցիալական արդարության վերաբերյալ սեփական պատկերացումները, սակայն անհրաժեշտ է հասկանալ սոցիալական արդարության տերմինի և հայեցակարգի հասկացության նշանակությունը:

«Սոցիալական արդարություն» տերմինի արմատները գալիս են քրիստոնեական աստվածաբանությունից, ընդ որում՝ առաջին անգամ նշվել է 1840-ականների սկզբին Լուիջի Տապարելլիի «Բնական իրավունքի տեսական տրակտատում»¹:

Սոցիալական արդարության ամենաազդեցիկ հետազոտություններից մեկը 20-րդ դարի ամերիկացի փիլիսոփա Ջոն Ռոլսի աշխատությունն է: «Արդարության տեսություն» աշխատության մեջ (1971), որը նա անվանեց որպես սոցիալական արդարության տեսություն, Ռոլսն ուրվագծեց «արդարությունը որպես ազնվություն» իր տեսլականը:² Այսինքն, ըստ Ռոլսի՝ ազնվությունը դիտարկվեց որպես սոցիալական արդարության հատկանիշ:

20-րդ դարի էվոյուցիայի ընթացքում ձևավորվել են սոցիալական արդարության գաղափարի վերաբերյալ բազմաթիվ տեսակետներ: Ամենահեղինակավորներից կարելի է առանձնացնել Ռոուլսին և Բեյլային: Նրանք համարվում էին նեոլիբերալ և նեոպահպանողական գաղափարախոսութ-

¹ St' u Dennis Heibert, *The Recurring Christian Debate about Social Justice: A Critical Theoretical Overview*, London, 2022, էջեր՝ 58-59:

² St' u **John Rawls**, *A Theory of Justice* (The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge/ Massachusetts, 2005, էջեր՝ 3-7 (մուտք՝ 01.09.2024):

յան առաջամարտիկներ: Օգտագործելով համակարգային մոտեցումը՝ երկու հետազոտողներն էլ սոցիալական **արդարության** խնդիրը դիտարկում են քաղաքական և սոցիոլոգիական տեսության համատեքստում՝ առաջնագծում դնելով քաղաքացիական հասարակության հիմնական ինստիտուտների բարոյական արդարացման խնդիրը: Այս խնդրի արդիականացման նոր փուլը պայմանավորված է անցումային շրջանում հասարակության արագ զարգացումն ապահովելու անհրաժեշտությամբ: Վերջին տարիներին հետազոտողները և քաղաքական գործիչները տազնապով նշում են, որ հայկական հասարակության արդիականացումն ուղեկցվում է սոցիալ-պաթոլոգիական երևույթների և հակամարտությունների կտրուկ աճով:

Ստեղծված իրավիճակը հրատապ պահանջում է միջոցների և գործոնների որոնում, որոնք նպաստում են սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական հարաբերությունների կայունացմանը, սոցիալական ուժերի համախմբմանը և սոցիալական օրգանիզմի հիմնական տարրերի ինտեգրմանը: Ներդաշնակություն, համաձայնություն /կոնսենսուս/, սոցիալական գործընկերություն. սրանք օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ նախադրյալներ են հասարակության հետագա զարգացման համար: Սոցիալական արդարությունը կարող է և պետք է դառնա առաջատար միավորող գաղափարներից մեկը, որնառաջընթացի ճանապարհին կարող է միավորել հասարակությանը: Սոցիոլոգիական տեսանկյունից այս հարցը դեռ գործնականում ուսումնասիրված չէ, և սա, մեր կարծիքով, ժամանակակից սոցիալական և հումանիտար գիտելիքների լուրջ բաց է:

Խոսելով Սոցիալական արդարության հասկացության մասին՝ պետք է նշենք, որ, օրինակ, Մ. Նովակը սոցիալական արդարություն հասկացությունն օգտագործում է, որպեսզի ընդգծի օրենքի կարգավորիչ դերը հարստության, եկամուտների և իշխանության վերաբաշխման հարցում:³

Տապարելիի սոցիալական արդարության դիրքորոշմամբ՝ այն պարզապես արդարության կիրառում էր սոցիալական հարցերում: Ըստ նրա՝ մարդիկ պետք է անեն այն, ինչ ճիշտ է՝ հիմնվելով բնական աստվածաբանության և կրոնի վրա հիմնված բարոյականության հայեցակարգի վրա, և իր

³ St' u Michael Novak, Defining Social Justice , December 2000, Defining Social Justice by Michael Novak | Articles | First Things, էջեր՝ 4-5 (մուտք՝ 14.09.2024):

պատմության մեծ մասում սոցիալական արդարությունը եղել է կրոնական հասկացություն:⁴

Հայ հետազոտող Նունե Ջումարդյանն էլ տվել է իր սեփական ձևակերպումը Սոցիալական արդարության մասին: Ըստ իր մեկնաբանման՝ «Սոցիալական արդարությունը պետությանն անհատի փոխադարձ սոցիալական-պատասխանատվությունն և պարտականություններն են, որի ուժով պետությունը պարտավորվում է յուրաքանչյուրի արժանապատիվ կյանքի համար ապահովել բարեկեցության որոշակի մակարդակ, նպաստել վերջինիս մասնակցությանը հասարակության տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և հոգևոր կյանքին, իսկ անհատը պարտավորվում է լինել ինքնուրույն և սոցիալապես պատասխանատու իր գործողությունների համար»:⁵

Խոսելով արդարության և, առհասարակ, սոցիալական արդարության մասին՝ անհրաժեշտ է խոսել նաև հավասարության մասին: Արդարության հայեցակարգը, անշուշտ, ներառում է հավասարության հայեցակարգը, որը հասկացվում է ոչ թե որպես պարզունակ «հավասարեցում», այլ որպես իրավունքների և հնարավորությունների հավասարության ապահովում, բոլոր քաղաքացիների հավասար հասանելիություն կյանքի հիմնական բարիքներին: Մարդասիրության և արդարության սկզբունքները պահանջում են, որ հասարակությունը բոլոր ջանքերը գործադրի անապահով մարդկանց առողջությունը վերականգնելու, իրագործելի աշխատանքի համար պայմաններ ստեղծելու, աշխատունակությունը կորցրածների մասին հոգ տանելու և նրանց ճակատագրի հույսին չթողնելու համար:

Մեր բարեփոխված հասարակության կյանքում մենք տեսնում ենք բազմաթիվ մութ կետեր, անարդարության, դաժանության բացահայտ դրսևորումներ: Եվ ընդհանրապես, ժամանակակից աշխարհի ուրվագծերը, ցավոք, չեն համընկնում իդեալական բարոյական «օրինաչափության» հետ, չի կարելի չընդունել, որ անարդարությունը ժամանակակից քաղաքակրթության դաժան հիվանդություններից է: Այժմ անհրաժեշտ է ավելի հավասար

⁴ Sté u Thomas Patrick Burke, The origins of Social Justice, Taparelli Dazegilio, October 2014, The Origins of Social Justice: Taparelli d'Azeglio - Intercollegiate Studies Institute (isi.org). Էջեր՝ 4-5 (մուտք՝ 19.09.2024):

⁵ Sté u **Ջումարդյան Ն.Ս.**, Սոցիալական արդարությունը, որպես իրավաստեղծ գործընթացի որակական չափանիշ, Բանբեր Եվրասիա միջազգային համալսարան, Երևան, 2021, էջեր՝ 21-35 (մուտք՝ 10.09.2024):

րակշռված, սթափ մոտեցում, որը բացառում է կամայականությունը, շտապողականությունը: Հետևաբար, հրատապ խնդիրն է պարզել սոցիալական իրականացման իրական հնարավորությունները: Շատ կարևոր է վերլուծել այն ոլորտները, միջոցները և գործոնները, որոնք նպաստում են սոցիալական նպաստների արդար բաշխմանը, վերացնել (կամ գոնե նվազեցնել) անարդարության այն երևույթները, որոնք վրդովեցնում են մարդկանց բարոյական զգացմունքները և նվազեցնում նրանց աշխատանքային և սոցիալական գործունեությունը:

Սոցիալական արդարությունը բնութագրում է մարդկանց միջև փոխհարաբերությունները՝ նրանց միջև օգուտների (նյութական կամ հոգևոր) բաշխման տեսանկյունից: Սոցիալական արդարության իդեալի կարևորագույն հատկանիշն է «մարդկանց սոցիալական հավասարությունը, քաղաքացիների բոլոր կատեգորիաների համակողմանի զարգացման համար հավասար հնարավորությունները և հասարակության բարեկեցության բարձրացումը, ազատության առկայությունը՝ որպես սոցիալական բռնության տարբեր տեսակներից պաշտպանության երաշխիք»:⁶ Ինչպես նշում են հետազոտողները. «Սոցիալապես անարդար հարաբերություններ տեղի են ունենում, երբ առկա են տեսանելի և անտեսանելի անարդար գործողություններ հասարակությունում, որոնք նպաստում են անհավասարությանը և խոչընդոտում են սոցիալական առաջընթացին»:⁷

Արդարության վերաբերյալ ներկայիս պատկերացումները մեծ մասամբ հիմնված են պատմականորեն ձևավորված պատկերացումների վրա, ինչն այս փուլում կորցրել է իր նշանակությունը, քանի որ իրավիճակի վերլուծության արդյունքում, որը նաև ներառում է ընդունվող օրենքների վերլուծություն, մենք տեսնում ենք, որ միայն աճում է հարկային բեռը, իսկ քաղաքացու սոցիալական վիճակը նվազում է, արտագաղթի թիվն էլ՝ ավելանում:

Այսպիսով՝ Սոցիալական արդարության սկզբունքն իր էությունով խմբակային է: Սակայն հիմնական օրենքներում, այդ թվում՝ ՀՀ Սահմանադրության մեջ, առաջին հերթին շեշտը դրվում է տարբեր խմբերի իրավունքների, հավասարության և հավասար հնարավորությունների վրա: Հայաստանի

⁶ Տե՛ս **Бербешкина З. А.**, Справедливость как социально-философская категория, Москва, 1983, էջ՝ 80:

⁷ Տե՛ս **Севастьянов А. М.**, Социальная несправедливость в отношениях власти и общества: опыт социологического измерения // Социология власти. № 1, Москва, 2012, էջեր՝ 160-164:

Հանրապետությունում սոցիալական արդարության մասին խոսելիս կարելի է նշել ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը: Ներկա պայմաններում դա պարզապես բավարար չէ: Բնակչության տարբեր սոցիալական խմբերի սոցիալ-տնտեսական կենսամակարդակի հավասարեցման համար պետության պարտականությունները պետք է ամրագրվեն սահմանադրությամբ: Կարծում ենք, որ նման նորմերի առկայությունը Հայաստանի համար ավելորդ չի լինի:

Այսպիսով անհրաժեշտ է նաև հասկանալ Հայաստանի Հանրապետությունում առկա խնդիրները և սոցիալական արդարության դրսևորումը:

Սոցիալական արդարությունը Հայաստանի Հանրապետությունում

Հայ հասարակության մեջ ներկայումս առավել խորացել է «արդարության»՝ սոցիալական արդարության հարցը: Ինչպե՞ս ստեղծել պայմաններ անհատի համակողմանի զարգացման համար, ինչպե՞ս արդարացիորեն պարզևատրել բոլորին իրենց աշխատանքի համար, ինչպիսի՞ն պետք է լինի իրական ժողովրդավարությունը, ինչպե՞ս դարձնել տնտեսական համակարգն իսկապես արդյունավետ, ի՞նչ մեխանիզմներով կարող են երաշխավորվել քաղաքացիների իրավունքները, ինչպիսի՞ հարկային քաղաքականություն պետք է վարի պետությունը, որպեսզի ապահովի սոցիալական արդարություն հասարակության բոլոր շերտերի համար: Այս բոլոր հարցերը ներառվում են սոցիալական արդարության խնդիրների հովանու ներքո:

Առհասարակ, ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում (այսուհետ՝ ՀՀ), այնպես էլ աշխարհում սոցիալական արդարության լիարժեք ապահովումը բխում է Միավորված ազգերի կազմակերպության (այսուհետ՝ ՄԱԿ) որդեգրած Կայուն զարգացման 17-նպատակներից՝ 1-ից, որը վերաբերում է աղքատության վերացմանը, 8-րդ նպատակից՝ արժանապատիվ աշխատանքից և տնտեսական աճից, և 10-րդ նպատակից, որը վերաբերում է անհավասարությունների կրճատմանը:

ՄԱԿ-ը, Հայաստանում իր գործընկերների հետ միասին, աշխատում է Կայուն զարգացման նպատակներին հասնելու ուղղությամբ, որոնք լուծում են զարգացման այն հիմնական մարտահրավերները, որոնց մարդիկ բախվում են Հայաստանում և ողջ աշխարհում: Այս մարտահրավերների հաղթահարումից է բխում հենց սոցիալական արդարության հաստատումը:

ՀՀ ներկայիս իրավիճակը ցույց է տալիս, որ սոցիալական արդարության գաղափարը մղվել է վերջին պլան՝ նախապատվությունը տալով կոնկրետ անձանց և խմբերի շահերին: Պետք է նշենք, որ Հայաստանում գործազրկության մակարդակը, ինչպես նաև աշխատատեղերի բացակայությունը հանգեցնում են բնակչության աղքատությանը, որով իսկ արդեն խախտվում է սոցիալական արդարության սկզբունքը: Վերջին տարիների ուսումնասիրության համաձայն՝ ՀՀ-ում աղքատությունը կազմում է մոտ 24 տոկոս: Վիճակագրական կոմիտեի հրապարակած վերջին՝ «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» տեղեկագրից պարզվում է, որ աղքատության ցուցանիշները ՀՀ-ում շարունակում են բարձր մնալ:⁸ Իհարկե, եթե խոսում ենք պետական աշխատողների մասին, ապա այստեղ կարող ենք նշել, որ, հակառակը, ավելացել են պետական աշխատողների աշխատավարձերը: Մենք չենք ասում, որ պետական ապարատում չպետք է լինի արժանապատիվ աշխատավարձ, սակայն բնակչության մյուս շերտերի հաշվին աշխատավարձերի արհեստական բարձրացում չպետք է լինի:

Աղքատության հաղթահարումը ՄԱԿ-ի Կայուն զարգացման հենց 1-ին նպատակն է, որով ՄԱԿ-ը հանձն է առել պետությունների հետ մեկտեղ ներդնել երկրներում համապատասխան սոցիալական պաշտպանության համակարգեր և միջոցառումներ բոլորի համար, այդ թվում՝ սոցիալական պաշտպանության երաշխիքների խմբեր, և մինչև 2030 թ. հասնել աղքատների և խոցելիների էական չափերով ընդգրկմանը:⁹

Վերոնշյալ հանգամանքով պայմանավորված, որպեսզի կարողանանք Հայաստանի Հանրապետությունում նվազեցնել բնակչության աղքատությունը և վերահսկել այն, որպեսզի կարողանանք ուսումնասիրել և հասկանալ աղքատության մակարդակի բարձրացման պատճառները, առաջարկում ենք՝ միաժամանակ ստեղծել անկախ մասնագիտական կենտրոններ, որոնք վերահսկելու են աղքատության իրական շահառուներին:

⁸ Տե՛ս «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» տեղեկագիր, Երևան, 2021, էջեր՝ 30-41: Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2021 / Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե (armstat.am) (մուտք՝ 21.09.2024):

⁹ Տե՛ս UnitedNations, THE 17 GOALS | SustainableDevelopment (un.org), THE 17 GOALS | Sustainable Development (un.org) (մուտք՝ 20.09.2024):

Սոցիալական արդարության և հարկային քաղաքականության փոխհարաբերակցությունը Հայաստանի Հանրապետության օրինակով

Սոցիալական արդարության լիարժեք ապահովման հասնելու գործուն քայլ է նաև պետության կողմից վարվող հարկային քաղաքականության վերանայումը:

Բնակչության եկամտային և գույքային բևեռացումը զսպելու նպատակով պետությունը հարկային ոլորտում առհասարակ պետք է ելնի հարկերի ոչ միայն ֆիսկալ, այլ նաև սոցիալ-վերաբաշխողական, եկամտահարկի պրոգրեսիվ հարկման նպատակադրությունից:

Մեր գնահատմամբ՝ Հարկային համակարգերը վերաբաշխաման տեսանկյունից սոցիալական արդարության հասնելու ամենահիմնական միջոցն են, իսկ եկամտատերի պրոգրեսիվ հարկային համակարգերը՝ արդարացի նպատակ:

Վերջին տարիներին իրականացվել է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից «ՀՀ հարկային օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի փոփոխություն (2019 թվ.), որով առաջարկվել է անցում կատարել եկամտային հարկի համահարթ համակարգի՝ սահմանելով մեկ միասնական դրույքաչափ՝ 23%, այնուհետև եկամտային հարկի դրույքաչափը մինչև 2023 թվականն աստիճանաբար նվազեցնել՝ դարձնելով 20%-ի:¹⁰

Օրինագծի հեղինակները փոփոխության հիմնավորման հիմնական նպատակ սահմանեցին ազգային տնտեսության մրցունակության և ՀՀ-ում ներդրումային գրավչության բարձրացման համար հարկային բեռի վերաբաշխմանն ուղղված փոփոխությունների իրականացումը: **Սյս փոփոխությունները, փաստորեն, միայն հետապնդում էին ֆիսկալ նպատակ և չէին անրադառնում խնդրի սոցիալական բաղադրիչին, այսինքն՝ սոցիալական արդարությանը:**

Նշենք, որ Պրոգրեսիվ և համահարթ հարկերը ձեռնարկատերերի կողմից ընտրված հարկման երկու ամենատարածված ձևերն են: Նրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր առավելություններն ու թերությունները, և արժե մանրամասն ծանոթանալ դրանց հետ՝ պատկերացում ունենալու համար վերջի-

¹⁰ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ, Կ-651-12.06.2020-SՀ-011/0. Երևան, 2019, http://www.parliament.am/draft_docs8/K-126_Teghekanq_ (մուսք՝ 05.09.2024):

ներիս ազդեցությանը՝ պետության կողմից սոցիալական արդարության ապահովման տեսանկյունից:

Նախ նշենք, որ Համահարթ հարկային համակարգի հիմնական թերություններից են՝

1. Համաչափորեն ազդում է ցածր եկամուտ ունեցողների վրա,
2. Եկամուտների անհավասարությունը լուծելու սահմանափակ կարողություն,
3. Առաջադիմության և արդարության բացակայություն:

Մինչդեռ, Պրոգրեսիվ հարկային համակարգը բարձրացնում է հարկերի դրույքաչափերը եկամուտների մակարդակի բարձրացման հետ մեկտեղ՝ նպատակ ունենալով նվազեցնել եկամուտների անհավասարությունը և ավելի շատ եկամուտներ հավաքել բարձր եկամուտուներ ունեցողներից:

Այս հարկային համակարգը կարող է վերաբաշխել հարստությունը և ֆինանսավորել կառավարության կարևորագույն նախաձեռնությունները, ինչպիսիք են առողջապահությունը և կրթությունը՝ բարելավելու քաղաքացիների կյանքի որակը: Այնուամենայնիվ, դա կարող է նաև չխրախուսել ձեռներեցությունը և ներդրումները, քանի որ բարձր եկամուտ ունեցողները կարող են զսպվածություն զգալ ավելի բարձր հարկերի պատճառով: Ի վերջո, պրոգրեսիվ հարկային համակարգի արդյունավետությունը կախված է դրա նախագծումից և իրականացումից, ինչպես նաև այն սոցիալական և տնտեսական համատեքստից, որտեղ այն գործում է:

Հետևաբար, եթե ամբողջացնենք պրոգրեսիվ հարկային համակարգի առավելությունները, ապա կնշենք հետևյալները՝

1. Եկամուտների անհավասարությունը նվազեցնելու և սոցիալական արդարությունը խթանելու ունակություն,
2. Հանրային ծառայությունների և ենթակառուցվածքների ֆինանսավորման ավելի մեծ կարողություն,
3. Ավելի ցածր հարկային բեռ ցածր եկամուտ ունեցողների համար:

Խոսելով հարկային համակարգի հետևանքների մասին՝ նշենք, որ Համահարթ հարկման դեպքում բարձր եկամուտ ստացողների պարագայում տեղի է ունենում հարկային բեռի կտրուկ նվազում, իսկ բնակչության համեմատաբար ցածր եկամուտներ ունեցողների, հատկապես սոցիալապես խոցելի խումբ/հաշմանդամներ, անապահով խավի ներկայացուցիչներ և այլն/կազմող անձանց դեպքում հարկային բեռի էական փոփոխություն տեղի չի

ունենում: Ցածր աշխատավարձ ստացողների տնօրինվող եկամտի անփոփոխության պայմաններում նկատվում է բարձր աշխատավարձ ստացողների տնօրինվող եկամուտների ավելացում՝ հանգեցնելով սոցիալական բեռնացման հետագա խորացմանը:¹¹

Ուստի, եկամտային հարկի համահարթեցման համակարգը կհանգեցնի ցածր աշխատավարձ ստացողների տնօրինվող եկամտի փոքրացմանը և բարձր աշխատավարձ ստացողների տնօրինվող եկամուտների բարձրացմանը, նաև սոցիալական առումով դա կհանգեցնի օրենքով Ջինի բարձր գործակցի ամրագրմանը, ինչը կնպաստի աղքատության խորացմանն ու սրացմանը, ինչպես նաև սոցիալական առումով կհանգեցնի օրինական հարստացողների դասի առաջացմանը, սակայն նրանցից չենք պահանջելու վճարել բարձր հարկեր:¹²

Էդգար Մանուչարյանը, ուսումնասիրելով եկամտահարկի համահարթ հարկման թերության և պրոգրեսիվ հարկման առավելությունները, նշում է, որ դրա մասին փաստում է նաև այլ երկրների փորձը: Մասնավորապես՝ Սլովակիան 2013 թվականին անցում կատարեց պրոգրեսիվ հարկային քաղաքականության,¹³ 2007 թվականին Մակեդոնիան հրաժարվեց համահարթ հարկային համակարգից և անցում կատարեց պրոգրեսիվ հարկման՝ համարելով, որ համահարթ հարկային համակարգը խախտում է սոցիալական արդարությունը: Վիճակագրական տվյալները վկայում են, որ համահարթ տոկոսադրույքի չեղարկումից և պրոգրեսիվ եկամտահարկին վերադարձից հետո զգալիորեն աճել են բյուջետային եկամուտները (2013-2015թթ. ՀՆԱ 34 %-ից հասնելով ՀՆԱ 40 %-ին): Ներկայումս Սլովակիայի թե՛ կառավարող կուսակցությունը, թե՛ ընդդիմությունն այլևս չեն դիտարկում համահարթեցման հնարավորությունը և համակարծիք են պրոգրեսիվ հարկային համակարգի նպատակահարմարության հարցում:

¹¹ Տե՛ս ՀՀ ԱԺ Աշխատակազմի տնտեսագիտական-փորձաքննության վարչության տնտեսական փորձաքննության բաժնի տրված եզրակացություն, 2019 թվականի ապրիլի 17, [National Assembly of the Republic of Armenia | Official Web Site | parliament.am](http://parliament.am) (մուտք՝ 15.08.2024):

¹² Տե՛ս [Social justice as a factor of economic development: a study in the Republic of Armenia](#) – Hayk Mkrtchyan, Edgar Manucharyan, Madrid, Spain, 2024, էջեր՝ 9-15 (մուտք՝ 10.09.2024):

¹³ Տե՛ս Jan Remeta, Sarah Perret, Martin Jares, Bert Brys, Moving Beyond the Flat Tax - Tax Policy Reform in the Slovak Republic, 2015, էջեր՝ 9-10:

Մեկ այլ օրինակով նշենք, որ Գերմանիան ևս հրաժարվեց համահարթ հարկումից և անցում կատարեց պրոգրեսիվ հարկային քաղաքականության: Հանգամանքների բերումով Գերմանիան հրաժարվեց համահարթ եկամտահարկի գաղափարից: 2005 թվականի ընթացքում գերմանական տնտեսությունը սկսեց կրկին աճել՝ առանց հարկային բարեփոխումների իրականացման:¹⁴ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Միացյալ Թագավորությունը և մի շարք այլ քաղաքակիրթ և զարգացած պետություններ ևս անցում են կատարել պրոգրեսիվ հարկային համակարգին՝ նշելով, որ դա սոցիալական արդարության ապահովման երաշխիքներից է:

Քննարկման արդյունքում գալիս ենք այն եզրահանգմանը, որ, հաշվի առնելով փորձագիտական վերլուծությունները, առկա կարծիքները, կառավարությունը պետք է հրաժարվի եկամտային հարկի համահարթ սկզբունքի կիրառումից, քանի որ հարկերի համահարթեցման հետևանքով կառավարությունը սոցիալական իրավունքների և սոցիալական արդարության տեսանկյունից խախտում է իր քաղաքացիների իրավունքները: Մինչդեռ, եթե հրաժարվենք համահարթ հարկումից և անցում կատարենք պրոգրեսիվ հարկմանը, ապա կկարողանանք ապահովել սոցիալական արդարություն հասարակության տարբեր շերտերի համար, այլ ոչ թե ապահովված խավի համար միայն:

Մասնավորապես, անհրաժեշտ է բարեփոխումներ իրականացնել Հարկային օրենսդրությունում՝ ուղղված պրոգրեսիվ հարկմանն անցնելուն և շուկայի անհատ մասնակիցների վարձակալական եկամուտների կանխելուն, որոնք գոյանում են անբարեխիղճ մրցակցության արդյունքում: Համակցված այս միջոցառումները կարող են բերել ոչ միայն կարճաժամկետ էֆեկտ՝ լրացուցիչ հարկային եկամուտներից բյուջեի եկամուտների ավելացման և բնակչության աղքատ և միջին խավերի կողմից սպառողական պահանջարկի ավելացման պատճառով, այլև երկարաժամկետ դրական հետևանքներ՝ կապված հասարակության սոցիալական մթնոլորտի բարելավման, աշխատողների բարեխիղճ աշխատանքի մոտիվացիայի բարձրացման և հավասարության համար:

¹⁴ Տե՛ս Քաղաքական դիսկուրս, Հարկային համակարգ, արդարություն և տնտեսական զարգացում. Համաժողովի նյութեր, Հարկային համակարգ, արդարություն և տնտեսական զարգացում. Համաժողովի նյութեր | Քաղաքական դիսկուրս - Միտքը փոփոխություն է (diskurs.am), 08.03.2019, (մուտք՝ 14.09.2024):

Վերոնշյալ խնդիրները լուծելու դեպքում կկարողանանք ապահովել սոցիալական արդարություն հասարակության բոլոր շերտերի համար հավասարապես:

Եզրակացություն և առաջարկություններ

Այսպիսով, ամփոփելով մեր հետազոտությունը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ սոցիալական արդարության հասկացության և հայեցակարգի վերաբերյալ գիտությունում և պրակտիկայում կան տարաբնույթ մեկնաբանություններ և կարծիքներ: Այնուամենայնիվ, եզրակացնենք, որ սոցիալական ոլորտում արդարության սկզբունքի կոնկրետ իրականացումը ներառում է երկու հիմնական ասպեկտ՝ 1-ին՝ բնակչության զբաղվածության ակտիվության և նախաձեռնողականության խթանում, և 2-րդ՝ առավել խոցելի շերտերի և խմբերի սոցիալական պաշտպանվածություն: Սանձանակում է աջակցել տարբեր ձևերի՝ միջին և փոքր բիզնեսին, առավելագույնի հասցնել սոցիալապես շահավետ մասնավոր նախաձեռնության և ազատ տնտեսական գործունեության հնարավորությունները, իրականացնել սեփականության արդար վերաբաշխում: Մինևույն ժամանակ, օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է սոցիալական նպաստների վերաբաշխման արդյունավետ մեխանիզմների հետևողական ձևավորումը, աղքատության վերահսկումը և դրա դեմ պայքարը, ինչպես նաև հարկային նոր համակարգի ներդրումը: Այս խնդիրների լուծումը պետության կողմից թույլ կտա ոչ թե խոսքով, այլ գործով ապահովել սոցիալական արդարություն հասարակության բոլոր շերտերի համար հավասարապես:

Հետևաբար, հանդես ենք գալիս հետևյալ հիմնական առաջարկություններով՝

1. Ստեղծել հատուկ անկախ մասնագիտական կենտրոններ, որոնք համագործակցելով պետական իրավասու մարմինների հետ՝ վերահսկելու են աղքատության իրական շահառուներին՝ դրանով փորձելով նվազեցնել աղքատության մակարդակը:

2. Կանխելու համար հասարակության սոցիալական բևեռացումը, առանձին անհատների կամ խմբերի եկամուտների անհիմն ավելացումը և ապահովելու համար սոցիալական արդարություն՝ առաջարկում ենք բարեփոխումներ իրականացնել ներկայիս Հարկային օրենսդրությունում՝ հրա-

Ժարվելով համահարթ հարկային համակարգից և անցում կատարել պրոգրեսիվ հարկային համակարգին:

СВЯЗЬ МЕЖДУ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТЬЮ И НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКОЙ. ПО ПРИМЕРУ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Այկ Մկրտչյան

*кандидат юридических наук,
преподаватель Международного
университета Евразия*

Էդգար Մանուչարյան

*студент 2-го курса магистратуры Международного
университета «Евразия» специальность
«Гражданское право и судебные разбирательства»*

Аннотация: В данной статье рассматриваются понятие и понятие социальной справедливости, а также особенности вопросов социальной справедливости в Армении, социальной справедливости и налоговой политики.

В данной статье мы подробно рассмотрели значение прогрессивной и налоговой систем, преимущества и недостатки, практику различных государств, а также влияние этих систем на общество с точки зрения обеспечения социальной справедливости, в результате чего были сформулированы соответствующие предложения.

Ключевые слова: социальная справедливость, налоговая система, прогрессивная плоская система налогообложения, борьба с бедностью.

THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL JUSTICE AND TAX POLICY. FOLLOWING THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Hayk Mkrtchyan

*Candidate of legal sciences,
lecturer at Eurasia International
University*

Edgar Manucharyan

*2nd year student of Eurasia International University's
Master's program, majoring in "Civil Law and
Procedure", lecturer at Eurasia International
University*

Summary: This article discusses the significance of the concept and concept of social justice, as well as the characteristics of social justice issues in Armenia, social justice, and tax policy.

In this article, we have detailed the meaning of progressive and tax systems, advantages and disadvantages, the practice of various states, as well as the impact of these systems on social justice, in terms of social justice, which we have made appropriate suggestions. This article discusses the significance of the concept and concept of social justice, as well as the characteristics of social justice issues in Armenia, social justice, and tax policy.

This article details the significance of progressive and comprehensive tax systems and their impact on social justice in terms of social justice.

Keywords: social justice, tax system, progressive and flat taxation, poverty control.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 02.07.2024թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 08.09.2024թ.

ԿԻՔԵՌՆԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՎԻԿՏԻՍՈՒԼՈԳԻԱԿԱՆ ԿԱՆԽՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Մնացականյան Արտակ

*ՀՀ ՆԳՆ կրթահամալիրի ուսումնամեթոդական
և զարգացման վարչության պետ,
նասիկանության փոխգնդապետ, ի. գ. թ., դոցենտ*

Համառոտագիր: Կիբեռահանցավորության հակազդման խնդիրը անկյունաքարային է դարձել բոլոր երկրների համար, և այս մասշտաբային պայքարը հաջողելու համար անհրաժեշտ է ներդնել կիբեռահանցավորության կանխարգելման ամբողջ գործիքակազմը: Ավանդական մի շարք հանցագործություններ կատարվում են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և համացանցի միջոցով և այս ժամանակահատվածում պայքարել կիբեռահանցավորության դեմ ավանդական կանխարգելման միջոցներով այլևս նպատակահարմար և արդյունավետ չեն: Ներկայումս հետզհետև ավելի է արդիական դառնում կիբեռահանցավորության դեմ պայքարի վիկտիմոլոգիական գործիքակազմը, այս առումով այլևս նորություն չէ կիբեռվիկտիմոլոգիան:

Հոդվածում քննարկվում են կիբեռահանցավորության ընդհանուր վիկտիմոլոգիական կականխարգելման իրավական, ակադեմիական, կազմակերպակառավարչական և գաղափարախոսական միջոցները:

Բանալի բառեր. համացանց, կիբեռոգոհ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, կանխարգելում, համակարգիչ, սպառնալիք:

Նախաբան

Կիբեռահանցավորության դեմ պայքարի արդիականությունը կասկած չի հարուցում՝ հաշվի առնելով վիրտուալ իրականության և կիբեռտարածության օր օրի ընդլանումը: Այս մասին են վկայում նաև կիբեռահանցավորության ծավալի և աճի վերաբերյալ առկա վիճակագրական տվյալները¹: Կիբեռ-

¹ Կիբեռահանցավորության վիճակագրական տվյալների մասին առավել մանրամասն տե՛ս Ա. Մնացականյան, «Կիբեռահանցավորության վիկտիմոլոգիական կանխարգելման առանձնահատկությունները», Օրենքի պատվար ամսագիր 17-րդ համար, Երևան, 2024թ. մարտ, էջեր՝ 171-181:

հանցավորության հակազդման խնդիրն անկյունաքարային է դարձել բոլոր երկրների համար, և այս մասշտաբային պայքարը հաջողելու համար անհրաժեշտ է ներդնել կիրճահանցավորության կանխարգելման ամբողջ գործիքակազմը: Հաշվի առնելով կիրճահանցավորության բազմակողմանիությունը՝ վերջինիս դեմ պայքարում անհրաժեշտ է ներգրավել պետական գործունեության բոլոր հնարավորությունները, այդ թվում՝ իրավական, տեխնիկական, հոգեբանական, սոցիալական և այլն: Հասարակությունը թևակոխել է մի ժամանակահատված, որտեղ հնարավորինս ընդլայնվել են տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, վիրտուալ իրականությունը, և դրանք ներթափանցել են կյանքի գրեթե բոլոր բնագավառներ: Ավանդական մի շարք հանցագործություններ կատարվում են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և համացանցի միջոցով, և այս ժամանակահատվածում կիրճահանցավորության դեմ ավանդական կանխարգելման միջոցներով պայքարելն այլևս նպատակահարմար և արդյունավետ չէ: Այս իրականության մեջ անհրաժեշտ է վերանայել կիրճահանցավորության դեմ պայքարի մեթոդաբանությունը, կանխարգելման միջոցները, դրանք առավելագույնս համապատասխանեցնել ժամանակակից տեղեկատվական հասարակության առանձնահատկություններին, մշակել համապատասխան միջոցներ և գործիքակազմ՝ կանխարգելման միջոցառումների արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով:

Ընդհանուր վիկտիմոլոգիական կականխարգելումը բխում է սոցիալական նորմերից և պետական իշխանության գործադիր, տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ օրենքով սահմանված համապատասխան գործունեությունից, որի բովանդակությունն է կազմում կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացումը՝ նպատակ հետապնդելով հակազդել քրեածին գործընթացներին, հասարակության մեջ ամրապնդել ապահովության և կայունության մթնոլորտ, վերացնել անձի իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի խախտման սպառնալիքները, որոնք ծագում են նրա նկատմամբ հանցագործության կատարման հնարավորությունից, հնարավոր վիկտիմիզացումից: Վիկտիմոլոգիական կանխարգելման ընդհանուր մակարդակում նշված նպատակների իրագործումը պահանջում է.

- բացահայտել, վերլուծել և ընդհանրացնել վիկտիմայնության պատճառները և պայմանները,

- մշակել և իրականացնել վիկտիմաձին գործոնների և իրավիճակների վերացմանը կամ չեզոքացմանն ուղղված միջոցներ,

- փոփոխել օրենսդրական դրույթներն այն ակնկալիքով, որ ապահովվի հանցագործություններից տուժողներին անհրաժեշտ աջակցություն, ստեղծվեն նոր պետական և ոչ պետական կառույցներ, որոնց աշխատանքը կուղղվի նրանց պաշտպանությանը,

- ներգործել բնակչության առանձին շերտերի վրա՝ նպատակ ունենալով նվազեցնել կամ թույլ չտալ նրանց վիկտիմիզացումը,

- դաստիարակել քաղաքացիներին և բարձրացնել նրանց իրավագիտակցությունը,

- ուսուցանել համապատասխան կադրերին՝ տուժողների հետ աշխատելու համար:²

Ներկայումս հետզհետև ավելի է արդիական դառնում կիրեռահանցավորության դեմ պայքարի վիկտիմոլոգիական գործիքակազմը: Այս առումով այլևս նորություն չէ կիրեռվիկտիմոլոգիան: Կիրեռահանցավորության դեմ պայքարում ընդհանուր վիկտիմոլոգիական կանխարգելման միջոցներից սույն հոդվածում կքննարկվեն հետևյալները.

- **Իրավական,**

- **Ակադեմիական,**

- **Կազմակերպակառավարչական,**

- **Գաղափարախոսական:**

Ընդհանուր վիկտիմոլոգիական կանխարգելման իրավական միջոցներ:

Իրավական միջոցները մասնագիտական գրականության մեջ բնութագրվում են տարբեր ձևերով, սակայն կարելի է ընդհանրացնել. այս միջոցները ենթադրում են ոլորտը կարգավորող օրենսդրության կատարելագործում, մեկ միասնական իրավական ակտի մշակում և ընդունում (դա կլինի, օրինակ, կիրեռահանցավորության կանխարգելման մասին օրենք, հանցագործությունների կանխարգելման մասին, կրիմինոլոգիական կանխման մասին և այլն), որի շրջանակներում կկարգավորվեն կոնկրետ կիրեռահանցավորության դեմ պայքարի մեթոդաբանությունը, գործիքակազմը, կանխման միջոցները, սուբյեկտները, միջոցառումները և այլն:

² Տե՛ս «Դասախոսություններ վիկտիմոլոգիական դասընթացի», ՀՀ ոստիկանության ակադեմիա, Երևան, 2015թ., էջ-42:

Համացանցի ներդրման և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացմանը զուգընթաց ամբողջ աշխարհում անհրաժեշտություն առաջացավ իրավական կարգավորում տալ վիրտուալ իրականություն «տեղափոխված» արժեքների պաշտպանությանը:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների իրավական կարգավորման գործընթացը կապված էր համակարգիչների և համացանցի ստեղծման, զարգացման հետ: Համացանցի հայտնաբերման վերաբերյալ կան տարբեր կարծիքներ. մասնավորապես՝ նշվում են 1958, 1962, 1969 թվականները, իսկ ումանք կարծում են, որ համացանցն ի հայտ է եկել 1983 թվականին³: Դեռևս 1958 թվականին ԱՄՆ նախագահ Էյզենհաուերի հանձնարարությամբ պաշտպանության նախարարության կազմում ստեղծվում է առաջադեմ հետազոտությունների կազմակերպությունը:

Առաջին համակարգչային հանցագործությունը, ըստ հրապարակումների, կատարվել է 1969 թվականին ԱՄՆ-ում՝ ոմն Ալֆոնսե Կոնֆեսսորեի կողմից: Վերջինս անօրինական ճանապարհով ներգործել էր համացանց և կատարել հափշտակություն, որի վնասը կազմել էր 620 հազար ԱՄՆ դոլար⁴:

Այս իրադարձությունը կենտրոնացրեց իրավապահ մարմինների և գիտնականների ուշադրությունը, ինչի արդյունքում սկսվեց պայքարը կիրքեռանցավորության դեմ: Սկզբնական փուլում իրավապահ մարմինները կիրքեռանցավորության դեմ պայքարում օգտագործում էին ավանդական հանցագործությունների իրավական կարգավորումները, սակայն համացանցի զարգացման հետ զուգընթաց պարզ դարձավ, որ ոչ բոլոր հանցագործությունների դեպքում կարելի է առաջնորդվել ավանդական նորմատիվ կարգավորումներով, քանի որ փոխվում էին հանցագործությունների ձևաչափը, կատարման միջոցները, առարկան, գործիքակազմը և այլն:

1973 թվականին Շվեդիան պատասխանատվություն սահմանեց համակարգչային հանցագործությունների համար՝ դրանով իսկ դառնալով կիրքեռանցավորության դեմ պայքարն օրենքով ամրագրած առաջին պետություն-

³ Տե՛ս **Ястребов Д.А.**, Институт уголовной ответственности в сфере компьютерной информации (опыт международно-правового сравнительного анализа) // Государство и право, 2005. №1, էջ 53-63:

⁴ Տե՛ս **Медведев С.С.**, Мошенничество в сфере высоких технологий: дис. ...канд. юрид. Наук, Краснодар, 2008. էջ 31:

նր: Սակայն այս ոլորտում առավել մեծ հաջողություններ գրանցվեցին ԱՄՆ-ում՝ 1979 թվականին Դալլասում ամերիկյան փաստաբանների ասոցիացիայի համաժողովում սահմանվեցին համակարգչային հանցագործությունների տեսակները և ընդգրկվեցին ԱՄՆ-ի քրեական օրենսգրքում, իսկ արդեն 1986 թվականին ընդունվեց «Համակարգիչների օգտագործմամբ խարդախությունների և չարաշահումների վերաբերյալ» օրենքը:

Մեծ Բրիտանիայում նմանատիպ առաջին օրենքն ընդունվեց 1991 թվականին՝ «Համակարգչային տեխնոլոգիաների ոչ իրավաչափ օգտագործումը»:

80-ական թվականներին շատ երկրներ եկան այն եզրահանգման, որ համակարգչային տեղեկատվության պաշտպանությունն ազգային քրեաիրավական կարգավորմամբ բավարար չէ, և այս խնդրով պետք է զբաղվել անդրազգային մասշտաբով: 1985-1989 թվականներին այս խնդրով սկսեց զբաղվել եվրոխորհրդի կազմում գործող համակարգչային հանցագործությունների փորձագետների կոմիտեն: 1989-2004 թվականների ընթացքում Եվրոպայի խորհրդի կողմից ընդունվել են մի շարք իրավական ակտեր, իսկ 2004 թվականի հուլիսի 1-ին ուժի մեջ մտավ «Կիբեռնահանցագործությունների մասին» կոնվենցիան⁵, որը Հայաստանի Հանրապետությունում ուժի մեջ է մտել 2007 թվականի փետրվարի 1-ին:

ՀՀ-ում կիբեռնահանցավորության դեմ պայքարի իրավական միջոցների գործիքակազմը լիարժեք չի օգտագործվում, առանձին իրավապահ մարմինների գործունեությունը կարգավորող իրավական ակտերով ընդհանրական ձևաչափով սահմանվում է հանցագործությունների պրոֆիլակտիկա իրականացնելու պարտավորություն, սակայն սա ամենևին էլ բավարար չէ այս հանցավորության դեմ պայքարում: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 38-րդ գլխում զետեղված է համակարգչային համակարգի և համակարգչային տվյալների անվտանգության դեմ ուղղված 7 հանցակազմ: Հաշվի առնելով կիբեռնահանցավորության տեմպերի աճը՝ կառավարությունը հանդես էր եկել քրեական

⁵ Տե՛ս <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-zakonodatelstva-ob-ugolovnoy-otvetstvennosti-za-sovershenie-prestupleniy-v-sfere-vysokih-tehnologiy/viewer> /վերջին մուտք՝ 02.09.2024թ/

օրենսգրքում կիբեռհանցագործությունների ցանկ սահմանելու առաջարկությամբ⁶:

Որպեսզի ավելի պարզ լինի կիբեռհանցավորության ընդհանուր կանխարգելման իրավական միջոցների արդյունավետությունը, դիտարկենք հետևյալ օրինակը. Մինչև 2015 թվականը ՀՀ-ում մեծ պահանջարկ ունեցող համարանիշների տրամադրման ընթացակարգում սահմանվում էր, որ կորած գույգ համարանիշների փոխարեն հատկացվում են թվերի ու տառերի այլ հավաքածու պարունակող համարանիշներ⁷: Ինչպես գիտենք, մեծ պահանջարկ ունեցող համարանիշների արժեքները կարող են հասնել մինչև ութ միլիոն դրամի, իսկ որոշ դեպքերում (աճուրդի պարագայում)՝ ավելի շատ: Այս կարգավորումը բերում էր նրան, որ գույգ համարանիշների կորստյան դեպքում անձն այլևս հնարավորություն չէր ունենում վերականգնել կամ վերադարձնել իր կատարած ծախսը: Այս հանգամանքից սկսեցին օգտվել հանցագործները, ՀՀ-ում աննախադեպ տարածում ստացավ մեծ պահանջարկ ունեցող համարանիշների գողությունը: Այս հանցագործությունը պարունակում էր կիբեռհանցավորության տարրեր, քանի որ հանցագործները համարանիշների գողությունից հետո տարբեր սոցիալական կայքերով (հիմնականում՝ Telegram) կապ էին հաստատում տուժողի հետ, պահանջում էին համարանիշի համար որոշակի գումար, գումարը

⁶ Տե՛ս <https://www.shantnews.am/news/view/1478754.html> /վերջին մուտք՝ 03.09.2024թ/

⁷ Տե՛ս «Պետական գրանցման ենթակա տրանսպորտային միջոցների տեսակների ցանկը, տրանսպորտային միջոցների պետական հաշվառման կարգը, պետական գրանցման եվ պետական հաշվառման համար պարտադիր ներկայացվող փաստաթղթերի ցանկերը, տրանսպորտային միջոցի սեփականության իրավունքի պետական գրանցման վկայականի, պետական հաշվառման ազգային ու միջազգային վկայագրերի և «Ժամանակավոր ներմուծում» մաքսային ընթացակարգով Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծված տրանսպորտային միջոցների հաշվառման վկայագրի ձևերը, «Ժամանակավոր ներմուծում» մաքսային ընթացակարգով հայաստանի հանրապետություն ներմուծված տրանսպորտային միջոցների հաշվառման կարգը, հաշվառման համարանիշներին ներկայացվող պահանջները, ինչպես նաև տրանսպորտային միջոցների համարանիշների հաշվառման ու հատկացման կարգը սահմանելու, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2006 թվականի նոյեմբերի 30-ի N 1853-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2007 թվականի օգոստոսի 30-ի n 1041-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ կառավարության 09.09.2010 թվականի թիվ 1251-Ն որոշման 12-րդ հավելվածի 21-րդ կետը:

նույնպես փոխանցվում էր հիմնականում կրիպտոարժույթով, իսկ համարանիշի գտնվելու վայրի մասին տեղեկատվությունն ուղարկվում էր տուժողին: Հանցագործությունը լատենտային բնույթ էր կրում. տուժողներն ստիպված գնում էին գործարքի և հիմնականում չէին հայտնում իրավապահ մարմիններին: Այս հանցագործությունների բացահայտումը գործնականում անհնար էր, քանի որ ո՛չ սոցիալական կայքն էր հնարավոր լինում բացահայտել, ո՛չ կրիպտոարժույթների փոխանցումները: Արդյունքում խնդիրը լուծվեց հենց իրավական միջոցով, մասնավորապես՝ վերոնշյալ կառավարության որոշման մեջ կատարվեց փոփոխություն, որով սահմանվեց, որ կորած զույգ համարանիշների փոխարեն կարող են հատկացվել կա՛մ կրկնօրինակը՝ հերթական վերաթողարկմանը համապատասխանող արաբական թվանշանով գրառմամբ (օրինակ՝ առաջին անգամ վերաթողարկվելու դեպքում գրառվում է 1), կա՛մ թվերի ու տառերի այլ հավաքածու պարունակող համարանիշներ:

Իրավական կարգավորումներից դուրս է մնացել սոցիալական կայքերի գործունեությունը, ներկայումս մեծ տարածում է գտել տարբեր դրամահավաքները, կարելի է տարբեր սոցիալական կայքերում նկատել, օրինակ, գոհված զինծառայողների ընտանիքների կարիքների, հաշմանդամ երեխաների վիրահատությունների, ընտանի կենդանիների փրկության կամ ստերոջաման համար դրամահավաքների հայտարարությունները, որոնք, սակայն, բացարձակապես չեն վերահսկվում. պարզ չի՝ ովքեր են կազմակերպիչները, ինչքան գումարներ են հավաքում, արդյո՞ք այդ միջոցները ծառայում են նպատակին, ա՞րդյոք վերադարձվում են ավելացած գումարները և այլն: Այս պարագայում իրավական միջոցներով կարելի էր սահմանել վերահսկողություն, արգելել դրամահավաքները կամ նախատեսել կոնկրետ խողովակների միջոցով, որպեսզի ստուգվեն իրական նպատակները, կազմակերպիչները, գումարների և միջոցների բաշխումը և այլն: Մրանք, իհարկե, առանձին դեպքեր են, սակայն կիրառելիանցավորությունն ավելի լայնամասշտաբ է և բազմաբնույթ, ուստի անհրաժեշտ է ամբողջ ծավալով օգտագործել կիրառական օրենսդրության դեմ պայքարի իրավական միջոցների գործիքակազմը:

Ընդհանուր վիկտիմոլոգիական կանխարգելման ակադեմիական միջոցներ:

Ակադեմիական միջոցները ենթադրում են գիտական հանրային գործունեության ակտիվացում կիրեռահանցավորության վիկտիմոլոգիական կանխարգելման ոլորտում: Դա կարող է իրականացվել գիտական միջոցառումների (համաժողովներ, սեմինարներ, քննարկումներ և այլն), հոդվածների և զեկույցների հրապարակման միջոցով: Այս միջոցառումները կարող են իրականացվել ինչպես գերատեսչությունների, ուսումնական հաստատությունների, այնպես էլ մասնավոր գիտական կազմակերպությունների և անհատ գիտնականների մասնակցությամբ: Հաշվի առնելով կիրեռահանցավորության վտանգավորությունը և մասշտաբները՝ կիրեռվիկտիմոլոգիական կանխարգելման խնդիրները պետք է լինեն գիտական հանրային ուշադրության կենտրոնում, օրինակ՝ 2023 թվականի հունիսի 15-ին ՀՀ ՆԳՆ կրթահամալիրում տեղի ունեցավ «Կիրեռահանցավորության դեմ պայքարի քրեաիրավական, քրեադատավարական և կրիմինալոգիական հիմնախնդիրները» թեմայով միջազգային գիտագործնական համաժողով, որտեղ ներկայացված զեկույցներն ընդգրկվեցին «Օրենքի պատվար» գիտամեթոդական ամսագրի 16-րդ համարում:

Ակադեմիական միջոցները պայմանականորեն կարելի է բաժանել 2 մասի՝ գիտական և կրթական:

Գիտական միջոցների շրջանակներում նեղ մասնագիտական հանրային առաջ ծագում են հետևյալ մարտահրավերները՝

1. Սահմանել կիրեռվիկտիմոլոգիան և թվային կիրեռվիկտիմիազիան որպես ինքնուրույն հետազոտության ոլորտ,
2. Հստակեցնել տեղեկատվական տարածքում առկա սպառնալիքների նկարագրությունը և դասակարգումը,
3. Մշակել առկա սպառնալիքների հայտնաբերման, նույնականացման և կանխարգելման մեթոդներ,
4. Բացահայտել կիրեռվիկտիմիզացիայի պատճառները և պայմանները,
5. Ուսումնասիրել կիրեռոգիի անձի առանձնահատկությունները և ներազդելու հնարավորությունները,
6. Վերլուծել թվային ծառայությունների անվտանգության ներկա և ապագա խնդիրները (վիկտիմոլոգիական տեսանկյունից),

7. Հետազոտել կիրեռողի վարքագծի և պատճառված վնասի միջև կապի առանձնահատկությունները:

Այս հետազոտությունները հնարավորություն կտան թարմացնելու կիրեռանվտանգության ապահովման միջոցներն ու մեթոդները հայեցակարգային (տեսական) մակարդակում⁸:

Կրթական մակարդակում նույնպես առկա են որոշակի խնդիրներ, մասնավորապես՝ ինչպես գիտենք, իրավապահ մարմինների աշխատակիցների համար որպես կրթական ցենզ հիմնականում սահմանվում է բարձրագույն իրավաբանական կրթություն: Ուսումնական պլանների և առարկայացանկերի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ներկայումս իրավաբանական բուհերում նախատեսվող գիտելիքները չեն ապահովում կիրեռահանցավորության դեմ պայքարելու հենքը: ՌԴ-ի մի շարք ուսումնական հաստատություններում արդեն իսկ ներդրվել է կիրեռվիկտիմոլոգիան որպես առանձին դասընթաց: Այս հանցավորության դեմ պայքարում անհրաժեշտ են նեղ մասնագիտական գիտելիքներ՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, համացանցի, կիրեռտարածության, ինչպես նաև այս հանցագործությունների պատճառների և պայմանների վերհանման, կանխարգելման և նոր մեթոդների մասին:

Ընդհանուր վիկտիմոլոգիական կականխարգելման կազմակերպակառավարչական միջոցներ:

Այս միջոցները ենթադրում են կիրեռհանցավորության դեմ պայքարի համապատասխան համակարգի ձևավորում, որը կներառի կազմակերպություններ, տեխնոլոգիաներ, գործիքակազմ, նեղ մասնագիտական գիտելիքներով օժտված մասնագետներ:

ՀՀ-ում կիրեռհանցավորության դեմ պայքարի ամբողջ բեռը դրված է ՆԳՆ ոստիկանության և ԱԱԾ-ի համապատասխան մասնագիտական ստորաբաժանումների վրա, սակայն այս մասշտաբի հանցավորության դեմ պայքարը հաջողելու համար սա բավարար չէ:

Մասնագիտական գրականության մեջ բազմիցս նշվում է, որ որքան բարձր է պետության նորարարական զարգացման մակարդակը, այնքան ավելի արդյունավետ է կիրեռհանցագործությունների դեմ պայքարը: Մի

⁸ St`u **Жмуров Д. В.**, Общая виктимологическая профилактика киберпреступности. Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России, 2022. № 4 (60) էջ 137-138:

շարք զարգացած երկրներում կիրեռհանցավորության դեմ պայքարի հարցով զբաղվում են ինչպես պետական հիմնարկների և կազմակերպությունների ներգրավմամբ, այնպես էլ դրամաշնորհներով գործող մասնավոր կազմակերպությունների օգնությամբ: Այս առումով առավել հաջողված են կիրեռհանցավորության դեմ պայքարում ԱՄՆ-ի ձեռքբերումները:

ԱՄՆ-ում կիրեռհանցավորության կանխարգելմանն ուղղված միջոցառումների կազմակերպման համակարգը բազմակողմանի է և բարդ: Կարևոր դեր է հատկացված ԱՄՆ արդարադատության նախարարությանը (համապետական մակարդակով), որի ենթակառույցները տեղական մակարդակով կատարում են համապատասխան գործառույթներ յուրաքանչյուր նահանգում:

Հետաքննությունների դաշնային բյուրոն ունի հատուկ բաժին՝ կիրեռանվտանգության և ենթակառուցվածքների անվտանգության գործակալությունը, որը հաշվետու է ԱՄՆ ներքին անվտանգության նախարարությանը: Վերջինս ուսումնասիրում ու վերլուծում է համացանցում առկա սպառնալիքները և համապատասխան տեղեկատվություն և ծառայություններ է մատուցում ձեռնարկատիրական կազմակերպություններին՝ հաքերային հարձակումներից և չարտոնված ներխուժումներից պաշտպանելու նպատակով:

ԱՄՆ-ն ունի նաև այլ դաշնային գործակալություններ և ծառայություններ, այդ թվում՝ Միացյալ Նահանգների Գաղտնի ծառայությունը, որի հիմնական գործառույթներն են՝ պաշտպանել երկրի նախագահին, նրա ընտանիքի անդամներին, սեփականությունն ու գաղտնիությունը համացանցում: Բացի այդ, Գաղտնի ծառայությունը տեղական պաշտոնյաներին վերապատրաստում և փոխանցում է նախնական փուլում կիրեռհանցագործության դեմ պայքարի հմտությունները, ինչպես նաև կանխարգելիչ աշխատանքներ է իրականացնում բնակչության շրջանում: ԱՄՆ ներգաղթի և մաքսային մարմինը նույնպես իրականացնում է համացանցում մարդկանց թրաֆիքինգի և սեռական ստրկության սպառնալիքների վերլուծություն և կանխարգելում:

Տեղական մակարդակում գործում է կիրեռհանցագործությունների դեմ պայքարի կենտրոնների ցանցը, որը բաղկացած է ծրագրավորողներից և հաքերային խմբերից: Նման կենտրոնների գործունեությունը շատ արդյունավետ է, քանի որ աշխատակիցների մի մասը նախկին կիրեռհանցագործ-

ներ են, որոնք աշխատում են իրավապահ մարմինների վերահսկողության ներքո: Վերջիններս տեղեկատվություն են տրամադրում համացանցում անօրինական գործունեության նրբությունների և դրանց դեմ պայքարի մեթոդների մասին: Բացի այդ, պետությունը խրախուսում է կիրեռանվտանգության հատուկ ստորաբաժանումների ստեղծումն ու զարգացումը յուրաքանչյուր հաստատությունում (կազմակերպություններ, ընկերություններ, ինչպես նաև դպրոցներ, համալսարաններ, մանկապարտեզներ): Այսպիսով՝ գրեթե յուրաքանչյուր ոլորտում աշխատում են մասնագետներ, որոնք վերլուծում են կիրեռտարածության սպառնալիքները և իրազեկում այդ մասին աշխատակիցներին⁹:

Ընդհանուր վիկտիմոլոգիական կանխարգելման գաղափարախոսական միջոցներ:

Այս միջոցները ենթադրում են հասարակության մեջ կիրեռհանցավորության դեմ պայքարի մշակույթի ձևավորում՝ կիրեռհանցավորության կանխման և կիրեռհանցագործների դեմ պայքարին մասնակցելու կարևորության մասին իրազեկության բարձրացման միջոցով: Անհրաժեշտ է հստակեցնել զոհի վարքագծի կարևորությունը, տուժողի տեղն ու դերը վիկտիմոլոգիական կանխարգելման գործընթացներում:

Այս մշակույթի ստեղծման հիմք կարող են լինել հասարակության տարբեր շրջանակների լայնամասշտաբ իրազեկման աշխատանքները: Վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ 3-10 տարեկան երեխաների 71 տոկոսը տարբեր սարքերի միջոցով (սմարթֆոն, համակարգիչ և այլն) մուտք են գործում համացանց, իսկ արդեն 10 տարեկանում երեխաների 91 տոկոսն ունի անձնական օգտագործման սմարթֆոններ¹⁰: Անհրաժեշտ է կիրեռհանցավորության սպառնալիքների և կանխարգելման մասին դասընթացներ նախատեսել՝ ընհույ մանկապարտեզներից: Ի վերջո, կիրեռհանցավորության

⁹Տե՛ս

https://www.researchgate.net/publication/380226620_Victimological_aspects_of_countering_internet_crime_and_local_government_practices/վերջին մուտք՝ 05.09.2024թ./

¹⁰ Տե՛ս **Рыжова Н.И., Громова О.Н.**, Киберугрозы цифрового социума и их профилактика в рамках виктимологической деятельности // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Информатизация образования, 2020, Т. 17, № 3, էջ՝ 256:

կանխարգելման ամենաարդյունավետ միջոցառումներից մեկը համարվում է հաաարակությանն այս վտանգների մասին հնարավորինս իրազեկելը¹¹:

ВИКТИМОЛОГИЧЕСКИЕ МЕРЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ

Մնաцакանյան Արտակ Սամվելովիչ

*Начальник управления по учебно-методической
работе и развитию Образовательного комплекса
полиции МВД Республики Армения,
подполковник полиции,
кандидат юридических наук, доцент*

Проблема противодействия киберпреступности стала краеугольным камнем для всех стран, и чтобы добиться успеха в этой масштабной борьбе, необходимо внедрить весь инструментарий предотвращения киберпреступности. Ряд традиционных преступлений совершается с использованием информационных технологий и Интернета, и в этот период борьба с киберпреступностью традиционными мерами профилактики уже не является целесообразной и эффективной. В настоящее время виктимологический инструментарий борьбы с киберпреступностью постепенно становится все более актуальным, в этом смысле кибервиктимология уже не нова.

В статье рассматриваются правовые, научные, организационно-управленческие и идеологические средства общей виктимологической самопрофилактики киберпреступности.

Ключевые слова: Интернет, кибержертва, информационные технологии, профилактика, компьютер, угроза.

¹¹Տե՛ս, օրինակ, **Բարաթեյան Գ.**, «Հայաստանի Հանրապետությունում համակարգչային հափշտակության ընդհանուր գոհաբանական կանխարգելման արդի խնդիրները», Դատական իշխանություն, ապրիլ-սեպտեմբեր, 4-9 (298-303) 2024թ. էջ 41-49:

VICTIMOLOGICAL MEASURES OF PREVENTION OF CYBERCRIME

Mnatsakanyan Artak

*Head of Educational-Methodical and Development Department
Police Educational Complex of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Armenia Police Lieutenant Colonel,
PhD in Law, Associate Professor*

The problem of countering cybercrime has become a cornerstone for all countries, and in order to succeed in this large-scale fight, it is necessary to implement the entire toolkit of cybercrime prevention. A number of traditional crimes are committed through information technology and the Internet, and nowadays, fighting cybercrime with traditional prevention measures is no longer appropriate and effective. Currently, the victimological toolkit for combating cybercrime is gradually becoming more relevant, in this respect cybervictimology is no longer a novelty.

The article touches upon the legal, academic, organizational-managerial and ideological means of general victimological prevention of cybercrime.

Key words: Internet, cybervictim, information technology, prevention, computer, threat.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 01.11.2024թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 13.09.2024թ.

ՆԱԽԱԴԵՊԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄԵՐԸ

Անահիտ Նալբանդյան

*ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ*

Համառոտագիր: Սույն հոդվածում հանգամանորեն քննարկվում են նախադեպային իրավունքի և դատական պրակտիկայի հիմնախնդիրների հետազոտության ժամանակակից գիտական մեթոդաբանության հարցերը:

Ցանկացած իրավական աղբյուրի, այդ թվում՝ դատական նախադեպի և դատական պրակտիկայի ուսումնասիրության հաջողությունը պայմանավորված է ճիշտ ընտրված մեթոդաբանությամբ, այսինքն՝ այն եղանակների, միջոցների, հնարքների հանրագումարը, որի շնորհիվ բացահայտվում են հետազոտվող օբյեկտի էությունն ու բովանդակությունը:

Բանալի բառեր. մեթոդաբանություն, մեթոդներ, դատական նախադեպ դատական պրակտիկա, իրավական աղբյուր, գիտականություն, հետազոտության օբյեկտ:

Իրավաբանական գիտության զարգացման գործընթացին ներհատուկ են՝ ինչպես քանակական, այնպես էլ որակական փոփոխությունները:

Իրավաբանական գիտելիքի քանակական փոփոխությունները (դրա բազմապատկումը, հստակեցումը և կոնկրետացումը, ծավալի մեծացումը) տեղի են ունենում ամբողջությամբ իրավունքի այս կամ այն հասկացության դիրքերից և սահմաններում, որն ընկած է իրավագիտության որոշակի հայեցակարգի, դրա մեթոդի ու առարկայի հիմքում:

Իրավաբանական գիտելիքի որակական փոփոխությունները կապված են իրավունքի՝ նախկին հասկացությունից իրավունքի նոր հասկացությանն

անցման, համապատասխան նոր մեթոդով և նոր առարկայով, նոր իրավաբանական տեսության ձևավորման հետ¹:

Իհարկե, նման որակական փոփոխությունների աստիճանը կարող է լինել տարբեր, սակայն նոր հասկացություններն իրավաբանական գիտական ճանաչողության զարգացման գործընթացում և իրավաբանական մտքի առաջընթացի մեջ արտահայտում են որակական թռիչք:

Իրավունքի նոր հասկացությունը նշանակում է նաև համապատասխան նոր մոտեցում ինչպես իրավաբանական գիտության օբյեկտների (իրավունքի և պետության), բուն էմպիրիկ տվյալների, այնպես էլ դրանց մասին արդեն կուտակած տեսական գիտելիքների ուսումնասիրման, ըմբռնման ու մեկնաբանման նկատմամբ:

Բանն այն է, որ չկա անփոփոխ իմաստ ունեցող գիտելիք, չկա գիտելիքի իմաստի ինչ-որ մի մշտական միավոր, չկա մաքուր գիտելիք՝ դրա իմաստաստեղծ համատեքստից դուրս ինքնին գիտելիք, չկա մեկուսացված, ինքնավար գիտելիք՝ մինչ, դուրս և առանց այս կամ այն արդեն ճանաչողականորեն տված գիտելիքների համակարգից՝ այդ գիտելիքի իմաստավորման որոշակի տիպով, դրա հասկացության որոշակի հայեցակարգով:

Ցանկացած գիտելիք (ներառյալ նաև իրավունքի և պետության մասին գիտելիքը) գոյություն ունի հասկացականորեն կապված, բեկված, միջնորդավորված, դասակարգված ձևափոխված ու վերափոխված տեսքով, այսինքն՝ որպես տեսության (դրա առարկայի և մեթոդի) որոշակի հասկացության ու համապատասխան հայեցակարգի բաղկացուցիչ մաս (դրվագ):

Այստեղից պարզ է, որ մեկ տեսության գիտելիքները չեն կարող ուղղակիորեն և անմիջականորեն ներառվել նոր տեսության կառուցվածքում, որն իրենից ներկայացնում է գիտելիքների նոր հասկացականորեն և հայեցակարգային մոտեցումների որոշակի համակարգ (այսինքն՝ գիտելիքների համակարգ, որոնք իմաստավորված ու որոշակիացված են նոր հասկացության տեսակետից)²:

Մեկ իրավաբանական տեսության գիտելիքներն այլ իրավաբանական տեսության շրջանակներում օգտագործելու համար անհրաժեշտ է տվյալ

¹ Տե՛ս **Ներսեսյանց Վ.Ս.**, Իրավագիտություն: Իրավունքի և պետության ընդհանուր տեսության դասընթացի ներածություն, Երևան, 2002, էջ 112-113:

² Տե՛ս **Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А.**, Теория государства и права. Курс лекций. Тольятти, 2008, էջ12-13:

տեսության ստեղծման գործընթացում այդ գիտելիքներն ազատել դրանց նախկին հասկացական-իմաստային համատեքստից (քանդել իրավունքի նախկին հասկացության հետ այդ գիտելիքի իմաստային կապերը), դրանք փոխադրել նոր հասկացական-իմաստային հարթություն, իմաստավորել և սահմանել նոր հասկացության դիրքերից՝ որպես դրա իմաստային բաղադրատարրեր, դրանք ներառել նոր տեսության հասկացական համակարգում:

Իրավունքի նոր հասկացությունը, ինչպես և այլ գիտություններում ցանկացած նոր հասկացություն, որակական թռիչք է իրավաբանական իմացության մեջ:

Իրավունքի նոր հասկացության ձևակերպումը (բացահայտումը, հայտնագործումը) ճանաչվող օբյեկտի յուրօրինակ ստեղծագործական ջանքերի ոչ համաչափ արդյունք է, ընդ որում՝ նախօրոք անհնար է կանխագուշակել, թե հենց ինչպիսին կլինի իրավունքի սպասվելիք նոր հասկացությունը, և ինչպես դա բացահայտել, հայտնագործել և, վերջապես, իմաստավորել:

Նորաբանությունը³ (նորի մասին ուսմունքը) կարող է շատ հետաքրքիր և ուսանելի բան ասել այն մասին, թե ինչպես են կատարվել հայտնագործությունները մարդկային ճանաչողության տարբեր բնագավառներում, նորի ստեղծման բնույթի և տարբեր հարադրություններում, նորի ու հնի հարաբերակցության և այլնի մասին: Նորաբանության նման դրույթները՝ իրենց ամբողջ ճանաչողական, մեթոդաբանական և տեսաբանական նշանակությամբ հանդերձ, նկատի ունեն արդեն հայտնի նորի (արդեն կատարված հայտնագործությունների), այլ ոչ թե դեռևս անհայտ ապագայի (գալիք նորի) փորձը: Այդ իմաստով՝ ինչ-որ իրականում նոր է (ապագան, դեռևս չհայտնագործված նորը), մնում է անհայտ մինչև այն պահը, քանի դեռ այն իրականություն չի դարձել: Անհայտ է մնում ինչպես բուն այդ գալիք նորը, այնպես էլ, իհարկե, դրա հայտնագործման կոնկրետ բուն եղանակը, մեթոդաբանական մոտեցումը: Նույնիսկ հայտնագործողները հաճախ չգիտեն, թե ինչպես է դա իրենց հաջողվել, և հաճախ վկայակոչում են երջանիկ դեպքը (Արքիմեդի լոգարանը, Նյուտոնի խնձորը և այլն): Այնպես որ, չկան և սկզբունքորեն չեն կարող լինել նորի հայտնագործման համար ձևակերպված կանոններ, այն բանի մասին մեթոդիկա, թե կոնկրետ ինչպես ու հենց

³ Մանրամասն տե՛ս Стандарты научности и homo juridicus в свете философии права. Отв. ред. **В.Г. Графский.**, Изд-во «Норма» М., 2011.

ինչպիսի նոր հայտնագործում անել: Հակառակ դեպքում կստացվեր՝ իբր արդեն նախօրոք հայտնի է այն նորը, որն էլ դեռևս մնում է անհայտ:

Բերված նորաբանական նկատառումները թույլ են տալիս իրավաբանական տեսության ձևավորման և զարգացման գործընթացում կոնկրետացնել իրավունքի նոր հասկացության տեղի ու դերի ըմբռնումը: Նորաբանական տեսակետից իրավաբանական գիտության պատմությունն իրավունքի նոր հասկացությանն էրի և դրանց հիման վրա ձևավորվող նոր տեսությունների և հայեցակարգային մոտեցումների պատմություն է:

Սակայն իրավաբանական գիտելիքի զարգացման մեջ նորույթի պահը սերտորեն կապված է հաջորդականության գործընթացի հետ: Այստեղ նորը (իրավունքի նոր հասկացությունը, նոր տեսությունը, նոր հայեցակարգը), ինչպես և ամենուր, ծագում է միայն հնի՝ նախկին իրավաբանական գիտելիքների քննական վերլուծությունների արդյունքների ամբողջ հանրագումարի հիման վրա որպես իրավունքի ու պետության ըմբռնման և հասկացման ճանաչողականորեն առավել խոր, առավել բովանդակային ու առավել համարժեք ձև: Եվ իրավունքի նոր հասկացությունը չի վերացնում իրավունքի նախկին հասկացություններն ու համապատասխան տեսությունները, այլ դիալեկտիկորեն հանում է դրանք, այսինքն՝ հաղթահարում դրանց սահմանափակ և հնացած ճանաչողական ձևը (հաղթահարում է նախկին հասկացության սահմանափակ ճանաչողական հնարավորություններն ու սահմանները) և, միաժամանակ, պահպանում դրանց տեսական-ճանաչողական իմաստն ու արդյունքները: Դրանով իսկ իրավունքի նոր հասկացությունը պահպանում է նախկին իրավաբանական մտքի գիտականորեն նշանակալի արդյունքները և իրավաբանական ճանաչողության նոր, առավել բարձր մակարդակում զարգացնում է դրանք առավել խոր տեսական դիրքերից ու առավել լայն և համարժեք իմաստային առումով ու համատեքստում⁴:

Այս առումով՝ իրավաբանական տեսության առաքելությունն է իրավական իրականության գիտական բացատրությունը, պարզաբանումը, կանխատեսումը և նախագծումը: Որպեսզի գիտական աշխարհում ինչ-որ իրադարձություն լինի, բավարար չէ միայն հետազոտության օբյեկտի տեսական նկարագրումը, բացատրումը, այլև անհրաժեշտ է փնտրել գտնել նախորդ-

⁴ Տե՛ս **Сырых В.М.**, Теория государства и права, М., 2004, էջ. 22-23:

ներին, համախոհներին, ընդդիմախոսներին, այսինքն՝ ներգրավել կենդանի գիտական կյանքի որոնումներում, շփվել գիտական ավանդույթների և ձեռքբերումների հետ և հետո միայն ազդարարել հեղինակի դիրքորոշումը, ինչը հնարավոր է միայն փորձաքննության անցած մեթոդաբանության և նոր ձևավորված մեթոդների զուգորդված օգտագործումով:

Ժամանակակից իրավունքի տեսությունում կիրառվում են ինչպես ավանդական (դասական) մեթոդները՝ վերլուծություն, համադրում, համեմատում, սինթեզ և այլն, այնպես էլ նոր մեթոդներ՝ սինեգետիկա, հերմենետիկա, իրավաբանական եզրույթների ստուգաբանություն, իրավական երևույթների կանխատեսում, իրավակլան երևույթների (օրինակ՝ իրավակարգավորումների) արդյունավետության չափորոշումների սահմանում և կանխատեսում և այլն:

Իրավաբանական մեթոդը՝ իր բոլոր գործառույթներում և դրսևորումներում, հնարավորություն է տալիս նաև բացահայտել դատական նախադեպի և դատական պրակտիկայի էությունը և բովանդակային առանձնահատկությունները:

Հայաստանի Հանրապետությունում ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի նախադեպերը, որպես կանոն, կրում են իրավամեկնողական բնույթ (ի տարբերություն դասական անգլո-սաքսոնական նախադեպի), լրացնում են իրավունքի բացերը, վերացնում են իրավական անորոշությունները և հակասությունները, ինչպես նաև օրինակելի են առաջին ատյանի և վերաքննիչ դատարանների համար:

Ինչ վերաբերում է դատական պրակտիկային, ապա դրա նյութերը հրապարակվում են Վճռաբեկ դատարանի պալատների, որոշումների տարեկան ժողովածուներում, որոնք առայժմ կրում են զուտ տեղեկատվական բնույթ, բացակայում են վերլուծական պարզաբանման և ամփոփման նյութերը, և, ըստ էության, դրանց տեսական ու գործնական նշանակության աստիճանը ցանկալի կլինի, որ ավելի էական արտահայտվի:

Մեր կարծիքով, դրանց գործնական-կիրառական նշանակությունն էապես կբարելավվի, եթե օրենսդրական մակարդակով «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքով կատարվի համապատասխան լրացում կամ փոփոխություն՝ մտցնելով Վճռաբեկ դատարանի գործառութային մասով «պլենումի» (դատավորների համաժողովի) ինստիտուտը, որը ոչ միայն կամփոփի տարվա (կամ կես տարվա) դա-

տական պրակտիկայի նյութերը, այլև պարզաբանումներ կամ մեկնաբանություններ կտա օրենսդրական նորմերի գործադրության, դատական նախադեպերի կիրառման հարցերի վերաբերյալ:

Կատարված վերլուծության արդյունքների հիման վրա՝ կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացության՝ դատական նախադեպային իրավունքի և դատական պրակտիկայի ժամանակակից գիտական ու մեթոդաբանական մոտեցումներն են. նախադեպերի քննական և իրավահամեմատական վերլուծությունը, համակարգային վերլուծությունը՝ որոշակի ժամանակահատվածի (վեց ամսվա, մեկ տարվա) կտրվածքով, դատական պրակտիկայի նյութերի ամփոփում՝ ըստ դատավարական ոլորտի, և արդյունքների հրապարակում՝ որպես օրինակելի մոտեցումների:

СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА И СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ.

Анаит Налбандян

*Соискатель Института Философии, социологии
и права Национальной академии наук РА*

В данной статье подробно рассматриваются вопросы, связанные с современной научной методологией исследования проблем прецедентного права и судебной практики.

Успех исследования любого источника права, в том числе судебного прецедента и судебной практики, зависит от правильно выбранной методологии, то есть совокупности способов, средств, приемов, благодаря которым раскрываются сущность и содержание объекта исследования.

Ключевые слова. методология, методы, судебный прецедент, судебная практика, источник права, научность, объект исследования.

MODERN SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO CASE LAW AND JUDICIAL PRACTICE RESEARCH

Anahit Nalbandyan

*Applicant of the Institute of Philosophy,
Sociology and Law at the National Academy of Sciences
of the Republic of Armenia*

This article thoroughly discusses the issues related to the modern scientific methodology of researching the problems of case law and judicial practice.

The success of the study of any legal source, including judicial precedent and judicial practice, depends on the correctly chosen methodology, that is, the sum of the ways, means, tricks, thanks to which the essence and content of the object of research are revealed.

Keywords. methodology, methods, judicial precedent, judicial practice, source of law, scientific character, object of research.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 28.06.2024թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 03.07.2024թ.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНИЦИИРОВАНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В СИСТЕМЕ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА РА

Амирян Сона

*Аспирант кафедры уголовного права и
уголовно-процессуального права
Российско-армянского университета
Помощник судьи Апелляционного
уголовного суда РА*

Аннотация

В данной статье изучены значение института инициирования уголовного производства, а также общая характеристика поводов и оснований для инициирования уголовного производства в системе досудебного производства РА. При изучении выбранной тематики были проанализированы правовые нормы, регулирующие указанные уголовно-процессуальные отношения. Актуальность выбранной тематики заключается в отсутствии единого подхода к пониманию значения института инициирования уголовного производства, а также в наличии различных толкований правовых норм относительно оснований для инициирования уголовного производства по новому Уголовно-процессуальному кодексу РА. Целью исследования данной темы является понять теоретическое и практическое значение института инициирования уголовного производства, раскрыть понятие и сущность поводов и оснований для инициирования уголовного производства по новому Уголовно-процессуальному кодексу РА и на основе данных изучений прийти к определенным процессуальным выводам. В данной статье при изучении выбранной темы использованы сравнительно-правовой метод, дедуктивный и индуктивный методы, а также анализ и абстрагирование.

Ключевые слова: инициирование уголовного производства, следовательно, усмотрение, поводы и основания

Введение: В действующем Уголовно-процессуальном кодексе РА не закреплены задачи уголовного производства, а в общем указана только цель

Уголовно-процессуального кодекса РА. В частности, согласно статье 2-й Уголовно-процессуального кодекса РА «целью настоящего Кодекса является определение эффективного порядка осуществления производства по предполагаемым преступлениям, основанного на обеспечении прав и свобод личности¹». Однако для достижения вышеуказанной цели необходимо выявить определенный круг задач уголовно-процессуального кодекса, а также установить задачи каждой стадии уголовного производства. В данной случае для рассмотрения института инициирования уголовного производства необходимо исследовать теоретические понимания относительно задач предварительного расследования как отдельной стадии уголовного процесса. И так, С. Ефимичев и П. Ефимичев считают, что задачами предварительного расследования являются те положения, которые получили закрепление в законе или вытекают из его сущности: быстрое и полное раскрытие преступлений, установление объективной истины по уголовному делу, изобличение виновных, привлечение виновных в совершении преступлений к уголовной ответственности в качестве обвиняемых, ограждение невиновного от привлечения к уголовной ответственности и .т.д². В свою очередь, А. Судницын полагает, что задачами предварительного расследования являются выраженные в законе или вытекающие из него объективно существующие формы правового должествования, реализуемые путем выполнения процессуальных действий и принятия процессуальных решений, направленные на достижение цели и реализацию назначения предварительного расследования³. Для обеспечения вышеуказанных задач и полного понимания особенностей системы предварительного расследования, по нашим соображениям, необходимо установить его пределы, в том числе начало и конец предварительного расследования, а в рамках дан-

¹ Новый Уголовно-процессуальный кодекс РА, принятый 30 июня 2021 года, электронный источник: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=189479> (дата доступа: 02.09.2024)

² Ст'а С. Ефимичев и П. Ефимичев, «Задачи предварительного расследования», электронный источник: https://elib.institutemvd.by/bitstream/MVD_NAM/4850/1/matvejchev.pdf (дата доступа: 02.09.2024)

³ Ст'а А. Б. Судницын., Задачи предварительного расследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Б. Судницын ; Омск. акад. МВД РФ. — Омск, 2009, т'р 23:

ного дослідження і вибраної теми необхідно зрозуміти значення інституту ініціювання кримінального виробництва, а також поводи і основи для ініціювання кримінального виробництва.

1. Процесуальне значення інституту ініціювання кримінального виробництва по новому УПК РА

В діючому Кримінально-процесуальному кодексі РА не закріплені завдання кримінального виробництва, а в загальному вказано тільки мета Кримінально-процесуального кодексу РА. В частині, згідно статті 2-й Кримінально-процесуального кодексу РА «метою цього Кодексу є визначення ефективного порядку виконання виробництва по передбачуваних злочинах, заснованого на забезпеченні прав і свобод особи». Однак для досягнення вищевказаної мети необхідно виявити певний круг завдань кримінально-процесуального кодексу, а також встановити завдання кожної стадії кримінального виробництва. В даній ситуації для розгляду інституту ініціювання кримінального виробництва необхідно дослідити теоретичне розуміння стосовно завдань попереднього розслідування як окремої стадії кримінального процесу. І так, С. Єфимичев і П. Єфимичев вважають, що завданнями попереднього розслідування є ті положення, які отримали закріплення в законі або випливають з його сутності: швидке і повне розкриття злочинів, встановлення об'єктивної істини по кримінальному справу, звинувачення винних, залучення винних в здійсненні злочинів до кримінальної відповідальності в якості обвинувачуваних, звільнення невинного від залучення до кримінальної відповідальності і т.д. В свою чергу, А. Судницький вважає, що завданнями попереднього розслідування є виражені в законі або випливають з нього об'єктивно існуючі форми правового обов'язку, реалізовані шляхом виконання процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень, спрямовані на досягнення мети і реалізацію завдання попереднього розслідування. Для забезпечення вищевказаних завдань і повного розуміння особливостей системи попереднього розслідування, по наших роздумях, необхідно встановити його межі, в тому числі початок і кінець попереднього розслідування, а в межах даного дослідження і вибраної теми необхідно зрозуміти значення інституту

инициирования уголовного производства, а также поводы и основания для инициации уголовного производства.

С принятием нового Уголовно-процессуального кодекса РА процессуальное значение многих институтов коренным образом изменилось. Один из институтов, который подвергся основополагающим изменениям, по нашему мнению, как в формальном, так и в содержательном смысле, является инициация уголовного производства (возбуждение уголовного дела). Процессуальное изменение его сущности привело к изменению его значения в уголовно-процессуальных отношениях. В частности, данная позиция обусловлена тем, что если по-старому уголовного процессуальному кодексу РА существовали определенные стадии предварительного расследования (то есть: возбуждение уголовного дела, дознание, предварительное следствие), то по действующему УПК РА предварительное расследование понимается как один единый процесс или один цельный процессуальный институт без наличия определенных стадий. Из вышеуказанного можем прийти к выводу, что значение инициации уголовного процесса поменялось в связи с изменением сущности предварительного расследования, то есть изменился подход, который был положен в основе правового регулирования этих отношений.

Помимо сказанного, следует отметить, что армянский законодатель в определенной степени внедрил принцип «*in dubio pro duriore*» (переводится «при сомнении – по наиболее строгому варианту»), используемый в немецкоязычной теории уголовного процесса, в основу инициации уголовного производства по новому УПК РА. Изначально необходимо понять сущность и использование данного принципа в уголовном процессе в общем. Например, Л. В. Головкич отмечает, что теория неустранимых сомнений дает нам возможность ответить лишь на вопрос, **почему при наличии сомнений должно возбуждаться уголовное дело и проводиться предварительное расследование (чтобы устранить сомнения)**. Вместе с тем она не позволяет ответить на другой значимый вопрос – как должны интерпретироваться факты и по какому процессуальному пути должно первоначально идти расследование (например, если имеются признаки, гипотетически указывающие на несколько взаимоисключающих преступлений), и в этом ценность «*in dubio*

pro duriore»⁴. А К. Сасыкин считает, что внедрение данного принципа, в частности, позволяет на стадии проверки сообщения о преступлении, стадии дознания **понижить стандарт доказывания для органов, ведущих производство расследования, необходимого для принятия ими решений**, а также определит допустимость ошибки, как неотъемлемого элемента полномасштабной борьбы с преступностью. В связи с указанным, применение «in dubio pro duriore» (приоритетно над «in dubio pro geo») на данном этапе в полной мере будет соответствовать иному известному в римском праве принципу «status quo ante bellum» (сохранения положения, бывшего до войны)⁵. В свою очередь, в практическом руководстве по интерпретации основных институтов, новых подходов и системных решений нового УПК РА отмечено, что деятельность, которая обусловлена той же функцией (в данном случае: проведение расследования) и решением тех же задач (в данном случае: установления наличия или отсутствия предполагаемого преступления), не следует искусственно разделять на различные части, носящие различные названия и дублирующие друг друга (ярчайшим доказательством чего является тот случай, когда у того же лица на стадии возбуждения уголовного дела берут объяснения, затем дознаватель в процессе дознания, а также следователь в ходе предварительного следствия берут показания)⁶. Иными словами, законодатель облегчил вышеуказанный процесс, а в частности, возбуждение уголовного дела как стадия уголовного производства стало предпосылкой для начала предварительного следствия и неотъемлемой его частью, предопределив тем самым регулирование заменившего его института. В частности, армянский законодатель закрепил, что следователь в рамках своих полномочий **обязан инициировать уголовное производство**, если, во-первых, сообщение о предполагаемом преступлении **получено надлежащим образом**, то есть от субъектов, указанных в соответствующей

⁴ Տե՛ս Գоловко Л. В. Принцип in dubio pro duriore и теория неустрашимых сомнений, или о пользе изучения швейцарской уголовно-процессуальной доктрины / Л. В. Головко // Закон. 2016г.б № 8. էջ 73:

⁵ Տե՛ս Сасыкин К. Ю., О внедрении принципа «IN DUBIO PRO DURIORE» в российский уголовный процесс электронный научный журнал «наука. общество. государство», 2021г. Т. 9, № 2 (34) <http://esj.pnzgu.ru> ISSN 2307-9525 (Online (дата доступа: 02.09.2024)) էջ 101:

⁶ Տե՛ս Практическое руководство по интерпретации основных институтов, новых подходов и системных решений УПК РА, Ереван, 2022г., էջ 268:

статье, и во-вторых, **данное сообщение должно просто констатировать случай или действие или бездействие**, которому разумно может быть дана предварительная правовая оценка соответствия какому-либо деянию (преступлению), предусмотренному Уголовным кодексом РА. Иными словами новый УПК РА понизил стандарт «доказывания» для органов, ведущих производство расследования, необходимого для составления ими протокола об иницировании или в отказе от иницирования уголовного производства. Из вышесказанного можем прийти к выводу, что идеология, которая лежит в основе новых правовых регулирований, следующая: иницировать уголовное производство должно быть правилом, а в не иницировать – исключением.

2. Поводы для иницирования уголовного производства по новому УПК РА

Согласно статьи 173-й нового Уголовно-процессуального кодекса РА *«Следователь в рамках своих полномочий обязан иницировать уголовное производство, если надлежащее сообщение о предполагаемом преступлении получено:*

1) от физического лица.

2) от юридического лица.

3) от органа государственной власти или органа местного самоуправления либо его должностного лица в связи с осуществлением его деятельности;

4) от органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, следователя, прокурора или судьи в связи с осуществлением его полномочий.

2. Надлежащее сообщение признается о предполагаемом преступлении, если им констатируется случай или действие или бездействие, которому разумно может быть дана предварительная правовая оценка соответствия какому-либо деянию (преступлению), предусмотренному Уголовным кодексом РА (...).».

Из вышеуказанного правового регулирования можем прийти к следующим выводам:

1. В отличие от старого УПК РА, субъектом иницирования уголовного производства является только следователь,

2. Предполагаемому преступлению разумно может быть дана предварительная правовая оценка относительно его соответствия какому-либо деянию, предусмотренному Уголовным кодексом Республики Армения,

3. В части 1-й вышеуказанной статьи указан исчерпывающий перечень субъектов, от которых должно быть получено надлежащее сообщение о предполагаемом преступлении, за исключением в 3-й, 4-й и 5-й частей указанных случаев.

В юридической литературе существует различные мнения о понятии поводов для инициирования уголовного производства (для возбуждения уголовного дела). Например, А. Гамбарян считает, что поводом для инициирования уголовного производства являются источники, закрепленные законом, откуда следователь получает предварительную информацию о предполагаемом преступлении⁷. В свою очередь, А. Исаева полагает, что поводы к возбуждению уголовного дела – это четко прописанные процессуальным законом источники, при помощи которых компетентные органы и должностные лица получают информацию о совершенном или готовящемся преступлении, которая обязывает их решить вопрос о возбуждении уголовного дела⁸. Из вышесказанного можем прийти к выводу, что поводом для инициирования уголовного дела служат четко определенные законом источники (определенные субъекты), которыми предоставляется первичная информация о предполагаемом преступлении.

В свою очередь армянский законодатель не раскрывает понятие поводов для инициирования уголовного производства, а закрепляет только его перечень. Из содержания статьи 173-й нового УПК РА становится ясно, что армянский законодатель расширил перечень поводов для инициирования уголовного производства. И так следователь обязан инициировать уголовное дело, если надлежащее сообщение о предполагаемом преступлении, было получено, помимо указанных частью 1-й статьи 173 УПК РА, также от государственных органов или органов местного самоуправления либо его должностного лица в связи с осуществлением их деятельности и от органа, осуществляющего

⁷ Տե՛ս Գամբարյան Ա., «Инициирование уголовного производства», научно-практическое пособие, г. Ереван, Тигран Мец, 2022 г., էջ 37:

⁸ Տե՛ս Իսաева А., «Поводы и основания возбуждения уголовного дела», Закон и право, 2022 г., н. 8., էջ 153:

оперативно-розыскную деятельность в связи с осуществлением его полномочий. Иными словами, если раньше государственные органы, органы местного самоуправления либо его должностные лица, а также осуществляющие оперативно-розыскную деятельность органы при исполнении своих полномочий не могли прямым образом подать соответствующее сообщение о предполагаемом преступлении, так как оно не являлось поводом для инициирования уголовного дела, а вышеуказанные субъекты просто предоставляли определенные материалы, которые могли бы стать основанием для возбуждения уголовного дела, то по действующему УПК РА подобная возможность вышеуказанным субъектам уже предоставляется. Целью подобного расширения перечня поводов для инициирования уголовного производства, по нашему мнению, является, во-первых, существенное изменение процессуального института возбуждения уголовного дела, во-вторых, предоставление вышеуказанным субъектам процессуальную возможность подать сообщение о преступлении, являющееся поводом для инициирования уголовного производства, что облегчило деятельность следственных органов при решении вопроса о надлежащем источнике, откуда следователь получает предварительную информацию о предполагаемом преступлении. Однако если следователь обязан инициировать уголовное производство, если надлежащее сообщение о предполагаемом преступлении получено от субъектов, указанных частью 1-й статьи 173 УПК РА, то нормы части 4-й и 5-й той же статьи дают следователю определенное усмотрение при принятии решения об инициировании уголовного производства. В частности, согласно части 4-й статьи 173 УПК РА «информация о преступлении, опубликованная в средствах массовой информации, может служить поводом для инициирования следователем уголовного производства», а согласно части 5-й той же статьи «в соответствии с международным правом отклонение запроса о прошении в выдаче лица, связанное с предполагаемым преступлением, которое отмечено в данном запросе, является поводом для инициирования уголовного дела, если на предполагаемое преступление, которое ему вменяется, распространяется действие Уголовно-процессуального кодекса РА». Иными словами, следователь имеет усмотрение при принятии акта об инициировании уголовного дела или в отказе об инициировании уголовного производства, например, если сообщении о преступлении опубликовано в средствах массовой информации.

В практическом руководстве по интерпретации основных институтов, новых подходов и системных решений нового УПК РА отмечено, что в основе такого усмотрения должностного лица лежит тот подход, что «СМИ в данном формате имеет альтернативу: делать публикацию и использовать свое право на неразглашение источника информации, но нести риск, что соответствующая публикация не будет рассматриваться для инициирования уголовного производства или делать это от имени юридического лица, раскрывая свой источник осведомленности, но с уверенностью, что оно будет рассматриваться как сообщение о предполагаемом преступлении с перспективой инициирования уголовного производства, и в случае отказа в инициировании уголовного производства, с возможностью его обжалования⁹. С одной стороны, подобное изменение дает правоприменительным органам не использовать дополнительные человеческие ресурсы и время для раскрытия первоначального источника, откуда исходит предварительная информация о предполагаемом преступлении, с другой стороны, подобное правовое положение определенным образом дает некую неопределенность для профессиональной деятельности СМИ в случае неразглашения своего источника информации, что является их правом. Однако в контексте вышесказанного необходимо отметить, что часть 6-я статьи 173 УПК РА гласит, что *«уголовное производство не может быть инициировано, если информация о преступлении получена из источника, не предусмотренного настоящей статьей, в том числе из неизвестного или нераскрытого источника. Такие сведения проверяются по инициативе прокурора или следователя в порядке, установленном законом «Об оперативно-розыскной деятельности», если они содержат факты, поддающиеся разумной проверке»*¹⁰. Из вышеуказанной части статьи 173 УПК РА вытекает, что в любом случае, если сообщение, полученное от неизвестного или нераскрытого источника, которое содержит факты, поддающиеся разумной проверки, должны быть проверены по инициативе следователя или прокурора.

⁹Տ՛ւ Պրակտическое руководство по интерпретации основных институтов, новых подходов и системных решений УПК РА, Ереван, 2022г., էջ 272:

¹⁰ Новый Уголовно-процессуальный кодекс РА, принятый 30 июня 2021 года, электронный источник: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=189479>(дата доступа:02.09.2024)

Если обобщить вышесказанное, то можем прийти к выводу, что с одной стороны армянский законодатель закрепил перечень поводов, при наличии которых следователь обязан инициировать уголовного производства, с другой стороны, дал следователю «неограниченное» усмотрительное полномочие в случаях, предусмотренных частью 4-й и 5-й статьи 173 УПК РА, то есть инициировать уголовное производства либо отказать в инициировании уголовного производства, тем самым ограничить использование дополнительных человеческих ресурсов и времени для раскрытия первоначального источника, откуда исходит предварительная информация о предполагаемом преступлении.

3. Основания для инициирования уголовного производства по новому УПК РА

Одно из основополагающих изменений в институте инициирования уголовного производства является новое понимание и значение содержания оснований для инициирования уголовного производства. В связи с чем в научном литературе уже появились определенные дискуссионные вопросы относительно использования термина «основание».

Прежде всего следует отметить, что статья 147 законопроекта УПК РА (данный законопроект УПК РА был представлен Правительством РА в Национальное собрание РА еще 10 июня 2013 года, но не был принят), устанавливала обязанность следователя и прокурора возбудить уголовное производство, если наличествуют предусмотренные законом поводы для возбуждения уголовного дела¹¹. В связи с чем еще в 2014 году относительно ликвидации термина «основания» для инициации уголовного производства Гамбарян А. и Оганесян А. выразили мнение, что *«(...) проектом УПК РА упрощены условия для инициации уголовного производства. Прежде всего ликвидировано понятие «основания для инициации уголовного производства», а также отсутствует возможность отказа в инициации уголовного производства. Это означает, что наличие законного повода для инициации*

¹¹ Տէ՛ւ Գամբարյան Ա., Օգանեայան Ա., «Возбуждение Уголовного производства в проекте нового УПК Республики Армения», Библиотека криминалиста. Научный журнал, № 1 (12), 2014г., էջ 68:

уголовного производства само по себе достаточно для начала уголовного производства (...)»¹².

В свою очередь согласно части 2-й статьи 173-й нового УПК РА «Соответствующее сообщение признается о предполагаемом преступлении, если им констатируется случай или действие или бездействие, которому разумно может быть дана предварительная правовая оценка соответствия какому-либо деянию (преступлению), предусмотренному Уголовным кодексом РА». Из содержания вышеуказанной нормы следует, что армянский законодатель установил достаточно низкий «порог» для инициирования уголовного дела. Иными словами, если в сообщении о преступлении указаны определенные события, действия или бездействия, которым может быть дана именно предварительная оценка об их соответствии деянию, предусмотренному УК РА, то подобное сообщение является достаточным для инициирования уголовного производства. То есть, если надлежащее сообщение о предполагаемом преступлении соответствует минимальным требованиям, то оно получает так называемое право на всестороннее, полное и объективное расследование в рамках предварительного следствия. Данная позиция армянского законодателя также обусловлена тем обстоятельством, что, следовательно не имеет определенные процессуальные инструменты для проверки достоверности сведений, указанных в сообщении о предполагаемом преступлении. Новый УПК РА не дает возможность проведения следственных и иных процессуальных действий до инициирования уголовного производства, в связи с чем следователь после получения надлежащего сообщения о предполагаемом преступлении от источника, предусмотренного статьей 173 настоящего Кодекса, немедленно, но не позднее чем в течение 24 часов, составляет протокол об инициировании уголовного производства.

Однако в научном сообществе относительно использования термина «оснований» для инициирования уголовного производства сформировались разные мнения. И так, в практическом руководстве по интерпретации основных институтов, новых подходов и системных решений нового УПК РА выражено мнение о том, что «первое и главное новшество, которым выде-

¹² Տե՛ս Գամբարյան Ա., Օганեսյան Ա., «Возбуждение Уголовного производства в проекте нового УПК Республики Армения», Библиотека криминалиста, Научный журнал, № 1 (12), 2014г., էջ 69:

ляется новое правовое регулирование, это предусмотрено основания для инициирования уголовного производства, Законодатель установил тот критерий, которым должен руководствоваться следователь при формировании правовой позиции относительно того или иного подлежащего сообщению»¹³. В свою очередь, А. Гамбарян считает, что «армянский законодатель РА отказался от понятия «основания для инициирования уголовного производства». В условиях отмены действий, направленных на проверку сообщения о предполагаемом преступлении (отмены института подготовки материалов), отпадает и необходимость в понятии «основания для инициирования уголовного производства», поскольку данные (как минимум сведения об объективной стороне деяния) об основаниях для инициирования уголовного производства отражены в сообщении о предполагаемом преступлении и в приложенных к нему материалах. Следователь не может получить информацию «об этих основаниях» из других источников, поэтому термин «основания для инициирования уголовного производства» отождествляется с содержанием сообщения о предполагаемом преступлении. В таких обстоятельствах разъединение «основания» от содержания сообщения о предполагаемом преступлении является самоцелью¹⁴. На теоретическом уровне достаточно важно понять волю законодателя в вопросе наличия или отсутствия понятия «основания для инициирования уголовного производства» в УПК РА. По нашему мнению, законодатель не отказался и не мог отказаться от понятия «основания для инициирования уголовного производства». Данная позиция обусловлена тем обстоятельством, что только наличие повода не является достаточным для инициирования уголовного производства, так как в надлежащем сообщении о предполагаемом преступлении должно быть описано также такое событие, действие или бездействие, которому обоснованно может быть дана предварительная правовая оценка относительно его соответствия какому-либо деянию, предусмотренному Уголовным кодексом Республики Армения. Иными словами, несмотря на то, что законодатель в вышеуказанной статье не использует термин «основания для инициирования уголовного производства», однако в силу установления

¹³ Տե՛ս Սրբազան Կոմիտեի Պրակտիկական ղեկավարությունը ինտերպրետации основных институтов, новых подходов и системных решений УПК РА, Ереван, 2022г., էջ 270:

¹⁴ Տե՛ս **Գամբարյան Ա.**, «Инициирование уголовного производства», научно-практическое пособие, г. Ереван, Тигран Мец, 2022 г., էջ 35-36:

максимально низкого «порога» для инициирования уголовного дела, изменилось содержание и объем оснований, которые необходимы для инициирования уголовного производства. То есть содержание сообщения о предполагаемом преступлении является основанием для инициирования уголовного производства. Важно также добавить, что судебная практика также придерживается тому мнению, что для инициирования уголовного производства необходимо также соответствующее основание, а частности, ярким примером выступает содержание судебных актов, в которых используется термин «основание для инициирования уголовного производства». Например, по судебному делу СЕ1/0502/11/23 (ԵՂ1/0502/11/23) от 19 января 2024 года отмечено следующее: *«Таким образом, Суд отмечает, что хотя следователь при принятии решения об инициировании или отказе в инициировании уголовного производства ограничивается исключительно содержанием сообщения о преступлении и представленных к нему документов, а **основанием для инициирования для уголовного производства может быть только сообщение, которому разумно может быть дана предварительная правовая оценка соответствия какому-либо деянию (преступлению), предусмотренному Уголовным кодексом РА (...)**»*. Иными словами, можем сказать, что судебная практика тоже в определенном смысле поддерживает позицию о том, что для инициирования уголовного производства необходимо основание в процессуальном значении этого слова.

Закключение:

1. Значение инициирования уголовного процесса поменялось в связи с изменением сущности предварительного расследования.
2. Инициировать уголовное производство должно быть правилом, а в не инициировать – исключением.
3. С одной стороны армянский законодатель закрепил перечень поводов, при наличии которых следователь обязан инициировать уголовного производства, а с другой стороны, дал следователю «неограниченное» усмотрительное полномочие в случаях, предусмотренных частями 4-й и 5-й статьи 173 УПК РА.
4. Армянский законодатель установил достаточно низкий «порог» для инициирования уголовного дела.

5. Законодатель не отказался и не мог отказаться от понятия «основания для иницирования уголовного производства».

ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ՆԱԽԱՁԵՌՆԵԼՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ՀՀ ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Ամիրյան Սոնա

*Ռուս-Հայկական համալսարանի քրեական
իրավունքի և քրեական դատավարության
իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, ՀՀ վերաքննիչ
քրեական դատարանի դատավորի օգնական*

Համառոտագիր: Այս հոդվածում ուսումնասիրվել է քրեական վարույթ նախաձեռնելու ինստիտուտի նշանակությունը, ինչպես նաև քրեական վարույթ նախաձեռնելու պայմանների և հիմքերի ընդհանուր բնութագրերը ՀՀ մինչդատական վարույթի համակարգում: Ընտրված թեման ուսումնասիրելիս վերլուծվել են նշված քրեադատավարական հարաբերությունները կարգավորող իրավական նորմերը: Թեմայի արդիականությունը քրեական վարույթ նախաձեռնելու ինստիտուտի նշանակությունը հասկանալու միասնական մոտեցման բացակայության, ինչպես նաև ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով քրեական վարույթ նախաձեռնելու հիմքերի վերաբերյալ իրավական նորմերի տարբեր մեկնաբանությունների հանգամանքների մեջ է: Այս թեմայի ուսումնասիրության նպատակն է հասկանալ քրեական վարույթ նախաձեռնելու ինստիտուտի տեսական և գործնական նշանակությունը, բացահայտել ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով քրեական վարույթ նախաձեռնելու պայմանների և հիմքերի հասկացությունն ու էությունը և այս ուսումնասիրությունների հիման վրա գալ որոշակի քրեադատավարական եզրակացությունների: Այս հոդվածում ընտրված թեման ուսումնասիրելիս կիրառվել են իրավահամեմատական մեթոդը, դեդուկտիվ և ինդուկտիվ, ինչպես նաև վերլուծության ու վերացականության մեթոդները:

Բանալի բառեր՝ քրեական վարույթ նախաձեռնել, քննիչ, հայեցողություն, պայմաններ և հիմքեր:

GENERAL CHARACTERISTICS OF INITIATING CRIMINAL PROCEEDINGS IN RA PRE-JUDICIAL PROCEDURE SYSTEM

Amiryan Sona

Post-graduate student of the Faculty of

Criminal Law and Criminal Procedure

Law of the Russian-Armenian University

Assistant judge Criminal Appeal Court of the RA

Abstract. In this article, the importance of the institution of initiation of criminal proceedings is studied, as well as the general characteristics of the reasons and grounds for the initiation of criminal proceedings in the RA system of pre-trial proceedings. When studying the selected topic, the legal norms regulating the specified criminal-procedural relations were analyzed. The relevance of the chosen topic lies in the absence of a single approach to understanding the meaning of the institution of initiation of criminal proceedings, as well as in the presence of various interpretations of legal norms regarding the grounds for initiation of criminal proceedings under the new Criminal Procedure Code of RA. The purpose of the study of this topic is to understand the theoretical and practical significance of the institution of initiation of criminal proceedings, to reveal the concept and essence of the reasons and grounds for the initiation of criminal proceedings under the new Criminal Procedure Code of RA and to come to certain procedural conclusions based on these studies. In this article, the comparative-legal method, deductive and inductive methods, as well as analysis and abstraction are used when studying the selected topic.

Keywords: initiation of criminal proceedings, investigator, consideration, reasons and grounds

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 02.09.2024թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 16.09.2024թ.

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЯТРОГЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Бачиева Альбина

доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин Государственного института экономики, финансов, права и технологий, кандидат юридических наук, доцент, г. Гатчина;

Лейнова Ольга

заместитель начальника кафедры криминалистики Санкт-Петербургского университета МВД России, кандидат юридических наук, доцент, г. Санкт-Петербург;

Аннотация: В статье авторы рассматривают понятие ятрогении и ятрогенных преступлений, обозначают их отличительные признаки, позволяющие отграничивать от иных видов преступлений в сфере здравоохранения, а также исследуют криминалистические аспекты данного вида преступлений.

Ключевые слова: ятрогения, ятрогенные преступления, медицина, медицинские работники, преступления в сфере здравоохранения.

Понятие «ятрогенная преступность» начало использоваться в юридической науке относительно недавно и все ещё вызывает множество споров относительно своего содержания. Однако не возникает никаких сомнений, что ятрогенные преступления неразрывно связаны с сущностью явления ятрогении, имеющего строго медицинскую природу. Ятрогения – это конкретный медицинский термин, имеющий нормативное закрепление.

В Международной классификации болезней 10-го пересмотра (МКБ-10), утвержденной на территории Российской Федерации Приказом Министерства здравоохранения от 27.05.1997 г. №170, ятрогения определяется как «любые нежелательные или неблагоприятные последствия профилактических, диагностических и лечебных вмешательств либо процедур, которые приводят к нарушениям функций организма, ограничению привычной деятельности, инвалидности или даже смерти; осложнения медицинских мероприятий, развивающиеся в результате как ошибочных, так и правильных действий врача» [1].

Другими словами, Всемирная организация здравоохранения, составившая МКБ-10, рассматривает ятрогению как негативное изменение физического или

психического состояния пациента, которое может быть вызвано как ошибочными, так и правильными действиями врача. Предполагается, что даже абсолютно верные и своевременные действия врача, осуществляемые в аналогичных случаях, влекут за собой непредвиденную реакцию, выраженную в негативном изменении состоянии пациента. Причинами такого невиновного ятрогенного воздействия врачом на пациента могут выступить совершенно различные факторы:

1. Индивидуальные особенности организма пациента.
2. Отсутствие необходимого медицинского оборудования, позволившего бы установить возможность негативного изменения состояния пациента;
3. Неверная интерпретация пациентом слов врача и так далее.

Ятрогения, с медицинской точки зрения, служит лишь для определения причин и внешних факторов воздействия на состояние пациента, и совершенно не наделяет действия врача, которые повлекли за собой ятрогенное изменение, негативным характером. С учетом этого, медицинское сообщество с критикой относится к использованию в юриспруденции термина «ятрогенное преступление», указывая на отсутствие у явления ятрогении общественно опасной направленности [2]. При этом предполагается, что ятрогенное последствие не было предвидено врачом в силу добросовестного заблуждения (врачебной ошибки) или халатности (недостаточной внимательности или невежества), а также в силу иных обстоятельств, не зависящих от врача. Интересно заметить, что в медицинской научной литературе даже не рассматривается вариант наступления ятрогенных последствий в результате заведомо вредительских действий врача [3].

Использование категории «ятрогенный» в отношении преступлений, совершенных медицинскими работниками, обусловлено необходимостью указания точной причины наступления смерти или негативных последствий для здоровья пациента. Термин «ятрогенное преступление» действительно лучше описывает взаимосвязь между наступившими негативными последствиями и медицинским вмешательством, чем термин «медицинское преступление», которое предполагает лишь сферу общественных отношений, в которых проявилось нарушение [4].

Предлагается в качестве ятрогенных преступлений рассматривать: совершение медицинскими работниками при осуществлении своей профессиональ-

ной деятельности умышленных или неосторожных преступлений, нарушающих принципы и условия оказания медицинской помощи, в результате чего причиняется вред охраняемым уголовным законом объектам. Важно заметить, что данное определение позволяет из общего числа состав выявить те, которые имеют ятрогенный характер. Отнесение конкретного состава к группе ятрогенных преступлений будет иметь исключительно прикладной характер, позволяя систематизировать знания о механизме их совершения для повышения эффективности следственной практики, не влияя при этом на строгость уголовной ответственности. При установлении, какие преступления будут являться ятрогенными, следует использовать не уголовно-правовые критерии, а криминалистические аспекты совершения медицинскими работниками преступлений, позволяющие установить сходство механизма их совершения.

В данном случае речь идет исключительно о ятрогенной преступности, что уже предполагает не только вредоносный, но и противоправный характер данного явления. Определенно, что сущность ятрогенной преступности не будет соответствовать всему объему и разнообразию ятрогенным патологиям, представляющим интерес только для медицины. Основными отличительными признаками ятрогенных преступлений выступают:

1. Наличие у субъекта преступления статуса медицинского работника, предполагающего осуществление им медицинской помощи на профессиональной основе.
2. Прямая взаимосвязь деяния и осуществляемой медицинской деятельности.
3. Причинение вреда здоровью или смерти пациента, либо создание угрозы наступления таких негативных последствий [5].

Указывая на специальные признаки субъекта ятрогенного преступления, в юридической литературе игнорируется возможность установления специальных характеристик и личности потерпевшего, в качестве которого будет выступать пациент (получатель медицинской помощи) или лицо, которое нуждается в такой медицинской помощи. Наличие между преступлением и медицинской деятельностью взаимосвязи, позволяющей утверждать о ятрогенном характере, будет выражаться, например, в нарушении правил и стандартов оказания медицинской помощи, неисполнении поручений

вышестоящего персонала, либо в игнорировании каких-либо внешних факторов, могущих повлиять на состояние здоровья пациента. Иначе говоря, ятрогенные преступления характеризуются наличием особой связи между потерпевшим и субъектом преступного посягательства: «врач – пациент». Именно данное обстоятельство отличает ятрогенную преступность от иных преступлений, совершаемых медицинскими работниками или в связи с оказанием медицинской помощи. Ятрогенные преступления причиняют вред или создают угрозу его причинения общественным отношениям, обеспечивающим жизнь и здоровье человека [6]. Данное обстоятельство позволяет отграничить ятрогенные преступления от иных преступлений, совершаемых медицинскими работниками. Конкретизация объекта преступного посягательства не позволяет рассматривать мошеннические действия, совершенные медицинскими работниками, в качестве ятрогенного преступления, равно как и иные составы преступлений, не представляющих прямой угрозы жизни или здоровью личности [7]. В таких случаях уместно говорить о преступлениях, «совершенных в сфере медицины», но обладать ятрогенным характером они не будут в виду явного расхождения с сущностью ятрогении в медицинском понимании.

Криминалистическая однородность преступлений против жизни и здоровья, совершенных медицинскими работниками, будет выражаться в относительной схожести способа преступления, места его совершения, обстоятельств наступления неблагоприятных последствий, следообразования, а также личности потерпевшего и субъекта посягательства. Иные составы преступлений, которые хоть и связаны с медицинской деятельностью, но посягают на иной объект уголовно-правовой охраны, будут обладать разительными криминалистическими отличиями. Это, в свою очередь, обусловит совершенно иной подход к организации расследования преступления, что свидетельствует о нецелесообразности отнесения иных преступлений к категории ятрогенных, даже при их тесном взаимодействии с оказанием медицинской помощи.

Таким образом, использование термина «ятрогенное преступление» в юридической деятельности не должно сковываться его медицинским содержанием. Ятрогенные преступления – это совершенные медицинскими работниками при осуществлении своей профессиональной деятельности

умышленные или неосторожные преступления, нарушающие принципы и условия оказания медицинской помощи, в результате чего причиняется вред охраняемым уголовным законом объектам. Отнесение того или иного преступления к разряду ятрогенных хоть и имеет уголовно-правовую значимость, все же служит преимущественно практическим целям, позволяя максимально эффективно организовать осуществление предварительного расследования. Повышение эффективности следственных действий достигается посредством систематизации знаний о свойственных ятрогенным преступлениям закономерностях, например, о механизме совершения преступления, личности преступника и потерпевшего, об образовании следов совершения преступления и типичных способах их сокрытия. Обособление ятрогенных преступлений имеет, прежде всего, криминалистическое значение, не требуя изменений содержания норм уголовного закона и не затрагивая вопросов квалификации конкретных действий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Международная классификация болезней 10-го пересмотра (МКБ-10) (утв. Приказом Минздрава РФ от 27.05.1997 № 170) // Здравоохранение. – 1997. – № 7.
2. **Пристансков В.Д.**, Основы формирования криминалистической теории расследования ятрогенных преступлений // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2015. – № 4. – С. 57.
3. **Улезько С.И.**, Понятие ятрогенных преступлений // Общество и право. – 2018. – № 2 (64). – С. 46.
4. **Пирогова Е.Н., Пшеуч Р.Х.**, К вопросу о квалификации ятрогенных преступлений // Закон и право, 2021, № 11. – С. 143.
5. **Питулько К.В.**, Проблемы квалификации ятрогенных преступлений // Пролог: журнал о праве, 2021, № 3 (31), С. 105.
6. **Питулько К.В.**, Проблемы квалификации ятрогенных преступлений // Пролог: журнал о праве, 2021, № 3 (31), С. 105.
7. **Варыгин А. Н., Червонных Е. В.**, Преступления, совершаемые в сфере здравоохранения, их предупреждение, М., 2013, С. 58.

FORENSIC ASPECTS OF IATROGENIC CRIMES

Bachieva Albina

Associate Professor of the Department of Criminal Law Disciplines of the State Institute of Economics, Finance, Law and Technology, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Gatchina;

Leinova Olga

Deputy head of the department of criminology at St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia, candidate of legal sciences, associate professor, St. Petersburg;

Annotation: In the article, the authors consider the concept of iatrogeny and iatrogenic crimes, identify their distinctive features that allow them to be distinguished from other types of crimes in the field of healthcare, and also explore the forensic aspects of this type of crime.

Key words: iatrogeny, iatrogenic crimes, medicine, medical workers, crimes in the healthcare sector.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 04.07.2024թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 11.07.2024թ.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ И НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ НОВЫХ РЕГЛАМЕНТАЦИЙ ПРАВОВЫХ ОСНОВ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО (ЭКСПЕРТНОГО) ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Геворг Исраелян

Начальник Научно-исследовательского центра

прикладных проблем криминологии

Национального бюро экспертиз

Национальной академии наук Республики Армения,

преподаватель Международного университета Евразия,

кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В научной литературе понятие «правовые основы криминалистического обеспечения расследования преступлений» толкуется по-разному. Различное толкование правовых основ криминалистического обеспечения позволяет утверждать, что процесс формирования данной дефиниции еще не завершен.

Правовые основы криминалистического обеспечения расследования преступлений автор определяет как совокупность правовых норм, позволяющих эффективно, качественно, оптимально и рационально осуществлять собирание, фиксацию, изъятие, исследование криминалистически значимой информации и ее использование для решения задач уголовного судопроизводства.

В ближайшем будущем правовые основы криминалистического (экспертного) обеспечения расследования преступлений будут дополнены законом «О судебно-экспертной деятельности», который будет иметь основополагающее значение, так как будет регулировать правовые положения экспертных организаций и экспертов, правовые и организационные вопросы судебно-экспертной деятельности. Результаты исследования автора свидетельствуют о наличии пробелов в некоторых положениях проекта закона «О судебно-экспертной деятельности». С целью устранения пробелов регламентации автор

предлагает указанный законопроект переименовать в закон «Об экспертной деятельности», в понятие экспертной деятельности включить вопросы организации экспертизы в административных процессах, кадрового обеспечения, на примере научно-методического обеспечения прокомментировать содержание кадрового обеспечения в «Основных понятиях, используемых в Законе».

Ключевые слова: криминалистическое обеспечение расследования преступлений, правовые основы.

Введение

Известно, что одну из важных функций содействия борьбе с преступлениями и другими правонарушениями исполняет криминалистическое (экспертное) обеспечение, поэтому нет необходимости говорить о ее значимости. Естественно, как уникальный вид социальной деятельности, последняя имеет процессуальную и другие правовые основы.

В научной литературе понятие «правовые основы криминалистического обеспечения расследования преступлений» толкуется по-разному. Различное толкование правовых основ криминалистического обеспечения позволяет утверждать, что процесс формирования данной дефиниции еще не завершен.

Исходя из вышеуказанного, цель настоящего исследования – определение понятия «правовые основы криминалистического обеспечения расследования преступлений», а так же выявление пробелов в новых регулированих, а задача – представление предложений, направленных на устранение указанных пробелов.

Методическую основу данного исследования составляют системно-структурный анализ, формально-юридический, сравнительный и логические методы.

Определения понятия «правовые основы криминалистического обеспечения расследования преступлений».

Криминалистика возникла и по сей день развивается как практико-ориентированная наука, обеспечивающая своими положениями и рекомендациями деятельность правоохранительных органов по выявлению, раскрытию,

расследованию и предупреждению преступлений¹. Таким образом, одну из важных функций содействия расследования преступлений исполняет криминалистическая (экспертная) деятельность. Естественно, как уникальный вид социальной деятельности, последняя имеет процессуальную и другие правовые основы.

В последнее время в кругу специалистов активно употребляется термин «правовые основы криминалистического обеспечения расследования преступлений». Это связано с принятием, а так же подготовкой принятия новых нормативных правовых актов. Указанный термин используют как в общем контексте, в качестве правовых основ криминалистики, так и применительно к расследованию отдельных видов преступлений.

В научной литературе указанное понятие толкуется по-разному. Различное толкование правовых основ криминалистического обеспечения позволяет утверждать, что процесс формирования данной дефиниции еще не завершен.

На основе анализа научной литературы можно выделить несколько определений правовых основ криминалистического обеспечения:

1) некоторые ученые определяют указанное понятие как систему, т.е. как нечто целое, представляющее собой единство закономерно расположенных и находящихся во взаимной связи элементов правового регулирования;

2) некоторые авторы криминалистического обеспечения представляют как правовые предпосылки той деятельности, которая направлена на применение криминалистических методов, средств, приемов, используемых для выявления, раскрытия, расследования и предупреждения преступлений;

3) иногда правовые основы определяются как правовые условия готовности к применению криминалистической научной продукции в процессе расследования преступлений².

В общем и целом можно согласиться с вышесказанными позициями, однако следует к указанному добавить нормативный характер регламентаций.

Исходя из вышеуказанного, правовые основы криминалистического

¹ См. **Вольнский А.Ф.**, Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений как форма реализации социальных функций криминалистики / **А.Ф. Вольнский** // Юридическая наука и правоохранительная практика, 2008, № 3 (6), № 64:

² См. **Гасумян С.Ш.** Криминалистика. Электронные лекции. Ер., 2023. № 35:

обеспечения расследования преступлений можно определить как совокупность нормативных правовых актов, которые содержат правовые нормы, позволяющие эффективно, качественно, оптимально и рационально осуществлять собирание, фиксацию, изъятие, исследование криминалистически значимой информации и ее использование для решения задач уголовного судопроизводства³.

Иными словами, правовая регламентация – это нормативно-правовой инструментарий, арсенал криминалистического обеспечения расследования преступлений.

В Республике Армения к правовым основам криминалистического обеспечения расследования преступлений относятся Уголовный процессуальный кодекс (принят 30.06.2021 г.), Закон «О полиции» (принят 16.04.2001 г.) и другие нормативные правовые акты.

Некоторые проблемы новых регламентаций криминалистического (экспертного) обеспечения расследования преступлений и пути их решения в Республике Армения.

Следует отметить, что в Республике Армения продолжают реформы судебной-правовой сферы. В рамках реформ в ближайшем будущем правовые основы криминалистической (экспертной) деятельности будут дополнены законом «О судебной-экспертной деятельности», который будет иметь основополагающее значение, так как будет регулировать правовые положения экспертных организаций и экспертов, правовые и организационные вопросы судебной-экспертной деятельности.

Результаты нашего исследования свидетельствуют о наличии пробелов в некоторых положениях проекта закона «О судебной-экспертной деятельности» (далее – Законопроект). В частности п. 1 ч. 1 ст. 4 Законопроекта (Основные понятия, используемые в настоящем Законе) определяет следующее понятие судебной-экспертной деятельности: «1) Судебно-экспертная деятельность – деятельность, осуществляемая в рамках судопроизводства, состоящая из организации, проведения и научно-методического обеспечения судебной

³ См. **Митрофанова** А.А. К вопросу об определении понятия «криминалистическое обеспечение» // <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-opredelenii-ponyatiya-kriminalisticheskoe-obespechenie> (дата допуска: 04.11.2024).

экспертизы, научно-технических и судебно-медицинских исследований». В вышеуказанном определении упущен вопрос о кадровом обеспечении, который представлен в ст. 3 Законопроекта как одна из задач судебно-экспертной деятельности⁴.

Необходимо отметить так же следующее. Кроме содействия расследованию преступлений отдельные виды криминалистических (экспертных) исследований необходимы так же для обеспечения административных процессов. Однако, в действующем административном законодательстве и Законопроекте отсутствуют положения о возможности назначения экспертизы в рамках административных производств. Ч. 1 ст. 272 Кодекса Республики Армения об административных правонарушениях (принят 06.12.1985г., АССР ГСТ 1985/23) предусматривает лишь основание назначения эксперта, т.е. необходимость применения специальных знаний⁵.

С целью устранения вышеуказанных пробелов регламентации Законопроекта предлагаем:

1. В определении экспертной деятельности предусмотреть вопрос кадрового обеспечения, который, как уже было отмечено, является одной из задач указанного вида деятельности. Кроме того, на примере научно-методического обеспечения, следует прокомментировать содержание кадрового обеспечения в «Основных понятиях, используемых в Законе».

2. В определении экспертной деятельности предусмотреть вопрос о возможности назначения экспертизы в рамках правоохранительных и других административных процессов. Исходя из сказанного, считаем, что следует изменить название Законопроекта в закон «Об экспертной деятельности», а используемый в нем термин «судебно-экспертный» – в «экспертный».

3. В соответствующих положениях Законопроекта внести следующие изменения:

1) В соответствии с изложенным, п. 5 ч. 1 ст. 4 Законопроекта (5. процессуальное законодательство – соответственно уголовно-процессуальное,

⁴ См. **Исраелян Г.В.**, Некоторые вопросы совершенствования регулирования общих положений проекта закона Республики Армения «О судебноэкспертной деятельности» // Национальные и международные тенденции и перспективы развития судебной экспертизы: Сборник докладов. Научно-практическая конференция с международным участием, № 149:

⁵ См. там же.

гражданско-процессуальное и административно-процессуальное законодательство) необходимо изложить в следующей редакции: «5. правовые акты, регулирующие сферу экспертной деятельности – процессуальное законодательство, иные правовые акты, регулирующие сферу экспертной деятельности». Соответственно, параллельно термину «судебная экспертиза», который относится к процессуальному законодательству, следует использовать и термин «экспертиза», под которым подразумевается внесудебная часть организации и проведения экспертиз.

4. То же самое относится к п. 6 ч. 1 ст. 4 Законопроекта (6. лицо или орган, назначающий экспертизу – орган или должностное лицо, уполномоченное процессуальным законодательством назначить экспертизу), который необходимо изложить в следующей редакции: «6) лицо или орган, назначающий экспертизу – орган или должностное лицо, уполномоченное назначить экспертизу правовыми актами, регулиющими сферу экспертной деятельности.»⁶.

Заклучение

Таким образом, правовые основы криминалистического обеспечения расследования преступлений можно определить как совокупность нормативных правовых актов, которые содержат правовые нормы, позволяющие эффективно, качественно, оптимально и рационально осуществлять собиpание, фиксацию, изъятие, исследование криминалистически значимой информации и ее использование для решения задач уголовного судопроизводства.

В ближайшем будущем правовые основы экспертной деятельности будут дополнены законом «О судебно-экспертной деятельности», который будет иметь основополагающее значение, так как будет регулировать правовые положения экспертных организаций и экспертов, правовые и организационные вопросы судебно-экспертной деятельности. Результаты нашего исследования свидетельствуют о наличии пробелов в некоторых положениях Законопроекта. С целью устранения пробелов регламентации предлагаем Законопроект переименовать в закон «Об экспертной деятельности», в понятие экспертной деятельности включить вопросы организации экспертизы в

⁶ См. там же., С. 150.

административных процессах, кадрового обеспечения, на примере научно-методического обеспечения, прокомментировать содержание кадрового обеспечения в «Основных понятиях, используемых в Законопроекте».

**ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ
ՔՐԵԱԳԻՏԱԿԱՆ (ՓՈՐՁԱԳԻՏԱԿԱՆ) ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՐՈՇՈՒՄԸ
ԵՎ ՆՈՐ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Գևորգ Իսրայելյան

ՀՀ ԳԱԱ Փորձաքննությունների

ազգային բյուրոյի քրեաբանության կիրառական

հիմնախնդիրների գիտահետազոտական կենտրոնի պետ,

Եվրասիա միջազգային համալսարանի դասախոս,

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Համառոտագիր: Մասնագիտական գրականության մեջ «հանցագործությունների քննության քրեագիտական ապահովման իրավական հիմքեր» հասկացությունը մեկնաբանվում է տարբեր կերպ: Դա թույլ է տալիս հաստատել, որ նշված հասկացության ձևավորման գործընթացն ավարտված չէ:

Հանցագործությունների քննության քրեագիտական ապահովման իրավական հիմքերը հեղինակի կողմից բնորոշվում են որպես նորմատիվ իրավական ակտերի ամբողջություն բովանդակող այնպիսի իրավական նորմեր, որոնք հնարավորություն են տալիս արդյունավետ, որակյալ, օպտիմալ և ռացիոնալ ձևով հավաքել, ամրագրել, վերցնել, հետազոտել քրեագիտական առումով հետաքրքրություն ներկայացնող տեղեկատվությունը և այն օգտագործել քրեական վարույթի խնդիրների լուծման համար:

Մոտ ապագայում հանցագործությունների քննության քրեագիտական (փորձագիտական) ապահովման իրավական հիմքերը համալրվելու են «Դատափորձագիտական գործունեության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով: Այն ունենալու է հիմնարար նշանակություն, քանզի կարգավորելու է փորձագիտական կազմակերպությունների և փորձագետների

իրավական դրությունը, դատափորձագիտական գործունեության իրավական և կազմակերպական հարցերը:

Հեղինակի հետազոտության արդյունքները վկայում են այն մասին, որ «Դատափորձագիտական գործունեության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագծի որոշ դրույթներում առկա են կարգավորման բացեր: Դրանք վերացնելու նպատակով հեղինակն առաջարկում է նախագիծն անվանափոխել՝ կոչելով «Փորձագիտական գործունեության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, փորձագիտական գործունեության հասկացության մեջ ներառել վարչական վարույթներում փորձաքննության կազմակերպման և կադրային ապահովման հարցերը, գիտամեթոդական ապահովման օրինակով մեկնաբանել կադրային ապահովման բովանդակությունն «Օրենքում օգտագործվող հիմնական հասկացություններ»-ում:

Բանալի բառեր՝ հանցագործությունների քննության քրեագիտական ապահովում, իրավական հիմքեր:

DEFINITION OF THE CONCEPT AND SOME PROBLEMS OF NEW REGULATIONS OF THE LEGAL BASES OF CRIMINALISTIC (EXPERT) SUPPORT FOR CRIME INVESTIGATION IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Gevorg Israyelyan

Head of the Scientific Research Center of

Applied problems in criminology of

National Bureau of Expertises of

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia,

Lecturer of the Law Department at Eurasia International University,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Summary: In the scientific literature, the concept "legal bases of criminalistic support of crime investigation" is interpreted in different ways. The different interpretation of the legal bases of criminalistic support suggests that the process of forming this definition has not yet been completed.

The author defines the legal bases of criminalistic support for the investigation of crimes as a set of legal norms that allow for the effective, qualitative, optimal and rational collection, fixation, seizure, investigation of criminally significant information and its use to solve the tasks of criminal proceedings.

In the near future, the legal bases for criminalistic (expert) support of crime investigation will be supplemented by the law "On Forensic Expert activity", which will be of fundamental importance, since it will regulate the legal provisions of expert organizations and experts, legal and organizational issues of forensic expert activity. The results of the author's research indicate the presence of gaps in some provisions of the draft law "On Forensic Expert activity". In order to eliminate regulatory gaps, the author proposes to rename the specified bill into the law "On Expert activity", to include in the concept of expert activity the issues of organization of expertise in the administrative processes, staffing, using the example of scientific and methodological support comment on the content of staffing in the "Basic concepts used in the Law".

Keywords: criminalistic support of crime investigation, legal bases.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 24.05.2024թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 30.05.2024թ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЦЕЛЯХ ТЕХНИКО- КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Курин Алексей

*заместитель начальника кафедры криминалистики
учебно-научного комплекса по предварительному
следствию в органах внутренних дел Волгоградской
академии МВД России, кандидат технических наук, доцент*

Аннотация: По данным официальной статистики, причиной нераскрытия преступлений в 98% случаев является неустановление лица, которому может быть предъявлено обвинение. Следовательно, существует практическая потребность поиска новых направлений получения ориентирующей и розыскной информации, способствующей установлению лица, подозреваемого в совершении преступления. Успешность раскрытия и расследования преступлений определяется не только наличием, полнотой и точностью информации о внешнем облике человека, но и оперативностью ее получения. В последние десятилетия на вооружение силовых структур России поступила большая номенклатура компьютерных программ, предназначенных для составления графической модели внешнего облика человека. В ходе исследования проведен обзор программно-аппаратных комплексов, предназначенных для визуализации информации о внешнем облике человека, применяемых в практической деятельности органов внутренних дел, что позволило выявить совокупность их достоинств и недостатков. Итогом исследования стал вывод о целесообразности включения в перечень информационных ресурсов, используемых для визуализации словесного описания внешности разыскиваемого лица, программных продуктов на основе обучаемых нейросетей. Предлагаемый подход позволит снять противоречия в части использования различной терминологии, а также сократит затраты времени на составление субъективного портрета за счет применения возможностей систем искусственного интеллекта.

Ключевые слова: словесный портрет, субъективный портрет, ориентирующая информация, розыскная информация.

Информация о внешнем облике человека имеет высокое криминалистическое значение для розыска подозреваемого лица и установления его личности в ходе предварительного расследования. Организация и осуществление розыска является сложной задачей, решение которой основано на целом комплексе оперативно-розыскных, поисковых, информационно-аналитических и иных мероприятий [8]. Согласно официальной статистике основной причиной нераскрытия преступлений (97,8% в 2019 году; 97,7% в 2020 году, 98,2% в 2021 году, 98,2% в 2022 году, 97,6% в 2023 году) стало неустановление лица, которому может быть предъявлено обвинение [9]. Представленные сведения не дифференцированы относительно следственной ситуации в части информационной определенности о внешности подозреваемого лица. При наличии таких сведений успешность раскрытия и расследования преступлений во многом определяется полнотой и точностью информации о внешнем облике подозреваемого лица, полученной от очевидцев (потерпевших, свидетелей) в ходе допроса. Очевидно, что полученная от опрашиваемого (допрашиваемого) лица информация претерпевает определенные изменения и требует верификации через наглядно-образную форму - субъективный портрет. Как словесный, так и субъективный портрет фигурируют в ориентировках, используются при розыске и оперативном опознании лиц, которым может быть предъявлено обвинение. В то же время составление субъективного портрета требует значительного времени и использования специализированного программного обеспечения. Соответственно, временной интервал от момента составления словесного портрета до составления субъективного портрета (фоторобота), может составлять несколько дней. Совмещение процедуры составления словесного и субъективного портретов следователями и оперативными уполномоченными полиции в настоящее время не практикуется.

В числе сложностей использования метода словесного портрета следует отметить: использование разной терминологии при описании собственных и сопутствующих признаков внешности; отсутствие типовых форм (бланков) ориентировок с алгоритмом описания по методу словесного портрета; нару-

шение последовательности описания признаков внешности. Недостатки словесных описаний внешности влияют на однозначность восприятия информации о внешности разыскиваемого лица, а также на результаты сопоставления словесного портрета с аналогичными описаниями или субъективными портретами, составленными с разрывом во времени.

Обозначенные проблемы использования метода словесного портрета коррелируются с данными ряда научных криминалистических исследований: многозначность языковых понятий [7]; использование «пересекающихся» признаков, например, «темные глаза» может характеризовать как цвет глаз (карие, черные), так и область вокруг глаз [10, с. 343]; несовершенство лингвистических правил описания внешности по методу словесного портрета, выражающееся в использовании общих фраз; низкая информативность словесных описаний в ориентировках. Данный недостаток проявляется в неполном описании по методу словесного портрета. В большинстве случаев очевидцы ограничиваются общефизическими и сопутствующими признаками, упуская из виду анатомические и функциональные признаки.

5. В учебниках и учебных пособиях можно встретить описание признаков внешности, основанное на сравнении с каким-либо предметом. Примерами могут служить следующие описания: контур глазной щели «миндалевидный», форма головы «яйцевидная», «килевидная»; выражение лица «бульдожье» [5, с. 619, 626]. Ряд описаний архаичны и не актуальны для современных специалистов. Например, описания «шкиперская борода», «буденовские усы», «каменное лицо», не позволяют создать точный мысленный образ такой внешности.

В многочисленной справочной и учебной литературе предлагается довольно объёмная система собственных и сопутствующих признаков, что делает неудобной её практическое использование сотрудниками органов предварительного следствия, дознания и оперативными подразделениями, получающими информацию о внешности человека в ходе опроса или допроса очевидцев [5]. Данное обстоятельство приводит к созданию «усреднённого портрета», не позволяющего получить однозначное представление о внешности человека. Именно поэтому, наряду со словесным портретом, широко применяется другой вид отображения внешности - субъективный портрет. Субъективный портрет представляет собой изображение внешнего облика человека, созданное в соответствии с имеющимся в памяти очевидца мыслен-

ным образом разыскиваемого лица. Практическая потребность в графической форме представления сведений о внешности разыскиваемого человека достаточно высока [4, с. 21]. Основными достоинствами субъективного портрета являются удобство восприятия и высокая информативность наглядно-образной формы представления сведений о внешнем облике человека. При высокой степени соответствия субъективного портрета внешнему облику разыскиваемого лица, данной информации достаточно для опознания человека. Наличие визуальной информации о внешнем облике разыскиваемого лица способствует актуализации взаимодействия субъектов предварительного расследования, объединению имеющихся в их распоряжении организационных и технических возможностей для решения главной задачи – раскрыть преступление [1, с. 53-65; 6, с. 189-190].

Основными видами субъективных портретов являются рисованные, композиционно-рисованные и фотокомпозиционные портреты. Помимо названных видов следует обратиться к современным возможностям систем искусственного интеллекта в составлении графического образа разыскиваемого лица.

В практической деятельности территориальных органов внутренних дел ранее использовалась целая серия программных продуктов, работа которых основана на использовании библиотеки элементов внешности, из которых компоновался субъективный портрет. К таким программным продуктам относятся: Faces («Ultimate Composite Picture», Канада. Программа «Фоторобот 5-5» (Барс Интернешнл, г. Дмитров, Московская область) позволяет реализовать два алгоритма: компоновка субъективного портрета из графических элементов внешности; формирование портрета на основе изображения типового лица, основой которого является готовая фотография, на которой элементы внешности могут быть заменены или модифицированы. Основным недостатком перечисленных программ является отсутствие качественной графики и цвета изображения, возможности трансформации стандартных элементов внешности, а также возможности автоматического построения графических элементов (родинки, шрамы) по их словесному описанию.

Интерес представляет программный продукт «ПАПИЛОН Klim-3D» (г. Миасс, Россия), предназначенный для создания субъективных портретов (фотороботов) моделирования трёхмерного изображения лица.

Программа Klim-3D содержит совокупность инструментов, позволяющих

моделировать как общие, так и частные признаки разыскиваемого лица (гендерные, расовые, возрастные, так и частные признаки (форму отдельных элементов внешности), проводить симметричное и асимметричное моделирование всех элементов лица [3].

Анализ выше перечисленных программно-технических средств позволил установить, что оптимальным для составления субъективного портрета является сочетание функций графического и вербального моделирования. В настоящее время таким сочетанием функций обладают системы искусственного интеллекта, предназначенные для генерирования изображений по словесному описанию, т.е. проводить вербально-графическое моделирование. Для изучения возможностей систем искусственного интеллекта по созданию субъективных портретов по словесному описанию нами использовались различные нейросети: ArtGuru (Hubli, India), Robotext (Россия), AI NEXT (Reno, Nevada, US). Экспериментальная часть исследования заключалась в установлении принципиальной возможности составления сходного с прототипом субъективного портрета по словесному описанию в автоматическом режиме при помощи нейросети. Наиболее приемлемые для воспроизведения типажного сходства и соответствия формы отдельных анатомических признаков результаты были получены посредством использования нейросети AI NEXT.

Используемая в ходе эксперимента нейросеть позволяет моделировать выражение лица, а также воспроизводить метафоричное описание внешности, т.е. внешнее сходство с каким-либо животным (например, медведем). Такие возможности позволяют компенсировать недостатки словарного арсенала словесного портрета в части использования разной терминологии, и недостатки субъективного портрета в части его дополнения вербальным описанием. Последнее из перечисленных направлений удовлетворяет условиям проводимого нами исследования, а именно, повышению эффективности использования метода словесного портрета.

Для объективной оценки качества полученных результатов, в частности, степени сходства полученных субъективных портретов с прототипом нами проведен сравнительный анализ изображений лица при помощи программы PrjDouble [2]. Программа позволяет проводить сравнительный анализ по 16 константным точкам лица, положение которых определяется программой автоматически с возможностью ручного корректирования. Программа дает

количественную интегральную оценку соответствия субъективного портрета предложенному прототипу.

Сравнительный анализ полученных субъективных портретов с прототипом позволил получить следующие результаты соответствия: «прототип-Faces» - 17,84%; «прототип-Klim-3D» - 67,61%; «прототип-AI NEXT» - 76,19%. Анализ полученных результатов показал очевидные преимущества изображений, сгенерированных нейросетью как по качественным характеристикам, так и по результатам количественной оценки совпадений с оригинальным изображением.

Полученный в ходе исследования результат составления субъективного портрета с использованием нейросети показал принципиальную возможность оперативного получения изображений разыскиваемого лица. Количественная оценка соответствия полученного субъективного портрета прототипу, дает основание рассматривать полученное изображение в качестве ориентирующего для принятия мер к задержанию лица, имеющего типажное сходство. Учитывая то обстоятельство, что субъективный портрет не является источником доказательственной информации, требовать от такого изображения полного совпадения с прототипом не логично. В то же время положительный эффект от оперативного получения информации очевиден при проведении проверочных, поисковых и розыскных мероприятий.

Преимуществом использования нейросети является интерактивность моделирования изображения внешности, и проведение процедуры составления субъективного портрета непосредственно по результатам допроса с использованием фрагмента протокола в качестве задания для формирования субъективного портрета. Необходимость привлечения специалиста определяет субъект расследования.

Преимуществом изложенного подхода является автоматизация процедуры составления субъективного портрета, усиление роли взаимодействия субъекта расследования с оперативно-розыскными и экспертно-криминалистическими подразделениями, а также оперативность реализации полученной информации в оперативно-служебной деятельности.

Список литературы:

1. **Будякова, Т.П.**, Экспериментальная оценка эффективности системы словесного портрета при опознании личности / **Т.П. Будякова** // Экспериментальная психология. - 2016. - Т. 9. - № 2. - С. 53–65.
2. **Давыдов Е. В., Финогенов В. Ф.** Особенности производства судебно-портретных экспертиз по цифровым портретам и видеоизображениям на предварительной стадии исследования // Судебная экспертиза. - 2018. - № 2 (54). С. 90-97.
3. Klim-3D – система моделирования внешности. URL: <https://papillon.ru> (дата обращения: 15.03.2024).
4. Криминалистическая идентификация человека по признакам внешности: учебное пособие для вузов / **А.М. Зинин** [и др.]; под редакцией **А.М. Зинина**. - 2-е изд. - Москва: Издательство Юрайт, 2021, С. 21.
5. Криминалистическая техника: учеб./ под ред. **Ю.Н. Баранова, Т.В. Поповой**. – Челябинск: ЧЮИ МВД России, 2009. С. 616-636.
6. **Кушхов, Р.Х.**, Взаимодействие следователя (дознателя) с органами дознания при рассмотрении материалов доследственной проверки и возбуждения уголовного дела /**Р.Х. Кушхов, А.А. Куашев** // Евразийский юридический журнал, 2017, № 10 (113), С. 189-190.
7. Протоколы следственных действий по уголовным делам ОП-2 УМВД России по г. Нальчик.
8. Решение Совета глав правительств Содружества Независимых Государств о Регламенте компетентных органов по осуществлению межгосударственного розыска лиц от 30 октября 2015 года. URL: <https://docs.cntd.ru> (дата обращения: 25.03.2024).
9. Состояние преступности в России в 2019-2023 годах. Официальный сайт Министерства внутренних дел Российской Федерации. URL: <https://мвд.рф> (дата обращения: 10.03.2024).
10. **Сысенко, А.Р.**, Использование психологических приёмов в процессе описания внешнего облика человека при раскрытии преступлений **А.Р. Сысенко, Н.И. Герасименко, К.В. Муравьев**, Психопедагогика в правоохранительных органах, 2019, №3 (78), С. 343.

FORMATION OF SUBJECTIVE PORTRAIT BY MEANS OF NEURAL NETWORK BY VERBAL DESCRIPTION OF HUMAN APPEARANCE

Kurin Aleksey

Deputy Head Department of Criminalistics

of the educational and scientific complex

by preliminary investigation in the internal affairs bodies,

Volgograd Academy of the Ministry of the Interior of Russia,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

Abstract: According to official statistics, the reason for not solving crimes in 98% of cases is the non-identification of the person who can be charged. Consequently, there is a practical need to search for new directions for obtaining orientation and search information that contributes to the identification of a person suspected of committing a crime. The success of the disclosure and investigation of crimes is determined not only by the presence, completeness and accuracy of information about the appearance of a person, but also by the efficiency of its receipt. In recent decades, the Russian security forces have adopted a large range of computer programs designed to compile a graphical model of a person's appearance. In the course of the study, a review of software and hardware systems designed to visualize information about the appearance of a person, used in the practical activities of the internal affairs bodies, was carried out, which made it possible to identify a combination of their advantages and disadvantages. The result of the study was a conclusion on the advisability of including in the list of information resources used to visualize a verbal description of the appearance of the wanted person, software products based on trained neural networks. The proposed approach will eliminate contradictions in the use of various terminology, as well as reduce the time spent on compiling a subjective portrait by using the capabilities of artificial intelligence systems.

Key words: verbal portrait, subjective portrait, orienting information, search information, accounting for subjective portraits.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 15.05.2024թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 20.05.2024թ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИМИТАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ БУДУЩИХ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ

Галина Русакова

и.о. начальника кафедры языков

Образовательного комплекса МВД РА,

доцент кафедры, кандидат пед. наук, доцент

Аннотация. Поскольку правоохранительные органы все чаще работают в многокультурной и многоязычной среде, владение иностранными языками стало важнейшим навыком для сотрудников полиции. В статье исследуется применение технологии имитационного моделирования в обучении иностранным языкам будущих сотрудников полиции, уделяя особое внимание ее эффективности в улучшении коммуникативных навыков, ситуационной осведомленности и культурной компетентности.

Ключевые слова: имитационная технология; имитационное моделирование; ролевые игры; интерактивное видеомоделирование; мультикультурная среда; видеосимуляции; ситуационные карточки.

Роль сотрудников полиции выходит за рамки поддержания закона и порядка, она также предполагает эффективное общение с различными национальными сообществами. В регионах, где говорят на нескольких языках, умение общаться на иностранном языке имеет важное значение. Традиционное языковое обучение, часто не учитывает специфику контекста, необходимую для работы в полиции. Технология моделирования предлагает решение, обеспечивая реалистичное обучение на основе сценариев, которое готовит офицеров к языковым и культурным вызовам, с которыми они столкнутся на местах.

Применение имитационных технологий в преподавании иностран-

ного языка будущим сотрудникам полиции предполагает вовлечение учащихся в среду, где изучаемый язык широко используется, что реализуется в реалистичных сценариях, зависящих от контекста. Этот подход может применяться в различных видах работ, каждая из которых имеет свою направленность и методологию¹.

В сценариях *ролевых игр*² обучаемые берут на себя роли сотрудников полиции, подозреваемых, свидетелей или потерпевших и взаимодействуют, используя язык перевода. Эти сценарии разработаны для имитации реальных ситуаций, с которыми могут столкнуться сотрудники полиции. Учащийся может играть роль полицейского, осуществляющего остановку на дороге водителя, говорящего на иностранном языке, отрабатывая, как запросить удостоверение личности, объяснить нарушение и предоставить инструкции, или моделирование патрулирования, которые могут проводиться как в аудитории, так и с использованием виртуальной реальности. Во время имитации ночного патрулирования учащиеся могут ответить на звонок, связанный с семейным спором, в котором вовлеченные стороны говорят на иностранном языке, что требует от офицера посредничества в ситуации и эффективного общения. Главная цель имитационных ролевых игр - улучшить языковые навыки в динамичной и непредсказуемой среде, повышая способность офицеров быстро и адекватно реагировать на сложившуюся ситуацию.

Имитационные технологии могут включать в себя использование интерактивного *видеомоделирования*: моделирование конфликтных ситуаций, опросы граждан, ситуации распознавания подозрительных действий, что особенно важно в работе полицейских, где точность в оценке ситуации может предотвратить преступление или спасти жизнь.

¹ См. **Панфилов С. А., Некрасова Н. Р.**, Применение мультимедийных технологий в учебном процессе высшей школы / **С. А. Панфилов** // Интеграция образования. 2014. № 1., с. 95-101:

² См. **Ливингстон К.**, Ролевые игры в обучении иностранным языкам. – М.: Высшая школа, 1988 г., с. 169:

Данная технология позволяет эффективно отработать языковые и профессиональные навыки, необходимые для работы в многоязычной и мультикультурной среде, а также обеспечивает качественное погружение в различные рабочие ситуации³.

К плюсам данной технологии можно отнести, во-первых, реалистичность сценариев. Видеосимуляции создаются на основе реальных ситуаций, с которыми могут столкнуться полицейские. Это может быть, например, задержание подозреваемого, допрос свидетеля или взаимодействие с агрессивным гражданином. Сценарии записываются с участием профессиональных актеров или воссоздаются на основе реальных событий, чтобы сделать обучение как можно более приближенным к реальности.

Во-вторых, данная технология предоставляет возможности для поиска интерактивных решений, где учащемуся необходимо выбрать правильный ответ или действие из предложенных вариантов. В зависимости от сделанного выбора, сюжет может развиваться по-разному, что позволяет участникам видеть последствия своих решений и учиться на своих или чужих ошибках.

Кроме того, возможно многократное использование материала с постановкой различных задач. Учащиеся могут неоднократно просматривать и анализировать свои действия, что способствует лучшему усвоению материала.

Видео могут быть адаптированы под разные уровни владения языком или профессиональными навыками. Например, для начинающих могут использоваться более простые сценарии с медленным темпом речи и ограниченным набором терминов, в то время как для более «продвинутых» учащихся подойдут сложные сценарии с большим

³ См. **Михайлов С. Н.**, Проблемы разработки интерактивных образовательных видеоресурсов. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razrabotki-interaktivnyh-obrazovatelnyh-videoresursov> (дата обращения: 08.03.2024);

количеством лексики и быстрым темпом развития событий.

Ситуационные карточки - практичный и эффективный инструмент для обучения иностранным языкам. Для будущих сотрудников полиции эти карточки могут помочь в овладении языковыми навыками, необходимыми для различных реальных сценариев, с которыми они столкнутся при исполнении служебных обязанностей, помогут быстро запоминать необходимую лексику и фразы, обеспечат привязку изучения языка к конкретным сценариям, с которыми сотрудники столкнутся на местах, помогут учитывать культурные нюансы при использовании языка.

Каждая ситуационная карточка должна включать: краткое описание ситуации (например, остановка транспорта, допрос подозреваемого); основные слова и фразы, относящиеся к сценарию (ключевой словарный запас); примеры диалогов; культурные нюансы; визуальные элементы или символы, представляющие сценарий, помогающие сохранить его в памяти. Ситуационные карточки также эффективны для организации самостоятельной работы учащихся⁴.

Технология имитационного моделирования предлагает практико-ориентирующий подход к обучению иностранным языкам будущих сотрудников полиции. Программы обучения на основе симуляций помогают улучшить коммуникативные навыки, способствуют культурному взаимопониманию и вооружают будущих сотрудников полиции необходимыми навыками для решения проблем межкультурного взаимодействия.⁵ Поскольку технологии продолжают развиваться, их потенциал для улучшения изучения языков и подготовки будущих сотрудников полиции к работе в сложном и разнообразном мире будет только расти.

⁴ Как выучить всё без зубрёжки: метод карточек — Лайфхакер. URL: <https://lifehacker.ru/metod-kartochek/> (дата обращения: 03.09.2024):

⁵ См. Имитационные методы обучения: учеб. пособие / Новосиб. гос. аграр. ун-т. Инженер. ин-т; сост. **В.Я. Вульфегт.**, Новосибирск, 2023 г., т. 89:

USE OF SIMULATION TECHNOLOGY IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO FUTURE POLICE OFFICERS

Galina Rusakova

*Interim Head of the Chair of Languages
of the Educational Complex of Police
of the Ministry of Internal Affairs of RA
Associate Professor, PhD in Pedagogics, Police Colonel*

Abstract. As law enforcement agencies are increasingly operating in a multicultural and multilingual environment, proficiency in foreign languages has become an essential skill for police officers. The article covers the use of simulation technology in teaching foreign languages to future police officers, placing the focus on its effectiveness in improving communication skills, situational awareness and cultural competence.

Key words: simulation technology, simulation modeling, role play, interactive video modeling, multicultural environment, video simulations, situational flashcards.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 27.06.2024թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 01.07.2024թ.

К ВОПРОСУ О ВОЗМОЖНОСТЯХ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ

Сретенцев Андрей

доцент кафедры криминалистики и предварительного расследования в

ОВД Орловского юридического института

МВД России имени В.В. Лукьянова,

кандидат юридических наук, подполковник полиции

Аннотация: В статье рассматриваются возможности внедрения систем искусственного интеллекта в деятельность правоохранительных органов. Исследуются перспективные направления развития технологии машинного обучения, предлагаются варианты их адаптации к решению задач в правоохранительной сфере.

Ключевые слова: криминалистика, искусственный интеллект, машинное обучение, система поддержки принятия решений, компьютерное зрение.

В настоящее время мы являемся свидетелями стремительного прогресса ряда прорывных технологий. Одной из получивших наибольшее развитие в последние пять лет является технология машинного обучения и ряд ее производных (компьютерное зрение, анализ больших данных). Стремительно развивается также отрасль создания автономных, полуавтономных роботизированных платформ.

История развития общества свидетельствует о том, что влияние технологического прогресса всегда двояко. С одной стороны – это новые, востребованные возможности по развитию различных сфер жизни общества, с другой – новые риски, связанные с нежелательными формами применения технологических новшеств. Преступное сообщество уже освоило ряд таких технологий и активно использует их в своей деятельности. Об этом, в первую очередь, свидетельствует увеличение доли преступлений совершенных с использованием компьютерных и высоких технологий до трети от общего числа зарегистрированных. Очевидно, что данный процесс имеет тенденцию к развитию, а государству, в лице правоохранительных органов, необходимо найти пути воздействия на эти новые факторы риска. Кроме того, даль-

нейшая цифровизация и автоматизация деятельности правоохранительных органов способна повысить производительность труда субъектов раскрытия и расследования преступлений.

С учетом этого, одной из задач научного сообщества, занимающегося проблемами правоохранительной деятельности, на данный момент, является развитие тех аспектов теории, которые необходимы для создания качественной правовой базы, а также конкретных прикладных решений в данной сфере.

Следует отметить, что научное сообщество Российской Федерации уже откликнулось на запрос практики и имеет ряд наработок в данной сфере. Так, например, вопросам использования технологии искусственного интеллекта в раскрытии и расследовании преступлений посвящены труды А.А. Бессонова, Д.В. Бахтеева, С.В. Зуева и ряда других ученых.

Что касается прикладных решений на базе искусственного интеллекта, наибольшее развитие в настоящее время получили системы поддержки принятия решений, например:

1) Экспериментальный алгоритм, сформированный на основе применения методов машинного обучения к материалам о 1068 серийных преступлениях. Предполагается, что данная система на основе выявленных территориальных и иных закономерностей преступности данного вида, сможет оказать следствию помощь в установлении мест нахождения еще не обнаруженных следов преступления, а также формировании портрета преступника. В настоящее время он проходит апробацию в Главном управлении криминалистики Следственного комитета Российской Федерации [2, с. 52];

2) Программный комплекс «ФОРВЕР» (разрабатывается в Нижегородском университете им. Лобачевского), позволяющий формировать наиболее перспективные версии о личности преступника [9, с.24];

3) Алгоритм вычисления склонности человека к серийным убийствам (разрабатывается в Пермском государственном национальном исследовательском институте);

4) Искусственная нейронная сеть, ориентированная на выявление признаков подлога подписей (разрабатывается в Уральском государственном юридическом университете) [1, с.106].

Отметим, что системы поддержки принятия решения в большинстве случаев остаются уделом «кабинетной» криминалистики. На наш взгляд, на данный момент, имеются необходимые условия для создания прикладных решений ориентированных на задачи «полевой» криминалистики.

Так, будучи реализованной в формате программы-ассистента с использованием голосового или иного интерфейса (специализированный аналог Siri, Алисы, Alexa и подобных программ), установленная на персональное компьютерное устройство, такая интеллектуальная система позволит оперативно получать необходимые криминалистические рекомендации в практической деятельности [6, с.129].

Еще одно, уже сложившееся направление – автоматизированные системы биометрической идентификации. Рассматривая данную технологию в контексте решения правоохранительных задач, следует отметить сеть технического зрения, функционирующую в Москве [10, с.181]. Уже за первые два года функционирования данная система позволила раскрыть более 3 тысяч преступлений [5]. Сеть интеллектуальных видеосистем проводит автоматическую идентификацию в режиме реального времени, что позволяет оперативно получать информацию о пребывании в конкретном месте лиц, находящихся в розыске, принимать соответствующие меры реагирования.

Системы компьютерного зрения и биометрической идентификации в настоящее время имеются во многих странах, при этом наметились определенные тенденции их развития, главная из которых – расширение способов идентификации.

Так, например, в Китае была разработана программа, позволяющая распознавать людей по манере ходьбы и телосложению. Система проводит идентификацию, анализируя различные параметры, в том числе рост, вес, силуэт, а также особенности походки [3].

Полагаем, для решения задач в правоохранительной сфере актуальным является вопрос о расширении круга идентифицируемых такими системами объектов. Перспективным, представляется распознавание потенциально опасных объектов (в частности, огнестрельного оружия), которое может быть реализовано на базе тех же принципов, которые используются при работе с биометрией лица человека. Определение контура, геометрии, размеров изображенного объекта и их сопоставление с эталонными изображениями

идентифицируемых предметов и дальнейшим информированием человека-оператора, позволит принимать меры предупредительного характера [7, с.79]. На наш взгляд, данная мера может оказать существенное влияние на профилактику случаев скулшутинга, аналогичных тем, что произошли в Казани и Перми в 2021 году, а также массовых убийств в общественных местах («Крокус-Сити» в 2024 г.).

Системы компьютерного зрения могут применяться и в решении задач другого рода. Так, например, в Пермском крае с помощью нейросети были исследованы космические снимки 9 территорий лесничеств и определены места незаконных рубок. В дальнейшем планируется осуществляться сплошной космический мониторинг с применением технологий искусственного интеллекта с целью выявления антропогенных и природных изменений лесного фонда [4].

Полагаем, что помимо указанных направлений перспективным для решения задач правоохранительных органов, могут быть также:

1) Использование искусственного интеллекта для работы с массивом уже накопленной информации о преступности (статистические карточки, электронные копии приговоров судов, в перспективе, материалы расследованных уголовных дел) с целью выявления с помощью машинного интеллекта неизвестных ранее закономерностей преступной деятельности, закономерностей деятельности по раскрытию и расследованию преступлений, а также корреляционных связей между ними;

2) Инструментальный дистанционный профайлинг при производстве следственных действий вербального характера, а также с целью обеспечения безопасности мест массового скопления людей от угроз террористического характера [8, с.157];

3) Разработка криминалистической робототехники, для целей автоматизации фиксации следовой картины преступлений и решения иных задач правоохранительных органов.

Таким образом, необходимо дальнейшее научное исследование вопросов, связанных с возможностями искусственного интеллекта в борьбе с преступностью, с целью создания конкретных прикладных разработок способных повысить эффективность деятельности правоохранительных органов.

Библиографический список

- 1) **Бахтеев Д.В.**, Большие данные и искусственный интеллект в следственной и экспертной деятельности // Актуальные проблемы криминалистики и судебной экспертизы, 2019, С.105-109.
- 2) **Бессонов А.А.**, Использование алгоритмов искусственного интеллекта в криминалистическом изучении преступной деятельности // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. 2021. № 2. С. 45-53.
- 3) **Карамзанова Ж.**, В Китае камеры начали определять личность людей по походке. Да, даже круче, чем в «Черном зеркале» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://medialeaks.ru/0811jkr-you-are-how-you-walk>
- 4) Новостной интернет-ресурс. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.comnews.ru/digital-economy/content/207839/2020-06-30/2020-w27/iskusstvennyu-intellekt-pomozhet-vyyavit-nezakonnye-vyrubki-permskom-krae>
- 5) Система распознавания лиц в Москве помогла раскрыть 3 тысячи преступлений. Российская газета // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://rg.ru/2019/11/04/reg-cfo/sistema-raspoznavaniia-lic-v-moskve-pomogla-raskryt-3-siachi-prestuplenij.html>
- 6) **Сретенцев А. Н.**, К вопросу о возможностях искусственного интеллекта в решении теоретических и прикладных задач криминалистики / **А. Н. Сретенцев** // Современное уголовно-процессуальное право - уроки истории и проблемы дальнейшего реформирования: Сборник материалов Международной научно-практической конференции. К 30-летию принятия Конституции РФ. В 2-х частях, Орел, 12–13 октября 2023 года / Редколлегия: **К.В. Муравьев** [и др.]. Том Часть 2. – Орел: Орловский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации имени **В.В. Лукьянова**, 2023, С. 127-130.
- 7) **Сретенцев А.Н.**, Некоторые особенности использования электронных отображений внешности человека в криминалистических целях и перспективы развития систем видеоидентификации // Научный портал МВД России, 2021, № 4 (56). С. 76-80.
- 8) **Сретенцев А.Н.**, Некоторые перспективы развития криминалистической науки и техники в эпоху цифровизации / **А. Н. Сретенцев** // Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы борьбы с преступностью:

Сборник научных статей. – Орёл: Орловский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации имени В.В. Лукьянова, 2023. – С. 156-159.

9) **Фесик П.Ю.**, Технология использования криминалистической характеристики в раскрытии убийств: автореф. дис. канд. юрид. Наук, Н. Новгород: Нижегород. гос. ун-т, 2011. 23с.

10) **Чаплыгина В.Н., Москвичев А.А.**, Применение лицевой биометрии для информационно-аналитической поддержки розыскных мероприятий // Криминалистика: вчера, сегодня, завтра, 2022, №1(21), С. 177-187.

ON THE QUESTION ABOUT THE POSSIBILITIES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIGHTING CRIME

Andrey Sretentsev

*Associate Professor of the Department of
Criminalistics and Preliminary Investigation
at the Oryol Law Institute of the Ministry
of Internal Affairs of the Russian Federation
named after V.V. Lukyanova, PhD in Law,
Police Lieutenant Colonel*

Abstract: The article discusses the possibilities of introducing artificial intelligence systems into the activities of law enforcement agencies. Promising directions for the development of machine learning technology are explored, and options for their adaptation to solving problems in the law enforcement field are proposed.

Keywords: forensics, artificial intelligence, machine learning, decision support system, computer vision.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 03.06.2024թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 07.06.2024թ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАССЛЕДОВАНИЯ И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УЛИЧНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

Щербаченко Александр

*профессор кафедры криминалистики и
оперативно-разыскной деятельности
остовского юридического института МВД
России, доктор юридических наук, доцент*

Серебрянников Станислав

*преподаватель кафедры
криминалистики и оперативно-
разыскной деятельности Ростовского
юридического института МВД России*

Аннотация: Статья посвящена проблематике расследования и раскрытия преступлений, характеризующимися как уличные, совершаемые несовершеннолетними, а также их криминалистическая характеристика. В тексте авторами дается уголовно-правовая характеристика понятию «улица», рассматриваются причины и факторы уличной преступности несовершеннолетних, а также анализируются отдельные виды таких уличных преступлений и особенности их расследования.

Ключевые слова: несовершеннолетние, уличная преступность, расследование, криминалистика.

Уличную преступность можно рассматривать как условную совокупность деяний, обособленных от иных преступлений особенностями места и времени совершения преступления. Легального определения понятия «улица» не существует в российской правовой науке. К улице с точки зрения места совершения общественно опасного деяния можно отнести:

1) рынки, стадионы, танцплощадки в период их работы (за исключением крытых торговых и спортивных комплексов, залов, танцевальных веранд, закрывающихся на определенные сроки);

2) парки, скверы, переулки, тупики, дворы (за исключением частных владений);

3) лесопарковые зоны, берега открытых водоемов, непосредственно водоемы, а также прилегающие к ним зоны отдыха и зеленые насаждения в черте

городов и других населенных пунктов. [1]

Исходя из этого можно сформулировать понятие улицы с точки зрения задач охраны общественного порядка как все места, к которым имеется свободный доступ в любое время года и суток и где необходимо выставление патрульно-постовых нарядов. При данном подходе, однако, не учитывается такой качественный признак «улицы» как открытость пространства, относя к уличным пространствам фактически закрытые помещения, например, внутренние помещения стадионов, где также осуществляется массовый проход и нахождение людей. Исходя из этого можно сделать вывод о том, что в данном контексте существенным признаком улицы будет отсутствие постоянного автономного контроля на данных территориях, чем и обуславливается необходимость выставления патрульно-постовой службы в таких общественных местах.

Представляется, что важным условием отнесения преступления к такому совершенному на улице, является также факт начала преступной деятельности на общественной территории, если даже дальнейшее развитие такой деятельности происходило в закрытых или ограниченных помещениях на данной территории, а проникновение происходило извне. Как пример данного тезиса можно привести реквизит 21 Положения, исходя из текста, которого вытекает, что совершенными на улице преступлениями считаются различные виды хищений из киосков, ларьков, павильонов, а также припаркованных транспортных средств, не осуществляющих самостоятельное движение в данный момент.

К ключевым характеристикам улицы:

- 1) обширное распространение в пределах пространства населенного пункта;
- 2) доминирование скрытности и латентности человеческого поведения;
- 3) низкий уровень социального контроля;
- 4) высокая плотность городского населения, разрозненность взаимодействующих социальных и возрастных групп, и связанные с этим потенциальные возможности негативных контактов.

Стоит также отметить, что, исходя из регулярной статистики, зарегистрированные уличные преступления занимают от 50% до 65% всех преступлений, совершаемых в общественных местах.

Несовершеннолетние совершают такие преступления как хулиганство, кражи, грабежи, разбои, угон автотранспортных средств, вандализм. [2, с. 325] Гораздо реже встречается бандитизм среди подростков. Участие в массовых беспорядках обычно имеет изначально организованный характер, где несовершеннолетние выступают в качестве «пушечного мяса», собственная мотивация у них зачастую отсутствует, подчиняясь общему влиянию, либо является продуктом психологической обработки. Стихийное участие несовершеннолетних в массовых беспорядках крайне редко.

Для несовершеннолетних характерно сращивание элементов познания и психоэмоционального восприятия окружающей действительности с потребностями, желаниями, интересами базового уровня. Речь идет о ситуациях, когда восприятие нового и неизвестного ранее стимулирует сильное желание этим обладать или сделать так, чтобы этого не было у других. Эмоции и сиюминутные желания существенно влияют на поведение несовершеннолетних, в особенности, если они не испытывают на себе воздействие социального контроля в должной степени, будь то семья, школа, социальная среда и т.д. Для взрослых подобное поведение нехарактерно, хотя встречается, но в большей степени как исключения или девиации. Важно отметить, что в большинстве случаев сформированные таким образом личностные качества еще не являются совокупностью отрицательных черт личности, либо устойчивой девиацией. На первоначальных этапах эффективными мерами противодействия возникающим криминальным и антиобщественным наклонностям являются своевременные воспитательные меры.

Причины и факторы уличной преступности несовершеннолетних обладают своей особой спецификой. Традиционно выделяются такие общие элементы причинности как социально-экономическое положение, негативное влияние окружающей социальной среды (в первую очередь семьи) и т.д. Дополнительно с каждым годом возрастает роль медийной культуры, в которой несовершеннолетние практически бесконтрольно поглощают информацию в огромных количествах, что негативно влияет на их возможности к критическому мышлению и «фильтрации» ценностей. Было бы неправильным винить во всех девиантных проявлениях исключительно масс-медиа, однако, такой фактор необходимо учитывать одним из первых при изучении картины противоправного поведения.

Как и любые противоправные деяния, совершаемые несовершеннолетними, уличные преступления характеризуются особенностями, отличающими их от таковых, совершаемых взрослыми.

Во-первых, низкая степень продуманности и подготовки. Несовершеннолетние намного сильнее подвержены эмоциональному импульсу и менее способны к вдумчивому планированию.

Во-вторых, жестокость. Низкий уровень эмпатии и повышенный гормональный фон провоцируют агрессивное поведение и неспособность соизмерять цели и средства.

В-третьих, внезапность и стремительность. Если речь не идет о преступном покушении на свою или младшую возрастную группу, то несовершеннолетний преступник имеет мало шансов на открытое противостояние, а более склонен к скрытному и быстрому действию.

В-четвертых, групповой характер. Несовершеннолетние по своей природе склонны к общинности, отождествлению себя с чем-то значительным. Плюс к этому совершать преступления на уличной территории проще, а иногда возможно в принципе, именно в составе группы.

В-пятых, сложность в установлении мотивов. Чаще всего мотивы совершения преступлений несовершеннолетними отличаются от таковых у взрослых. Они представляются нелогичными, порой абсурдными, что усложняет установление личности виновного.

Сотрудники полиции выявляют заблудившихся детей и подростков, безнадзорных несовершеннолетних, находящихся в социально опасном положении, а также несовершеннолетних правонарушителей, в том числе находящихся в состоянии алкогольного, наркотического или токсического опьянения, передают их родителям или лицам, их заменяющим, в необходимых случаях доставляют таких лиц в дежурную часть территориального органа МВД России на районном уровне или подразделения по делам несовершеннолетних.[3] Зачастую именно профилактические своевременные меры способствуют предотвращению дальнейшего развития девиаций у детей и подростков, имеющих тенденцию перерасти в преступные установки.

Преступления против личности для несовершеннолетних характерны совершением причинения вреда здоровью различной степени тяжести, побоев, изнасилований и насильственных действий сексуального характера, а также

понуждением к действиям сексуального характера. [4, с. 97] Убийства и прочие деяния этой группы имеют место, но встречаются реже. Совершение таких преступлений обусловлено психоэмоциональными особенностями личности несовершеннолетнего преступника, а именно высокой степенью возбудимости, агрессии, неумении контролировать свои действия в момент эмоциональных всплесков, а также низким уровнем эмпатии. Насилие, в том числе сексуальное, с их стороны зачастую выступает средством выражения собственной значимости, либо способом выпустить скопившееся напряжение. Осознание негативных последствий для потерпевшего или общества, либо самого преступника наступает значительно позже, либо не наступает совсем. Поэтому выявление факта совершения насильственного преступления несовершеннолетним может сигнализировать о том, что данное деяние не является или не будет являться единичным, если подобное девиантное поведение не будет пресечено тем или иным способом. Также насильственные преступления, совершенные несовершеннолетними, можно ошибочно принять за совершенные из хулиганских побуждений. Это возможно, однако, в действиях несовершеннолетних часто отсутствует мотив как таковой, и выражение неуважения к обществу становится порой слишком сложным побудителем.

Преступления против собственности для несовершеннолетних также могут являться как способом удовлетворения потребностей личностного характера – установление собственного авторитета, формирование репутации, инициация в микросоциуме т.п., так и иметь привычную корыстную направленность.

Стремление к обладанию материальными ценностями при отсутствии возможностей к их легальному получению может приводить к совершению таких противоправных деяний. Также стоит отметить, что для несовершеннолетних характерно вовлечение в процесс «легкого» получения желаемых вещей. Так для подростков вполне естественна ситуация несоразмерного риска при хищении малоценных вещей, которые по субъективным причинам нужны им здесь и сейчас.

Как и в случае с насильственными преступлениями против личности, для совершения открытых форм хищения, в особенности с применением тех или иных видов насилия, несовершеннолетние чаще всего объединяются в группы,

порой довольно многочисленные, насчитывающие от 5 до 10 и больше человек.

Угоны не имеют принципиальных отличий в случае с несовершеннолетними угонщиками. К имеющимся можно отнести более грубый способ проникновения в салон и высокая вероятность повреждения угнанного транспортного средства в силу неопытности водителя.

Преступления против общественной безопасности и общественного порядка представлены по большей части совершением хулиганства и вандализма. Как указывалось ранее участие в массовых беспорядках несовершеннолетних является крайне редким явлением, по крайней мере не носит систематического характера и является скорее исключением.

Подростковые уличные банды существуют, однако, в настоящее время практически не встречаются. Ранее названные характерные свойства уличного бандитизма свидетельствуют о том, что подростковая вовлеченность в подобного рода правонарушения является критическим признаком существенных проблем в обществе на различных уровнях. Подобное было характерно для России периода конца 80-х – начала 90-х годов XX века, когда как раз и имела место максимальная нестабильность общественных институтов и государственных органов. Если подростковые уличные банды в привычном понимании и встречаются, то они характеризуются нестабильностью состава, непродуманностью действий, а организация руководство обычно осуществляется совершеннолетним лицом, выступающим в роли авторитета для более младшей группы участников.

Подводя итог можно сделать вывод о том, что детская и подростковая преступность чувствует себя максимально комфортно именно в среде уличных территорий, где практически отсутствует социальный контроль над отдельными индивидами, а неограниченность пространства лишь стимулирует стремление несовершеннолетних к свободе противоправных действий. В данных условиях расследование и раскрытие преступлений требуют особого подхода со стороны всех участников процессуальных и оперативно-розыскных мероприятий с учетом всех особенностей психики и манеры поведения лиц младшей и средней возрастной категории.

Список литературы

1. Приказ Генеральной прокуратуры РФ, МВД РФ, МЧС РФ, Минюста РФ, ФСБ РФ, Минэкономразвития РФ и Федеральной службы РФ по контролю за оборотом наркотиков от 29 декабря 2005 г. N 39/1070/1021/253/780/353/399 «О едином учете преступлений» / <https://rg.ru/documents/2006/01/25/uchet-prestupleniy-dok.html> (дата обращения: 31.05.2024).
2. Теория и практика общественного развития / гл. ред. **В. Л. Харсеева**; учред. Учреждение Российской академии наук Институт социологии РАН, Департамент по делам СМИ, печати [и др.], Краснодар: ХОРС, 2013. – № 2. – 324 с.
3. Приказ МВД России от 17.01.2006 N 19 (ред. От 29.09.2022) «О деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений» / <https://rulings.ru/acts/Prikaz-MVD-Rossii-ot-17.01.2006-N-19> (дата обращения: 31.05.2024)
4. **Чуфаровский Ю. В.** Криминология в вопросах и ответах: учеб. пособие / **Ю. В. Чуфаровский**, Москва: Проспект, 2014, с. 144.

SOME QUESTIONS OF INVESTIGATION AND FORMINAL CHARACTERISTICS OF STREET CRIMES COMMITTED BY MINORS

Shcherbachenko A.

Professor of the Department of Criminalistics and Operational- Investigative Activities of the Rostov Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia, Doctor of Law, Associate Professor

Serebryannikov S.

Lecturer at the Department of Criminalistics and Operational- Investigative Activities of the Rostov Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia

Annotation: The article is devoted to the problems of investigating and solving crimes characterized as street crimes committed by minors, as well as their forensic characteristics. In the text, the authors give a criminal legal description of

the concept of “street”, examine the causes and factors of street crime among minors, and also analyze certain types of such street crimes and the features of their investigation.

Key words: minors, street crime, investigation, criminology.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 31.05.2024թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 07.06.2024թ.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАСКРЫТИИ И РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Югай Людмила

доктор юридических наук, и.о. профессора

кафедры административной деятельности

ОВД Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация. В работе раскрывается сущность искусственного интеллекта. Освещаются особенности использования искусственного интеллекта в судебной экспертизе, розыске лиц и их идентификации. Автором формулируются предложения по совершенствованию использования искусственного интеллекта в данных сферах.

Ключевые слова: судебная экспертиза, розыск лиц, идентификация.

Цифровая трансформация всех сфер жизни и общества динамично внедряется в Республике Узбекистан. Поступательно реализуются проекты с использованием искусственного интеллекта в сфере медицины, общественного транспорта, оказания государственных и банковских услуг, в правоохранительной деятельности и многие другие [1]. Только в 2023 г. в нашей стране разработано порядка 100 программных проектов в рамках цифровой трансформации таких сфер, как образование, банковское дело, финансы, таможня, сельское хозяйство, геология, кадастровая система. Было создано более 500 новых IT-компаний [2].

Должны отметить, что данные процессы закономерно влекут за собой необходимость сбора и обработки больших объемов данных, которые по объективным причинам человек не сможет обработать за короткие сроки. Специализированные автоматизированные базы данных основанные на использовании технологии искусственного интеллекта, машинного обучения и нейросетей позволяют решать данные задачи за короткие сроки.

На сегодняшний день, искусственный интеллект представляет собой сложную компьютерно-программную систему, предназначенную для решения

определенных задач, моделирующую и корригирующую различные алгоритмы действий, воспроизводящих когнитивные функции на уровне человеческого интеллекта.

В данном аспекте, правоохранительные органы должны также своевременно совершенствовать имеющиеся методы и научно-технические средства противодействия современной преступности, в частности внедрять искусственный интеллект в процесс сбора и обработки информации.

Использование искусственного интеллекта может быть реализовано в различных формах, среди которых технология распознавания лиц и использование автоматизированных информационных баз данных в судебно-экспертной деятельности занимают важное место.

Начиная уже с прошлого столетия ученые исследуют вопросы внедрения искусственного интеллекта в процесс осуществления судебно-экспертной деятельности. При осуществлении судебно-экспертной деятельности эксперт должен обращаться к различным информационным ресурсам, программам, системам для получения соответствующей информации.

Можно определить следующие направления применения искусственного интеллекта в судебно-экспертной деятельности:

- 1) использование судебно-экспертных информационных систем (дактилоскопических, баллистических, габитоскопических, геномных и другие);
- 2) выявление следов наркотических веществ;
- 3) определение вредоносного программного обеспечения;
- 4) обработка больших объемов текстовых данных;
- 5) использование специального судебно-экспертного программного обеспечения для решения диагностических задач;
- 6) анализ электронных сообщений, расшифровка чатов и т.д. [3, С. 60-77].

Искусственный интеллект позволяет интегрировать различные базы данных и использовать их при проведении исследований. При этом, ученые отмечают, что в любой сфере имеется риск подмены решения (вывода), полученного человеком, в данном случае экспертом, решением (выводом), полученным искусственным интеллектом. Самая главная проблема, – искусственный интеллект всегда должен быть вспомогательным средством на пути к получению достоверного и обоснованного решения (вывода) [4, С. 224-227].

Кроме того, искусственный интеллект в судебно-экспертной деятельности может решать помимо идентификационных, также диагностические задачи, планирование, прогнозирование, проектирование, обучение и другие функции. Искусственный интеллект в современных условиях развития общества и государства на основе анализа имеющихся данных, современных судебно-экспертных методик, машинного обучения имеет огромный потенциал.

Вместе с тем, в Республике Узбекистан эффективно используется аппаратно-программный комплекс «Безопасный город», предусматривающий систему интеллектуального видеонаблюдения во всех общественных пространствах. Они обеспечивают безопасность определенной территории, фиксируют противоправное деяние или лицо, совершившее преступление, а также несут профилактические цели.

При этом, в деятельности по раскрытию и расследованию преступлений наиболее важным элементом является информационная система, основанная на интеграции и анализе в режиме реального времени потоков данных от различных ведомственных баз данных, которая осуществляет мониторинг оперативной обстановки и оперативно реагирует в режиме поддержки принятия решений с участием человека, так и в полностью автоматическом режиме [5, С.84-92].

Данная практика показала положительные результаты в ряде зарубежных государств, среди которых Китай, Республика Корея, Республика Беларусь, Российская Федерация, Южная Корея и другие.

Показывает высокую эффективность Единый центр оперативного управления при ГУВД г. Ташкента, который был создан на основании Постановления Президента Республики Узбекистан от 2 апреля 2021 г. № ПП-5050 «О дополнительных организационных мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности органов внутренних дел в сфере обеспечения общественной безопасности и борьбы с преступностью».

Центр осуществляет постоянный мониторинг криминогенной и социальной обстановки на территории столицы, управляет силами и средствами органов внутренних дел, Национальной гвардии, МЧС и хокимията г. Ташкента, которые привлечены для обеспечения общественной безопасности, а также реагирует на сообщения о преступлениях, происшествиях и чрезвычайных ситуациях, централизованную координацию действий в случаях

возникновения массовых нарушений общественного порядка.

В данной системе интегрировано 55 электронных баз данных министерств внутренних дел, юстиции, здравоохранения, транспорта, по чрезвычайным ситуациям, Национальной гвардии, Налогового комитета и других ведомств. Кроме того, к базе подключены 7300 видеокамер с более чем 10 тысяч жилых и нежилых объектов по столице.

Должны отметить, что также используются базы органов внутренних дел, такие как дактилоскопические, портретные, транспортных средств и многие другие. Данный Центр способствует эффективному раскрытию и расследованию преступлений. Использование данной системы направлено на раннее выявление правонарушений. Кроме того, на декабрь 2023 г. в Ташкенте «по горячим следам» были раскрыты 925 преступлений [6].

При этом, система поддерживает связь с сотрудниками органов внутренних дел (служб безопасности дорожного движения, патрульно-постовой и дорожно-постовой служб, с инспекторами по профилактике правонарушений) через специальные планшеты. При помощи бодикамер имеется возможность по отпечаткам пальцев и (или) изображению лица устанавливать личность и проверять по специальным базам.

Зарубежный опыт свидетельствует о том, что в ряде государств были введены ограничения на использование технологий распознавания лиц, в виду того, что они в той или иной степени нарушали права граждан, а также ошибками, в связи с которыми были задержаны невинные лица. IBM, Amazon и Microsoft запретили полиции применять разработанные ими технологии распознавания лиц. Правозащитники полагают, что данные технологии при осуществлении полицией своих задач ущемляют права и свободы людей.

Компания IBM в 2020 г. прекратила продавать программное обеспечение для распознавания лиц американским правоохранительным органам по причине того, что система нарушает основные права и свободы граждан.

Компания Amazon в июне 2020 г. ввела мораторий на использование данной технологии полицией и другими правоохранительными ведомствами в США [7].

Программное обеспечение Amazon Rekognition поставлялось полицейским департаментам и другим правоохранительным организациям США. Несмотря на мораторий, компания позволила использовать свой продукт в

целях розыска детей, спасения жертв торговли людьми, воссоединения семей.

Вслед за Amazon и IBM выступила американская корпорация Microsoft. Компания заявила, что не будет продавать систему распознавания лиц до тех пор, пока не будет принят основанный на правах человека национальный закон, который будет регулировать использование этой технологии [8].

Группа американских сенаторов внесла законопроект (Traveler Privacy Protection Act), который запрещает Управлению транспортной безопасности США (Transportation Security Administration, TSA) использовать технологии распознавания лиц в аэропортах. Вышеуказанная инициатива обусловлена возможностью TSA собирать биометрические данные пассажиров [9]

Исходя из вышеуказанного, необходимо сделать следующие выводы по применению искусственного интеллекта в раскрытии и расследовании преступлений:

- искусственный интеллект позволяет автоматизировать сбор и обработку информации, устранить коррупционные риски, создать условия для эффективного, быстрого и объективного раскрытия и расследования преступлений;

- искусственный интеллект должен быть помощником человека, позволяющего выполнять некоторые этапы процесса, но не заменять его полностью;

- необходимо разработать принципы использования искусственного интеллекта. Целесообразно разработать специальный закон, регламентирующий основные принципы и этические аспекты использования искусственного интеллекта;

- использование искусственного интеллекта должно быть прозрачным, подконтрольным и подотчетным;

- использование искусственного интеллекта не должно нарушать права и свободы граждан.

Список литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-4996 «О мерах по созданию условий для ускоренного внедрения технологий

- искусственного интеллекта» от 17 февраля 2021 г. // Национальная база данных законодательства, 18.02.2021 г., № 07/21/4996/0127, 29.07.2021 г., № 07/21/5199/0721; 15.04.2022 г., № 07/22/208/0311, 31.08.2022 г., № 06/22/214/0791; 03.12.2022 г., № 06/22/258/1064; 04.01.2024 г., № 06/24/1/0001.
2. Обсуждены актуальные задачи в сфере цифровизации. Выступление Президента Республики Узбекистан на совещании по развитию IT-сферы 28.12.2023 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://president.uz/ru/lists/view/6938>. (дата доступа:20.05.2024)
 3. **Чеснокова Е.В., Усов А.И., Омелянюк Г.Г., Никулина М.В.** Искусственный интеллект в судебной экспертологии // Теория и практика судебной экспертизы. 2023. №3. Т.18. С. 60-77.
 4. **Хмыз А.И.** Использование возможностей искусственного интеллекта в судебной экспертизе // Вестник экономической безопасности. 2022. № 5. С. 224-227.
 5. **Абламейко М.С., Шакель Н.В., Богущ Р.** Использование систем искусственного интеллекта при обеспечении общественной безопасности в «умном городе»: юридические аспекты // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. 2021. № 5. С.84-92.
 6. Продемонстрированы возможности автоматизированной системы обеспечения общественной безопасности [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://president.uz/ru/lists/view/6923>. (дата доступа: 10.05.2024).
 7. We are implementing a one-year moratorium on police use of Rekognitio/ [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.aboutamazon.com/news/policy-news-views/we-are-implementing-a-one-year-moratorium-on-police-use-of-rekognition>. – Дата доступа: 20.05.2024.
 8. **Ломакин Б., Нижельская О.** Полиция США осталась без глаз. Почему распознавание лиц стало запретной технологией [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://360tv.ru/news/tekst/raspoznavanie-lits-stalo-zapretnoj-tehnologiej/>. Дата доступа: 20.05.2024.
 9. Законодатели в США выступили за запрет на использование технологии распознавания лиц в аэропортах [Электронный ресурс].

Режим доступа: <https://d-russia.ru/zakonodатели-v-ssha-vystupili-za-zapret-na-ispolzovanie-tehnologii-raspoznavaniya-lic-v-ajeroportah.html>. (дата доступа: 01.06.2024).

SOME ASPECTS OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DETECTION AND INVESTIGATION OF CRIMES

Lyudmila Yugay

*Doctor of Law, Acting Professor
of the Department of Administrative Activities
of the Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Uzbekistan,*

Annotation. The paper reveals the essence of artificial intelligence. The features of the use of artificial intelligence in forensic examination, the search for persons and their identification are highlighted. The author formulates proposals for improving the use of artificial intelligence in these areas.

Keywords: forensic examination, search for persons, identification

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 10.05.2024թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 17.05.2024թ.

Գիտական հոդվածներին ներկայացվող պահանջներ

Նյութերն ընդունվում են համապատասխան բուհերի ամբիոնների, գիտահետազոտական հիմնարկների բաժինների երաշխավորության կամ մասնագետի կարծիքի առկայության դեպքում: Հոդվածները պետք է վերաբերվեն իրավագիտության ոլորտին, իսկ առանձին դեպքերում հանդիսանան գիտագործնական մեծ արժեք ներկայացնող ուսումնասիրություններ: Նյութին կից անհրաժեշտ է ներկայացնել հոդվածի վերնագիրը, համառոտագիրը՝ առնվազն 60 բառի սահմաններում, հեղինակի տվյալները և բանալի բառեր (առնվազն 5 բառ)՝ հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն: Նյութերի ծավալը որոշելիս՝ խնդրում ենք հիմք ընդունել հետևյալ պահանջները՝ տեքստը տպագրվում է սովորական A4 չափի թղթի վրա՝ 1,5 տողաչափով, հիմնական տեքստի տառերի չափը՝ 12, տողատակերի տառերի չափը՝ 10, լուսացքները՝ ձախից, վերնից, աջից և ներքևից՝ 2 սմ, Unicode տառատեսակով՝ «Arial Unicode», ռուսերեն և անգլերեն տեքստերը՝ Times New Roman տառատեսակով: Նորմատիվ ակտեր օգտագործելիս՝ տեքստում պետք է նշել դրա տեսակը, ընդունման ժամանակահատվածը, անվանումը: Տեքստում կարելի է նշել ակտի տեսակը, ամսաթիվը և առանց չակերտների կրճատ անվանումը, որը կտա ճիշտ պատկերացում փաստաթղթի մասին:

Նյութի առաջին էջում՝ վերնագրից հետո, նշվում են տեղեկություններ հեղինակի մասին, որոնք կարտացոլվեն մեր պարբերականում՝ հեղինակի անուն և ազգանունը ամբողջությամբ, պաշտոնը և աշխատանքի վայրը, առկայության դեպքում՝ գիտական աստիճանը և կոչումը: Գիտական հոդվածները կարող են ներկայացվել, որպես կանոն, առավելագույնը 15 էջի սահմաններում:

ՕՐԵՆՔԻ ՊԱՏՎԱՐ

Սրբագրիչներ՝ **Կ. Սաֆարյան**
Ա. Պետրոսյան
Գ. Ռուսակովա
Ա. Քոչարյան

Корректоры: **К. Сафарян**
А. Петросян
Г. Русакова
А. Кочарян

Ստորագրված է տպագրության 08.11.2024թ.

Չափսը՝ 70x100 1/16, թուղթ օֆսեթ N 1:

Ծավալ՝ 11 տպ. մամուլ: Տպաքանակ՝ 125:

Տպագրված է «ԼԻՄՈՒՇ ՍՊԸ»-ի տպարանում:

ք.Երևան, Դ.Սալյան 45:

հեռ.՝ 094-58-22-99, E-mail: info@limush.am